

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

Науковий юридичний журнал

№ 23/2024

Том 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Науковий юридичний журнал «Правові новели» засновано рішенням Вченої ради Міжнародного університету бізнесу і права 06.12.2012 р., протокол № 5

Журнал внесено до категорії «Б» (спеціальність 081. Право) переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409 (додаток № 1).

Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Засновник: Заклад вищої освіти
«Міжнародний університет бізнесу і права», Україна,
73039, м. Херсон, вул. 49 Гвардійської Дивізії, 25-А
тел.факс (0552) 33-66-86
e-mail: editor@legalnovels.in.ua
web: www.legalnovels.in.ua

Періодичність видання: 3 рази на рік.

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ № 21144-10944 Р від 31.12.2014 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного університету бізнесу і права
26.04.2024 р., протокол № 4

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Головний редактор: **Воронін Я.Г.** – доктор юридичних наук, професор;

**Заступник
головного редактора:** **Клюєв О.М.** – доктор юридичних наук, професор;

Відповідальний секретар: **Ненько С.С.** – кандидат юридичних наук, доцент.

Редакційна колегія:

Чеботарьова Г.В. – доктор юридичних наук, професор;
Попович Є.М. – доктор юридичних наук, професор;
Предмestніков О.Г. – доктор юридичних наук, доцент;
Ліпкан В.А. – доктор юридичних наук, професор;
Ковбас І.В. – доктор юридичних наук;
Кантор Н.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент;
Копельців-Левицька Є.Д. – кандидат юридичних наук, доцент;
Маслова Я. І. – доктор юридичних наук;
Паламарчук Г.В. – кандидат юридичних наук;
Проць О.Є. – кандидат юридичних наук, доцент;
Рачинська І.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Риженко І.М. – кандидат технічних наук, доцент;
Рязанов М.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент;
Тимчишин А.М. – доктор юридичних наук, доцент;
Чувакова Г.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Кубасенко А.В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Ульянов О.І. – кандидат юридичних наук, доцент;
Цехан Д.М. – доктор юридичних наук, професор;
Борко А.Л. – доктор юридичних наук, професор;
Бараненко Д.В. – доктор юридичних наук, професор;
Барчук В.О. – доктор філософії в галузі права;
Мандзик П.І. – кандидат юридичних наук, начальник юридичного відділу,
ТОВ «Паливно-торгова фірма «Центр»;
Шані (Ехуд) Роффех – доктор філософії з права, професор (Ізраїль).

ЗМІСТ

Бородайко О.Р.	
Цифровізація та інституційна довіра: правовий аналіз взаємозв'язку.....	5
Жураківський Ю.В.	
«Гарантії реалізації суб'єктивних прав сторін у договірних правовідносинах: проблеми балансу з юридичними обов'язками».....	12
Зозуля Д.П.	
Формування стандартів доцільності в правозастосовній практиці від теорії до інституційного механізму.....	21
Маланюк Н.Ю.	
Термінологія верховенства права: сучасні варіанти і підходи.....	29
Марковський А.В.	
Актуальність запровадження електронного оприлюднення нормативно-правових актів.....	35
Мицак Р.М.	
Адаптивний потенціал правової політики в умовах соціальних трансформацій.....	42
Нікорич А.Г.	
Розвиток праворозуміння в історичному вимірі правової теорії.....	48
Сенич Ю.Я.	
Антропологія права в Україні: вплив соціокультурних кодів на правове регулювання.....	55
Чорний М.І.	
Електронна демократія як інноваційний інструмент правотворчості в умовах цифрового суспільства.....	61
Шугало В.М.	
Кореляція між правовими нормами та суспільними цінностями в процесі формування правової свідомості.....	67
Явецький Т.В.	
Ознаки принципу правової визначеності: доктринальний аналіз та значення для правозастосування.....	73
Дякур М.Д.	
Еволюція наукових підходів до визначення особливостей кримінальної відповідальності та покарання за кримінальні правопорушення, передбачені ст. 142 та ст. 143 Кримінального кодексу України.....	79

CONTENTS

Borodaiko O.R.	
Digitalization and institutional trust: a legal analysis of their interrelation.....	5
Zhurakivskyi Yu.V.	
Guarantees of the exercise of the parties' subjective rights in contractual legal relations: problems of balance with legal obligations.....	12
Zozulia D.P.	
Formation of standards of expediency in law enforcement practice: from theory to institutional mechanism.....	21
Malaniuk N.Iu.	
Rule of law terminology: modern options and approaches.....	29
Markovsky A.V.	
The relevance of introducing electronic publication of normative legal acts.....	35
Mytsak R.M.	
Adaptive potential of legal policy under conditions of social transformations.....	42
Nikorych A.H.	
The development of legal understanding in the historical dimension of legal theory.....	48
Senych Yu.Ia.	
Anthropology of law in Ukraine: the influence of socio-cultural codes on legal regulation.....	55
Chorny M.I.	
Electronic democracy as an innovative instrument of legislation in the conditions of the digital society.....	61
Shuhalo V.M.	
Correlation between legal norms and social values in the process of forming legal awareness.....	67
Yavetsky T.V.	
Signs of the principle of legal certainty: doctrinal analysis and significance for law enforcement.....	73
Diakur M.D.	
Evolution of scientific approaches to determining the features of criminal liability and punishment for criminal offences provided for in Articles 142 and 143 of the Criminal Code of Ukraine.....	79

Бородайко О.Р.

*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ТА ІНСТИТУЦІЙНА ДОВІРА: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

Вступ. Цифровізація змінює характер взаємодії між державою та громадянином, переводячи її в алгоритмічно опосередковану площину, де зростає роль технічних систем у прийнятті управлінських рішень. Це породжує нові правові виклики: ризики втрати суб'єктності, інформаційної нерівності, непрозорості процедур, а також відчуження громадян від процесів ухвалення рішень.

Водночас довіра до цифрових сервісів не завжди супроводжується довірою до інституцій, що їх впроваджують. Виникає загроза делегітимації публічної влади внаслідок неспроможності нормативної системи оперативно реагувати на динаміку технологічних змін. У таких умовах надзвичайно актуальним стає перегляд концептуальних засад правової політики в напрямі формування ефективного правового механізму підтримки інституційної довіри в цифровому середовищі. Потребує уточнення й сама правова природа цифрової доброчесності як нормативного індикатора етичності, підзвітності та гуманізованості алгоритмічного врядування.

Аналіз досліджень та публікацій. Наукові дослідження, присвячені проблематиці інституційної довіри та цифровізації, демонструють зростаючий інтерес до юридичного осмислення взаємозв'язку між технологічними інноваціями та легітимністю публічного управління. У вітчизняній та зарубіжній правовій доктрині сформувалися окремі підходи до розуміння довіри як юридично значущої категорії, здатної визначати ефективність функціонування інституцій, забезпечення дотримання прав людини та стійкість правового порядку.

Водночас значна частина публікацій акцентує на потребі інституціоналізувати довіру як правову категорію, впроваджуючи чіткі процедури захисту прав користувача, механізми юридичної підзвітності цифрових систем та стандарти етичної поведінки цифрових інструментів. Проблематика доступності, інклюзивності та технологічної справедливості у правовому дискурсі дедалі частіше розглядається як умова збереження легітимності публічної влади та ефективності цифрових трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Слід почати з того, що інституційна довіра у правовому контексті є складною міждисциплінарною категорією, яка набуває специфічного змісту в умовах функціонування правової держави. Її юридична природа полягає в нормативному забезпеченні передбачуваності, стабільності та відповідальності публічної влади, що дозволяє громадянам формувати обґрунтоване очікування законності, справедливості та ефективності державних рішень. У такому підході інституційна довіра не зводиться до суб'єктивного відчуття, а є продуктом об'єктивно заданого правового порядку, в межах якого діють публічні інституції.

Юридично інституційна довіра виступає необхідною передумовою легітимності публічної влади. Вона фіксує не лише формальну компетентність державних органів, а й їхню відповідність очікуванням суспільства щодо дотримання прав людини, демократичних процедур, етичних стандартів і принципу відкритості. Там, де довіра забезпечена нормативно й процедурно, легітимність не

потребує примусової підтримки, а виникає як правова форма суспільної згоди [6, с. 317-330]. Це дозволяє говорити про довіру як складову системи стримувань і противаг, яка виконує роль регулятивного чинника поведінки громадян у правовому полі.

Водночас правове розуміння інституційної довіри відрізняється від її соціологічного або психологічного трактування. Соціологічний вимір фокусується на рівні задоволеності діями держави, тоді як правовий аналіз виходить із критеріїв нормативної обґрунтованості, процедурної справедливості та наявності юридичних гарантій. Психологічна довіра може бути нестабільною і ситуативною, тоді як інституційна довіра у правовій площині має бути структурованою, підкріпленою правовим механізмом прозорості, підзвітності та відповідальності. Таким чином, правова природа інституційної довіри є не лише результатом дій держави, а й індикатором якості її нормативно-організаційної системи [1, с. 25-34].

Так, цифровізація, яка на початковому етапі розглядалася переважно як технічне оновлення управлінських процесів, у правовій площині трансформувалася у комплексне явище, що вимагає чіткої нормативної артикуляції. В умовах демократичного врядування вона постає не лише як інструмент оптимізації державних функцій, а як нова форма реалізації публічної влади через цифрове середовище, що модифікує взаємовідносини між державою та громадянином [4, с. 140-156]. Еволюція цифровізації в контексті публічного управління засвідчує зростання ролі права у визначенні меж, процедур і принципів цифрової взаємодії, зокрема в аспектах електронної демократії, цифрових прав та персональних даних.

Цифрові сервіси, як елементи цифрового врядування, виступають об'єктами правового регулювання, що поєднують функціональну ефективність із нормативною легітимністю [3, с. 43-52]. Йдеться не лише про інфраструктуру (ресстри, портали, платформи), а й про правові гарантії доступу, недискримі-

нації, автентичності даних, конфіденційності й захисту інформації. З позиції теорії права, цифрове врядування це нова якість публічного управління, що передбачає перенесення ключових адміністративних процесів у цифровий простір із збереженням (а іноді й підвищенням) стандартів правової визначеності, підзвітності та процедурної справедливості.

Попри динамічний розвиток цифрових практик, нормативне забезпечення цифрової трансформації держави залишається фрагментарним і часто реактивним. Існує очевидний розрив між темпами технічних змін і здатністю правової системи своєчасно реагувати на нові виклики від регулювання автоматизованих рішень до гарантій цифрової інклюзії [2, с. 41-47]. Право, за своєю природою консервативне, має трансформуватися у напрямі випереджального регулювання, здатного не лише інституалізувати цифрові рішення, але й формувати ціннісні орієнтири в новій цифровій реальності. У цьому контексті цифровізація постає як правовий феномен, що потребує глибокого доктринального осмислення й системного нормативного супроводу.

В умовах цифрової трансформації публічного управління дедалі частіше постає питання про співвідношення інституційної довіри та технологічної автоматизації. Хоча цифрові рішення покликані підвищити ефективність, зменшити вплив людського фактора та забезпечити прозорість процедур, правова доктрина наголошує, що вони не можуть замінити сутнісного елементу легітимності публічної відповідальності. Автоматизація, навіть у формі найскладніших алгоритмічних систем, лишається технічним засобом, а не суб'єктом правової дії, і не здатна самостійно гарантувати ані справедливість, ані довіру [9, с. 113-118].

Водночас цифровізація створює передумови для формування нової моделі довіри не лише до осіб чи органів, а до процедур і технологічної інфраструктури. Такі концепти, як прозорість алгоритмів, відкритість даних, алгоритмічна справедливість, постають як інстру-

менти зміцнення легітимності в цифровому середовищі [4, с. 71-84]. Проте емпіричні дані й критика сучасного правового регулювання вказують на те, що реальність часто не відповідає гіпотезам: технічна складність, недоступність коду для перевірки, непрозорість логіки рішень та дефіцит інституційного моніторингу нівелюють очікувану довіру.

Варто також розрізняти довіру до технологій як продуктів інженерного мислення і довіру до інституцій як суб'єктів публічної влади. У правовій площині ці види довіри мають різну природу: перша ґрунтується на функціональній надійності, друга на нормативній підзвітності. Конфлікт виникає тоді, коли технології делегуються інституціями без належного нормативного контролю та участі громадськості, що породжує нову форму дефіциту довіри алгоритмічну інституційну відстороненість. Таким чином, забезпечення довіри в умовах цифровізації вимагає не лише технологічної ефективності, але й глибокої правової рефлексії щодо меж автоматизації, механізмів прозорості та збереження публічної відповідальності [8, с. 307-319].

Сучасна цифрова трансформація, попри обіцянки інклюзії та ефективності, породжує низку глибинних правових викликів, зокрема феномен цифрової недовіри. Один із найбільш загрозливих проявів - це алгоритмічне виключення, яке виявляється у нерівному доступі до цифрових сервісів, прийнятті автоматизованих рішень без належного обґрунтування, а також у дискримінаційному впливі на вразливі групи населення. Такий підхід руйнує базовий принцип рівності перед правом і створює нову форму цифрової дискримінації, що не завжди має очевидний нормативний вираз, але істотно впливає на реалізацію прав людини.

Додатковим джерелом юридичної маргіналізації є відсутність цифрової рівності, яка охоплює не лише технічну недоступність (інтернет-зв'язок, пристрої), а й правову негнучкість цифрових сервісів, орієнтованих на умовного «середнього користувача» [5, с. 141].

Ті, хто виходить за межі такого профілю особи з інвалідністю, люди похилого віку, представники етнічних меншин опиняються у ситуації фактичного правового відчуження. Відсутність адаптивного правового дизайну цифрових платформ підриває принцип справедливості у доступі до публічних послуг та посилює недовіру до державних інституцій.

Нарешті, втрата суб'єктності у взаємодії з цифровими сервісами проявляється у дедалі частішому відстороненні громадянина від процесів прийняття рішень. Сервіси, що працюють на основі алгоритмів, часто позбавляють особу права бути почутою, оскільки процес стає надто формалізованим, безособовим і непрозорим. У правовій площині це загрожує ерозією принципу юридичної особистості, який передбачає не лише обсяг прав, а й можливість їх реалізації через усвідомлену участь у процедурі [11, с. 158-171]. Таким чином, цифрова недовіра не є побічним ефектом трансформації, а маркером глибших структурних проблем, які потребують системної правової відповіді, що поєднує технічну інклюзивність, нормативну справедливість та збереження людської суб'єктності як засадничої цінності правопорядку.

Формування інституційної довіри в цифровому середовищі потребує чіткого юридичного оформлення прав користувача, які виступають індикаторами правової безпеки та маркерами якості публічної влади. Зокрема, йдеться про право на доступ до інформації, право на оскарження автоматизованих рішень, право на пояснення дій алгоритмів, а також право на захист персональних даних. Ці права, будучи належно інституціоналізованими, формують у користувача усвідомлення того, що взаємодія з цифровими сервісами держави не позбавляє його правосуб'єктності, а, навпаки, гарантує її реалізацію в новому середовищі [7, с. 349-364].

Інституційна підзвітність у цифровому управлінні має виявлятися не лише в традиційних формах (регламентах, посадових інструкціях), а й у прозорих цифрових меха-

нізмах: реєстрах відкритих даних, інтерактивних дашбордах, системах електронного моніторингу. Такі інструменти слугують індикаторами надійності і водночас зменшують асиметрію інформації між громадянином та державою [12, с. 423-436]. У такий спосіб інституційна довіра укріплюється через прозорість процедур, доступність результатів та можливість оцінки ефективності публічної діяльності.

Окремої уваги потребує правове регулювання новітніх технологій, зокрема, штучного інтелекту та обробки великих даних. Без належного нормативного контролю ці технології можуть слугувати не стільки інструментами ефективності, скільки чинниками нової недовіри. Водночас їх потенціал у побудові передбачуваного і справедливого адміністрування визнаний у сучасній правовій науці [3, с. 94]. Встановлення меж автономії алгоритмів, обов'язковість людського нагляду за критичними рішеннями, забезпечення аудиту AI-систем усе це слугує основою для нової моделі довіри, заснованої не на сліпому делегуванні, а на юридично гарантованій підконтрольності. Таким чином, саме право здатне стати арбітром у формуванні балансу між технологічною інновацією та інституційною легітимністю в цифрову епоху [13, с. 751-752].

У правовій перспективі майбутнє інституційної довіри дедалі чіткіше окреслюється як рух від реактивного до проактивного типу. Це означає перехід від ситуаційного реагування на порушення чи збої до упереджувального формування таких правових умов, за яких довіра стає частиною дизайну цифрових інституцій. Замість того, щоби відновлювати довіру після її втрати, право має забезпечувати її постійну присутність через превентивні механізми аудиту, алгоритмічну прозорість та вбудовані етичні стандарти [10, с. 14-30].

Цифрова трансформація управлінських процесів супроводжується необхідністю розробки нових правових принципів, здатних охопити морально-правову складову взаємодії людини з алгоритмічними системами.

Насамперед, ідеться про етичну відповідальність коду, яка передбачає нормативну відповідальність за алгоритмічні рішення, в тому числі у разі шкоди, спричиненої автоматизованим процесом [14, с. 484-507]. Паралельно необхідна гуманізація цифрової взаємодії, яка включає як правову інклюзивність (наприклад, доступність сервісів для вразливих груп), так і правову передбачуваність у сфері AI-рішень. Це вимагає не просто технічного регулювання, а розробки аксіологічно навантажених норм, що відображають фундаментальні цінності правової держави.

У стратегічному вимірі постає завдання інституціоналізації цифрової довіри як окремого напрямку правової політики. Це означає необхідність створення стійкої нормативної архітектури, яка би визнавала цифрову довіру не побічним ефектом цифровізації, а її цільовим результатом. Таке бачення передбачає міждисциплінарну інтеграцію технологічного, правового й етичного вимірів, а також появу нових правових інститутів: омбудсменів з алгоритмічної справедливості, цифрових хартій довіри. В умовах техноетичної трансформації право має не лише наздогнати інновації, а й задавати їм напрямок у бік людиноцентричності, публічної відповідальності та системної довіри [3, с. 127-143].

Проведене дослідження засвідчило, що інституційна довіра в умовах цифровізації постає не лише як соціальне чи політичне явище, а як багатовимірна правова категорія, тісно пов'язана з механізмами легітимації публічної влади, дотриманням прав людини та принципом підзвітності. Цифрова трансформація відкриває нові горизонти для підвищення ефективності управління, але водночас загострює виклики щодо збереження публічної довіри в умовах алгоритмізації, знеособлення сервісів і потенційної дискримінації через цифрову нерівність.

З огляду на виявлені проблеми, першочерговим завданням правової політики має стати удосконалення нормативної бази, що регулює цифрове врядування, з урахуванням прин-

ципів відкритості, технологічної справедливості та прозорості алгоритмічних процесів. Доцільно посилити вимоги до аудиту цифрових інструментів, забезпечити ефективні механізми правового захисту користувача, а також гарантувати доступ до інституційного оскарження рішень, ухвалених автоматизова-

ними системами. Не менш важливим є створення нормативних рамок для інституціоналізації нових форм публічної підзвітності в цифровому середовищі включно з етичними кодексами для штучного інтелекту, відкритими даними про діяльність органів влади та участю громадськості в цифровому контролі.

Анотація

Мета статті полягає у здійсненні комплексного теоретико-правового аналізу взаємозв'язку між цифровізацією та інституційною довірою в умовах трансформації публічного управління. Дослідження спрямоване на виявлення ролі правового регулювання у формуванні та підтримці довіри до цифрових сервісів, алгоритмічних рішень та інституцій публічної влади. Особливу увагу зосереджено на аналізі нормативних викликів цифрової доби, визначенні ризиків юридичної маргіналізації, а також розробці концептуальних орієнтирів для правової політики, що здатна забезпечити легітимність, прозорість і підзвітність цифрового врядування. В результаті проведеного дослідження виявлено, що інституційна довіра виступає не лише передумовою ефективного функціонування публічної влади, а й фундаментом правової легітимності в умовах цифрової трансформації. Цифровізація розглядається як складний правовий феномен, який, з одного боку, створює нові канали комунікації, прозорості та публічного сервісу, а з іншого породжує ризики виключення, втрати суб'єктності та інформаційної асиметрії. Доведено, що довіра до цифрових технологій не є тотожною довірі до інституцій, а їх конфлікт або розрив створює небезпечний прецедент делегітимації публічного управління. З'ясовано, що сучасні інструменти правового регулювання не завжди відповідають динаміці цифрових змін і часто не враховують необхідність забезпечення алгоритмічної справедливості, цифрової рівності та інституційної підзвітності. Дослідження встановило, що ефективне формування довіри можливе лише за умови нормативного закріплення прав користувача, регламентації використання big data та ШІ, а також впровадження нових механізмів прозорості (реєстри, дашборди, відкриті API) в управлінську практику. Результати також підтвердили необхідність формування нового покоління правових принципів цифрової доброчесності, які поєднують технологічну інноваційність з етичною чутливістю, а також переосмислення концепції інституційної довіри у правовій політиці як самостійного напрямку державного регулювання в умовах цифрової доби. Наукова новизна дослідження полягає у концептуальному осмисленні взаємозв'язку між цифровізацією та інституційною довірою як нової парадигми правового аналізу публічного врядування. На відміну від традиційних підходів, що розглядають цифровізацію переважно з точки зору технічної ефективності або адміністративної оптимізації, у межах даного дослідження вона трактується як чинник, що безпосередньо впливає на правову легітимність, соціальну суб'єктність і якість інституційного зобов'язання. Уперше запропоновано розглядати інституційну довіру не як похідну від соціального контексту чи громадської думки, а як окрему правову категорію, що потребує нормативного регулювання, процедурного закріплення та управлінської інституціоналізації. Запропоновано авторське бачення «цифрової доброчесності» як синтезу трьох компонентів алгоритмічної справедливості, прозорості процедур та збереження людської суб'єктності в умовах цифрового врядування. Крім того, дослідження відкриває перспективу інституціоналізації цифрової довіри як напрямку правової політики, яка має включати принципи технологічної етики, юридичної підзвітності цифрових систем та інтеграції етичних стандартів у розробку і впровадження цифрових платформ державного управління.

Ключові слова: інституційна довіра, цифрове врядування, правове регулювання, правова підзвітність, цифрова етика, публічна влада, права користувача, техноетична трансформація.

Borodaiko O.R. Digitalization and institutional trust: a legal analysis of their interrelation

Summary

The purpose of this article is to conduct a comprehensive theoretical and legal analysis of the interrelation between digitalization and institutional trust in the context of public governance transformation. The study aims to identify the role of legal regulation in shaping and maintaining trust in digital services, algorithmic solutions, and public institutions. Special attention is given to analyzing the normative challenges of the digital age, identifying the risks of legal marginalization, and developing conceptual guidelines for legal policy that can ensure the legitimacy, transparency, and accountability of digital governance. The study finds that institutional trust is not only a prerequisite for the effective functioning of public authority but also the foundation of legal legitimacy in the digital transformation context. Digitalization is interpreted as a complex legal phenomenon that, on the one hand, creates new channels of communication, transparency, and public service delivery, but on the other, introduces risks of exclusion, loss of subjectivity, and informational asymmetry. It is demonstrated that trust in digital technologies is not equivalent to trust in institutions, and the gap or conflict between them may lead to the delegitimization of public governance. The research confirms that existing legal regulatory tools often lag behind the pace of digital change and fail to ensure algorithmic fairness, digital equality, and institutional accountability. Effective trust-building is shown to be possible only if user rights are legally enshrined, the use of big data and AI is regulated, and new mechanisms of transparency (such as registries, dashboards, and open APIs) are embedded into governance practices. The results also confirm the need to develop a new generation of legal principles of digital integrity, combining technological innovation with ethical sensitivity, as well as a rethinking of the concept of institutional trust within legal policy as a distinct area of state regulation in the digital age. The scientific novelty of the study lies in the conceptual interpretation of the relationship between digitalization and institutional trust as a new paradigm for legal analysis of public governance. Unlike traditional approaches that view digitalization mainly through the lens of technical efficiency or administrative optimization, this study considers it as a factor directly influencing legal legitimacy, social subjectivity, and the quality of institutional commitment. For the first time, institutional trust is proposed not as derivative of social context or public opinion, but as a distinct legal category that requires normative regulation, procedural formalization, and institutionalization within governance. The author proposes an original concept of “digital integrity” as a synthesis of three components: algorithmic fairness, procedural transparency, and preservation of human subjectivity in digital governance. The study also opens the perspective for institutionalizing digital trust as a direction of legal policy that incorporates principles of technological ethics, legal accountability of digital systems, and the integration of ethical standards into the development and deployment of digital platforms in public administration.

Key words: institutional trust, digital governance, legal regulation, legal accountability, digital ethics, public authority, user rights, techno-ethical transformation.

Список використаних джерел:

1. Бевзенко В. Публічна довіра і публічне право: теоретичні підходи. *Право України*. 2021. № 6. С. 25–34.
2. Гурняк А. Цифровізація публічної влади: виклики правового забезпечення. *Юридична наука*. 2022. № 3. С. 41–47.
3. Кравченко М. Інституційна довіра як чинник ефективності публічного управління. Київ : НАДУ, 2020. 148 с.
4. Семигін М. Цифрове врядування: соціально-гуманітарні виміри. Київ : Ліра-К, 2022. 192 с.

5. Федосов В. Права людини у цифровому середовищі: сучасні виклики. Харків : Право, 2021. 220 с.
6. Bannister F., Connolly R. Trust and Transparency in an Age of Algorithms. *Information Polity*. 2022. Vol. 27, No. 3. P. 317–330.
7. Cohen J. E. Between Truth and Power: The Legal Constructions of Informational Capitalism. Oxford : Oxford University Press, 2019. 456 p.
8. Grimm A. Legal Certainty and Institutional Trust in the EU: Interrelations and Implications. *European Law Journal*. 2016. Vol. 22, No. 3. P. 307–319.
9. Krotscheck U. Trust by Design: Institutionalizing Digital Trust in Public Administration. *Government Information Quarterly*. 2021. Vol. 38, No. 1. P. 113–118.
10. Margetts H., Dorobantu C. Rethinking Public Policy in the Age of Digitalization. Oxford : Oxford Internet Institute, 2021. 35 p.
11. Sartori G. Theory of Democracy Revisited. Chatham (N.J.) : Chatham House Publishers, 1987. 218 p.
12. Senden L. Soft Law in European Community Law. Oxford : Hart Publishing, 2004. 552 p.
13. Taddeo M., Floridi L. How AI Can Be a Force for Good. *Science*. 2018. Vol. 361, No. 6404. P. 751–752.
14. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism. New York : PublicAffairs, 2019. 704 p.

Жураківський Ю.В.*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

«ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ СТОРІН У ДОГОВІРНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: ПРОБЛЕМИ БАЛАНСУ З ЮРИДИЧНИМИ ОBOB'ЯЗКАМИ»

Вступ. Договірні правовідносини є центральною ланкою приватного права, у межах якої відбувається реалізація фундаментальних принципів свободи договору, рівності учасників та автономії волі. Водночас саме ця сфера найбільш виразно демонструє необхідність поєднання протилежних начал – максимальної реалізації суб'єктивних прав сторін і належного виконання покладених на них юридичних обов'язків. У реальній практиці виникає складність у збереженні балансу: надмірне акцентування на свободі та гарантіях прав учасників договору нерідко призводить до зловживань, недобросовісної поведінки та порушення інтересів контрагента. З іншого боку, посилення обов'язкової складової здатне звузити свободу розсуду сторін і фактично нівелювати значення суб'єктивних прав, перетворивши їх на формальність.

Особливої гостроти ця проблема набуває в умовах глобалізаційних процесів та європейської інтеграції України, які передбачають адаптацію національної договірної практики до міжнародних і європейських стандартів. Різні правові системи по-різному вирішують питання співвідношення прав та обов'язків у договірних відносинах, що зумовлює необхідність вироблення узгоджених підходів. Додатковим чинником виступає сучасна судова практика, яка нерідко демонструє суперечливість у визначенні меж здійснення прав сторін договору та у застосуванні механізмів їх захисту. Виникають проблеми тлумачення положень щодо свободи договору, принципу добросовісності, меж дії імперативних норм,

що створює правову невизначеність та знижує рівень довіри до договірних відносин.

Актуальною залишається й проблема наявності прогалин у законодавстві щодо гарантій реалізації суб'єктивних прав та способів примусу до виконання обов'язків. Зокрема, відсутність уніфікованих критеріїв визначення «зловживання правом» чи «неналежного виконання обов'язку» призводить до неоднакових результатів при вирішенні подібних справ судами. Водночас у практиці господарських і цивільних відносин спостерігається збільшення кількості конфліктів, що виникають через невизначеність меж здійснення суб'єктивних прав, особливо у сферах кредитних, орендних, підрядних та інвестиційних договорів.

Таким чином, постає необхідність у комплексному теоретико-правовому осмисленні гарантій реалізації суб'єктивних прав сторін договору, дослідженні їх функціональної взаємодії з юридичними обов'язками та розробці концептуальних підходів до встановлення справедливого балансу між ними. Лише така інтеграція теоретичних напрацювань, судової практики та міжнародних стандартів дозволить створити ефективний механізм правового регулювання договірних відносин, що забезпечуватиме як стабільність правопорядку, так і захист прав та інтересів його учасників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасна юридична література розглядає реалізацію суб'єктивних прав та належне виконання договірних зобов'язань

через призму принципів цивільного права та балансу між правами й обов'язками сторін. Дослідження І. Г. Бабича, Т. В. Боднара та Н. Ю. Голубевої підкреслюють важливість справедливості, належного виконання зобов'язань і методологічних засад правового регулювання. В. І. Борисова, М. А. Бурдосова та А. М. Колодій розкривають основоположні принципи цивільного права, включно з рівністю та автономією волі, тоді як О. О. Кот і Ю. Д. Притика акцентують на практичних механізмах захисту прав і забезпечення балансу обов'язків. М. Д. Сібільов і К. Скіданов досліджують динаміку договірних зобов'язань та роль волевиявлення у правочинах. Роботи В. В. Луця та підручник Є. О. Харитоновна і Н. Ю. Голубевої систематизують теоретичні та практичні аспекти договірних відносин, включно з гарантіями прав сторін.

Попри наявну базу, більшість досліджень фокусуються на нормативних та структурних аспектах, залишаючи недостатньо розкритими функціональну взаємодію прав і обов'язків та механізми забезпечення балансу у практичній реалізації договірних відносин.

Метою статті є комплексний аналіз гарантій реалізації суб'єктивних прав сторін у договірних правовідносинах та виявлення механізмів забезпечення їх збалансованості з юридичними обов'язками. Досягнення цієї мети передбачає дослідження теоретичних засад регулювання договірних відносин, аналіз принципів цивільного права, що впливають на баланс прав і обов'язків, а також оцінку існуючих правових механізмів захисту та реалізації прав сторін. Завданням є визначення проблем і прогалин у нормативному та практичному забезпеченні балансу між суб'єктивними правами та обов'язками, а також вироблення рекомендацій щодо підвищення ефективності договірного регулювання та гарантій прав сторін у сучасних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. Принципи як ключові категорії та закономірності

правової реальності традиційно посідають одне з провідних місць у механізмі правового регулювання цивільних правовідносин. Вони становлять своєрідну «вісь» усієї системи приватного права, оскільки саме через принципи відображаються найсуттєвіші риси й закономірності розвитку правової матерії. Принципи є не лише теоретичними положеннями чи ідеями, а й практичними орієнтирами, що визначають напрямок розвитку законодавства, впливають на правотворчість і правозастосування, а також задають межі та стандарти поведінки суб'єктів цивільних правовідносин.

Принцип слід розуміти як базову ідею, нормативну вимогу або положення, яке має не лише декларативний характер, а виступає фундаментальним, вихідним, керівним і концептуальним елементом правової системи [11, с. 24]. Його значення полягає у тому, що він є критерієм для тлумачення норм права, заповнення прогалин у законодавстві та вироблення нових правових підходів. Саме тому принципи мають пріоритетний характер порівняно з конкретними нормами, адже вони формують їхній «дух» і забезпечують цілісність та системність усієї правової конструкції.

У цьому контексті принципи виконують не тільки функцію гарантії легітимності реалізації цивільних прав, а й слугують повноцінним інструментом їх правового регулювання. Вони забезпечують баланс між свободою та обмеженнями у приватноправових відносинах, спрямовують учасників на добросовісну поведінку, узгоджують індивідуальні інтереси з інтересами суспільства. Застосування принципів у практичній площині дозволяє гнучко реагувати на складні та нетипові життєві ситуації, коли буквальне застосування норм права може виявитися недостатнім або навіть несправедливим. У таких випадках саме принципи стають тим інструментом, що допомагає досягти справедливого результату та зберегти стабільність цивільного обороту. [11, с. 119].

Зокрема, принципи юридичної рівності, справедливості, добросовісності, розумності

та диспозитивності становлять універсальні засади, які мають застосовуватись у всіх видах цивільних правовідносин – незалежно від їхньої статичної або динамічної природи. Так, принцип диспозитивності втілює ідею свободи суб'єктів щодо вибору правомірних моделей поведінки, реалізації належних їм суб'єктивних прав на власний розсуд, самостійно та незалежно [11, с. 120]. Він передбачає допустимість будь-яких дій, які прямо не заборонені законом, що, у свою чергу, забезпечує правову автономію учасників правовідносин, сприяє їх ініціативності, творчості та всебічному захисту прав.

Цивільне право базується на низці загальнообов'язкових принципів, що визначають характер і структуру правовідносин. Вони виконують функцію системоутворюючих чинників, завдяки яким цивільне право зберігає цілісність та узгодженість, а правозастосовна практика – стабільність і передбачуваність. Одним із таких засадничих принципів є принцип юридичної рівності, який виявляється у визнанні матеріально-правової рівності всіх учасників цивільного обороту. Його сутність полягає у тому, що жоден учасник приватноправових відносин не може мати заздалегідь встановлених переваг чи привілеїв у порівнянні з іншим, а правове становище сторін визначається виключно змістом закону та укладеного договору [9, с. 236].

Цей принцип відображає фундаментальну ідею права як загальної міри свободи та справедливості, встановленої державою для забезпечення недопущення обмеження свободи одного суб'єкта іншим. Його значення полягає у створенні простору правової комунікації, де кожна сторона виступає як рівноправний та самостійний учасник. Таким чином, всі цивільні правовідносини будуються на засадах рівноправності, відсутності підпорядкування чи домінування, а кожна сторона зберігає власну майнову та особисту автономію [6, с.134]. Рівність у цивільному праві не означає тотожність чи однаковість усіх учасників, а забезпечує їхню рівну можли-

вість вільно реалізовувати права та обов'язки у межах визначених законом форм.

Юридична рівність, у свою чергу, формує підґрунтя для розвитку самостійної, правосвідомої особи, здатної усвідомлювати власні інтереси, цілі, можливості та ефективно їх реалізовувати у межах правового поля. Вона стимулює розвиток ініціативності та відповідальності, закладаючи основи для активної участі у цивільному обороті, насамперед у сфері договірних зобов'язань, де саме рівність сторін визначає можливість узгодження їхніх воľ та інтересів.

Разом з тим, динаміка договірних зобов'язань – тобто процес розвитку зобов'язальних правовідносин у часі – потребує застосування комплексу етичних і правових принципів. До них належать принципи справедливості, добросовісності та розумності, які виступають не лише абстрактними морально-правовими категоріями, а й практичними критеріями оцінки поведінки сторін. Вони повинні супроводжувати всі етапи існування зобов'язання – від його виникнення до остаточного припинення, виступаючи своєрідним «моральним і юридичним фільтром» цивільного обороту.

Принцип справедливості вимагає неупередженості, симетрії у правах і обов'язках сторін, а також об'єктивності при оцінці їхньої поведінки. Він спрямований на досягнення такого результату, при якому жодна зі сторін не опиняється у завідомо гіршому становищі внаслідок дисбалансу договірних умов чи зловживання правами. Цей принцип слугує орієнтиром не лише для сторін договору, а й для суду чи іншого правозастосовного органу, особливо у випадках, коли необхідна оцінка морально-етичного аспекту зобов'язальних відносин, або коли закон не дає прямої відповіді на спірне питання [10, с. 35].

Принцип добросовісності проявляється у вимозі до сторін діяти чесно, без обману, тиску чи маніпуляцій. Цей принцип має особливе значення у випадках, коли правочини укладаються з малолітніми, недієздатними особами або особами, які через певні обста-

вини не здатні усвідомлювати характер своїх дій. Добросовісність охоплює не лише юридичну, а й етичну площину, пов'язану з особистою відповідальністю за правомірне використання наданих законом прав [9, с. 234].

Не менш значущим є принцип розумності, що орієнтує сторони на усвідомлення цінності прав, доцільність дій, оцінку можливих правових наслідків. Реалізація цього принципу забезпечує раціональну поведінку у межах договірних зобов'язань та знижує ризики правопорушень, конфліктів або зловживання правами [2 с. 67].

У межах цивільного права особливу роль відіграє також свобода договору, що є базовим проявом автономії волі. Вона охоплює право суб'єктів самостійно визначати умови договору, вільно вступати у правовідносини або утримуватися від цього, вибирати партнерів і способи реалізації прав. Цей принцип є однією з основ приватного права, що відображає ідею свободи як здатності особи формувати власне правове становище відповідно до її інтересів і цінностей [1 с. 27].

З теоретичної точки зору, динаміка договірних зобов'язань охоплює не лише стадії виникнення, зміни чи припинення прав та обов'язків, а й інші етапи реалізації цивільних прав: виконання зобов'язання, його призупинення, поновлення, охорону та захист. Усі ці стадії тісно пов'язані між собою та формують послідовний процес правового розвитку конкретного зобов'язання [3, с. 67].

У цьому контексті доцільно розглядати принципи здійснення цивільних прав залежно від етапів динаміки зобов'язань. Такий підхід дозволяє не лише систематизувати їхнє функціональне значення, а й більш чітко простежити специфіку їхнього застосування у різних часових і змістовних вимірах договірних правовідносин. Зобов'язання, як динамічне правове явище, розвивається послідовно, проходячи низку етапів, кожен із яких супроводжується специфічними принципами, що забезпечують легітимність та ефективність цивільного обороту.

Першим етапом є виникнення договірних зобов'язань, яке ґрунтується на принципах свободи договору, автономії волі та рівності сторін. Саме на цій стадії визначаються умови майбутньої взаємодії, закладається баланс інтересів та окреслюються межі правового простору, у якому сторони реалізовуватимуть свої права та обов'язки [8, с. 145].

Другим етапом виступає зміна умов або складу суб'єктів зобов'язання. Тут важливого значення набувають принципи стабільності правовідносин, добросовісності та розумності, адже зміна договору чи передання прав і обов'язків іншій особі повинні здійснюватися у спосіб, що не порушує баланс інтересів сторін і відповідає цілям правового регулювання [8, с. 145].

Припинення зобов'язання становить наступний етап, де на перший план виходять принципи належного виконання, повного задоволення інтересів кредитора та остаточного врегулювання взаємних претензій сторін. Реалізація цих принципів забезпечує завершеність договірних відносин і відновлення правової визначеності між учасниками [8, с. 145].

Особливого значення набуває етап реалізації прав і обов'язків сторін, адже саме він відображає практичний зміст договірних зобов'язань. Тут ключовими є принципи послідовності, безперешкодності у здійсненні прав, а також взаємного сприяння сторін у досягненні цілей договору.

У ряді випадків можливе призупинення зобов'язання, наприклад, унаслідок дії непереборної сили чи інших обставин. На цій стадії особливе значення мають принципи справедливості, добросовісності та розумності, які дозволяють гнучко реагувати на форс-мажорні ситуації та зберегти баланс між стабільністю зобов'язання й реальними можливостями його виконання.

Не менш важливою є стадія поновлення зобов'язання, яка може мати місце у разі скасування підстав його припинення або за новою домовленістю сторін. Тут основопо-

ложними є принципи диспозитивності, свободи договору та автономії волі, що дозволяють учасникам цивільного обороту відновити свої правовідносини у бажаній для них формі.

Завершальною ланкою динаміки виступає захист і охорона порушених прав, що передбачає застосування спеціальних правових механізмів для відновлення порушеної рівноваги. На цій стадії провідну роль відіграють принципи справедливості, ефективності захисту та повного відшкодування шкоди. Саме вони забезпечують не лише формальне поновлення правового становища, а й досягнення реального, справедливого результату, що відповідає інтересам потерпілої сторони [8, с. 145].

Таким чином, принципи цивільного права відіграють ключову роль у забезпеченні балансу між інтересами сторін, регулюванні їхньої поведінки на всіх етапах договірного зобов'язання та запобіганні порушенням. Вони є не лише методологічною базою, а й практичним орієнтиром для правозастосовної діяльності у сфері приватного права [4, с. 66].

Принцип свободи договору є наріжним каменем цивільного права, що забезпечує самостійність та рівноправність сторін у договірних правовідносинах. Його зміст охоплює низку фундаментальних прав суб'єктів, зокрема: вільний вибір контрагента, визначення виду договору, умов його укладення, зміни, припинення та способів забезпечення виконання зобов'язань. Цей принцип реалізується не лише на стадії укладення договору, але й супроводжує його на всіх етапах динаміки договірного зобов'язання [9, с. 76].

Свобода договору тісно пов'язана з принципом вільного волевиявлення. Вона означає, що жодна особа не може бути примушена до укладення договору, реалізації чи нереалізації права всупереч своїй волі. Суб'єкт цивільного права самостійно обирає момент і спосіб реалізації свого права відповідно до власних інтересів. Динаміка договірного зобов'язання охоплює всі етапи існування правовідносин: від виникнення до припинення. На кожному

з цих етапів діють відповідні принципи. Зокрема, на стадії виконання зобов'язання особливого значення набувають принципи належного та реального виконання. Перший передбачає, що зобов'язання має бути виконано у повному обсязі відповідно до умов договору: належним чином, у встановлений строк, у погодженому місці та визначеним суб'єктом. Другий вимагає фактичного здійснення дій, передбачених договором, з метою задоволення інтересу кредитора [15, с. 314].

Реалізація, зміна та припинення договірних зобов'язання можуть бути зумовлені діями чи бездіяльністю сторін, або настанням обставин, передбачених договором, включаючи ті, що залежать від волі однієї зі сторін. Усі ці ситуації регулюються названими вище принципами, які забезпечують належне функціонування договірних відносин [14, с. 241].

Окремо варто виділити принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав. Вони включають: принцип солідарності інтересів і співробітництва, принцип здійснення прав відповідно до їх призначення, принцип економічності, принцип стабільності та гарантованості. Зазначені принципи покликані забезпечити ефективне, цілеспрямоване й узгоджене здійснення прав з метою задоволення інтересів сторін [12, с. 17].

Серед авторських підходів виділяють також принцип послідовності здійснення прав і виконання обов'язків, принцип повного задоволення інтересу, принцип безперешкодності здійснення прав у межах договірного зобов'язання. Кожен із них сприяє побудові договірних відносин на засадах рівності, добросовісності та стабільності [2, с. 134].

У разі порушення зобов'язання виникає аномальна динаміка правовідносин. У таких випадках застосовуються механізми охорони і захисту цивільних прав, що ґрунтуються на принципі відновлення порушеного стану. Правомірні дії уповноваженої особи (відмова від договору, відмова від прийняття виконання, оперативні санкції тощо) спрямовані на припинення порушення та забезпечення ефективного захисту інтересів [7, с. 49].

Таким чином, залежно від стадії динаміки договірної зобов'язання, застосовуються різні принципи, зокрема свобода договору, вільне волевиявлення, належне та реальне виконання зобов'язань, послідовність та безперешкодність реалізації прав, стабільність зобов'язань, повне задоволення інтересу, а також принципи охорони та захисту цивільних прав. Ці положення формують концептуальну основу для ефективного здійснення суб'єктивних прав у межах договірних зобов'язань, забезпечуючи їх гнучкість, стабільність та правову визначеність [8, с. 123].

Узагальнюючи, варто зазначити, що в ході здійсненого дослідження принципів здійснення суб'єктивних цивільних прав у динаміці договірної зобов'язання встановлено, що ці принципи не лише визначають загальний напрям розвитку договірних відносин, але й безпосередньо впливають на якість реалізації цивільних прав та обов'язків. Динаміка договірної зобов'язання – як комплексна категорія – охоплює не лише традиційні стадії виникнення, зміни й припинення, а й ширші процеси: реалізацію прав, їх поновлення, призупинення, а також охорону й захист порушених прав.

Принцип свободи договору, що є одним із наріжних у приватному праві, розкривається не лише через свободу вибору контрагента чи умов договору, але й у здатності сторін впливати на подальший розвиток договірних зобов'язань. Він тісно переплітається з принципом вільного волевиявлення, що забезпечує індивідуалізацію поведінки учасників правовідносин і гарантує неприпустимість зовнішнього втручання у процес здійснення суб'єктивних прав.

На етапі виконання зобов'язання ключове значення мають принципи належного та реального виконання. Перший визначає якість та формальні ознаки дій сторін, другий – фокусує увагу на досягненні реального результату відповідно до змісту зобов'язання. Їх синергія забезпечує відповідність очікувань сторін досягнутим результатам, а також стабільність цивільного обороту.

Окремо заслуговують на увагу функціональні принципи здійснення прав, зокрема: послідовності дій, повного задоволення інтересу, безперешкодності реалізації прав. Вони сприяють усвідомленому й ефективному управлінню договірними відносинами, підвищують відповідальність учасників, зменшують ризики недобросовісної поведінки.

Нормальну динаміку договірної зобов'язання необхідно відрізнити від аномальної, яка виникає у випадках його порушення. В таких ситуаціях активізуються механізми правового захисту, зокрема: оперативні санкції, розірвання договору, звернення до суду або відмова від прийняття неналежного виконання. Усі ці механізми ґрунтуються на принципі гарантованості та охорони суб'єктивного права, що забезпечує відновлення правового балансу.

Загалом, у ході дослідження доведено, що ефективність здійснення суб'єктивних прав у договірних зобов'язаннях значною мірою залежить від правильної взаємодії загальноправових та спеціальних принципів, адже саме їхня комплексна дія забезпечує гармонійний розвиток договірних відносин. Ігнорування хоча б одного з них може призвести до виникнення правових колізій, дисбалансу інтересів сторін чи навіть до підриву самої ідеї договірної свободи. Тому застосування принципів має бути не лише формальним чи декларативним, а системним і гнучко адаптованим до конкретної правової ситуації, з урахуванням контексту та фактичних обставин справи.

Практичне значення має не лише знання цих принципів, а й здатність інтерпретувати їх у дусі справедливості, добросовісності та правової розумності. Це означає, що правозастосовці повинні виходити не тільки з букви закону, але й з його «духу», прагнучи забезпечити баланс між формальною визначеністю норм і потребою досягнення справедливого результату. Застосування принципів у такому ключі дозволяє заповнювати прогалини у праві, усувати суперечності між нормами, а також вирішувати спірні ситуації з урахуванням морально-етичних орієнтирів, що

особливо важливо для зобов'язальних відносин, які мають виразний соціальний вимір.

Таким чином, запропоноване класифікаційне розмежування принципів залежно від етапів динаміки договірної зобов'язання не лише має теоретичне значення, але й виконує прикладну функцію, адже воно дозволяє підвищити ефективність правозастосування, забезпечити передбачуваність та стабільність договірної регулювання, а також створює

методологічне підґрунтя для подальших наукових досліджень у сфері приватноправового регулювання. У підсумку, системне осмислення принципів як вихідних ідей цивільного права підтверджує їхню роль не лише як гарантій легітимності та справедливості, але й як дієвих інструментів практичного регулювання, здатних забезпечити належне функціонування і розвиток договірних зобов'язань у сучасному правовому полі.

Анотація

У статті здійснено комплексний аналіз системи принципів здійснення суб'єктивних цивільних прав у контексті динаміки договірної зобов'язання. Дослідження ґрунтується на розумінні договірної зобов'язання як динамічного процесу, що охоплює етапи від виникнення до припинення правовідносин, кожен з яких характеризується специфікою реалізації прав та обов'язків його учасниками. Автором детально проаналізовано зміст та значення загальноцивільних принципів, що є основою для будь-яких приватних правовідносин. Зокрема, принцип свободи договору розглядається не лише як можливість вільного укладення угоди, а й як свобода визначення її умов, вибору контрагента та способу здійснення прав. Принцип вільного волевиявлення виступає гарантом того, що реалізація прав є результатом усвідомлених і добровільних дій, що виключає примус чи помилку. Належне та реальне виконання зобов'язань є ключовим принципом, що забезпечує досягнення мети договірних відносин. У статті підкреслюється, що ці принципи є наскрізними та діють на всіх стадіях зобов'язання, забезпечуючи його легітимність та стабільність. Крім загальноцивільних, у роботі окреслено та обґрунтовано функціональні принципи, які є більш специфічними для договірних правовідносин і безпосередньо впливають на їх динаміку. До них належать: Послідовність здійснення прав і обов'язків: цей принцип передбачає логічну й часову послідовність дій сторін, що відповідає змісту договору та його меті. Принцип повного задоволення інтересу: він наголошує на тому, що здійснення прав має бути спрямоване на повне та ефективне задоволення законних інтересів кредитора. Це означає не лише формальне виконання, а й досягнення бажаного результату. Принцип безперешкодності реалізації прав: цей принцип гарантує, що жодна зі сторін не повинна створювати перешкод для іншої сторони у здійсненні її прав, а навпаки – сприяти цьому. Обґрунтовано, що саме системне врахування цих функціональних принципів є запорукою ефективного та безконфліктного здійснення прав у договірних відносинах. У статті наведено узагальнену класифікацію принципів залежно від стадій розвитку договірної зобов'язання. Така класифікація має важливе прикладне значення для правозастосовної практики, оскільки дозволяє більш обґрунтовано оцінювати дії сторін на кожному етапі: від укладення (принципи свободи договору, волевиявлення), через виконання (принципи належного виконання, послідовності, безперешкодності), до припинення (принцип повного задоволення інтересу). Ця систематизація також сприяє глибшому розумінню сутності цивільних прав та обов'язків, що має важливе значення для подальших наукових досліджень у сфері приватного права. Висновок, що ефективне здійснення прав неможливе без системного підходу до застосування принципів, підкреслює їхню нерозривну єдність та взаємозалежність у забезпеченні стабільності й передбачуваності цивільного обороту.

Ключові слова: цивільне право, договірне зобов'язання, принципи права, свобода договору, динаміка правовідносин, належне виконання, суб'єктивне право.

Zhurakivskyi Yu.V. Guarantees of the exercise of the parties' subjective rights in contractual legal relations: problems of balance with legal obligations

Summary

The article provides a comprehensive analysis of the system of principles governing the exercise of subjective civil rights in the context of the dynamics of contractual obligations. The study is based on the understanding of a contractual obligation as a dynamic process that encompasses the stages from the emergence to the termination of legal relations, each of which is characterized by specific features of the exercise of rights and obligations by the parties. The author offers a detailed analysis of the content and significance of general civil law principles, which serve as the foundation for any private legal relationship. In particular, the principle of freedom of contract is considered not only as the possibility of freely concluding an agreement, but also as the freedom to determine its terms, choose a counterparty, and define the manner of exercising rights. The principle of free will ensures that the exercise of rights results from conscious and voluntary actions, thereby excluding coercion or mistake. Proper and actual performance of obligations is identified as a key principle that guarantees the achievement of the objectives of contractual relations. The article emphasizes that these principles are universal and operate at all stages of an obligation, ensuring its legitimacy and stability. In addition to general civil principles, the study outlines and substantiates functional principles that are more specific to contractual relations and directly influence their dynamics. These include: the principle of sequence in the exercise of rights and obligations, which requires logical and chronological consistency of the parties' actions in accordance with the content and purpose of the contract; the principle of full satisfaction of interests, which highlights that the exercise of rights must aim at the full and effective realization of the creditor's legitimate interests, implying not only formal performance but also the achievement of the intended result; and the principle of unobstructed exercise of rights, which guarantees that neither party should create obstacles for the other in exercising its rights but, on the contrary, should facilitate their realization. It is substantiated that systematic consideration of these functional principles is the key to effective and conflict-free exercise of rights in contractual relations. The article provides a generalized classification of principles depending on the stages of development of contractual obligations. Such classification has significant practical value for legal practice, as it enables a more reasoned assessment of the parties' actions at each stage: from conclusion (principles of freedom of contract, free will), through performance (principles of proper performance, sequence, unobstructed exercise), to termination (principle of full satisfaction of interests). This systematization also contributes to a deeper understanding of the essence of civil rights and obligations, which is of considerable importance for further scientific research in the field of private law. The conclusion that effective exercise of rights is impossible without a systematic approach to the application of principles underscores their inseparable unity and interdependence in ensuring stability and predictability in civil turnover.

Key words: civil law, contractual obligation, legal principles, freedom of contract, dynamics of legal relations, proper performance, subjective right.

Список використаних джерел:

1. Бабич І. Г. Належне виконання зобов'язань і принцип справедливості. Часопис цивілістики. 2014. Вип. 16. С. 26–29.
2. Боднар Т. В. Виконання договірних зобов'язань в цивільному праві : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 272 с.
3. Боднар Т. В. Реалізація загальних принципів цивільного законодавства при виконанні договірних зобов'язань. Вісник Академії правових наук України. 2004. № 3. С. 65–77.

4. Борисова В. І. Принципи цивільного права. *Право України*. 2017. № 7. С. 67–75.
5. Бурдоносова М. А. Теоретико-правові аспекти принципу рівності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. Вип. 4. С. 31–33.
6. Голубєва Н. Ю. Зобов'язання в цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання : монографія. Одеса : Фенікс, 2013. 642 с.
7. Гринько С. Д. Підстави виникнення деліктних зобов'язань за римським правом. *Університетські наукові записки*. 2009. Вип. 1(29). С. 49–55.
8. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 206 с.
9. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.
10. Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 640 с.
11. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
12. Притика Ю. Д. Поняття і диференціація способів захисту цивільних прав та інтересів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Юридичні науки. 2004. Вип. 60–62. С. 16–19.
13. Сібільов М. Динаміка договірних зобов'язань після їх виникнення. *Вісник Академії правових наук України*. Питання цивільного і міжнародного права. 2005. Вип. 1 (40). С. 79–88.
14. Скіданов К. Поняття волі та волевиявлення і їх правове значення для вчинення правочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. Вип. 4. С. 240–247.
15. Харитонов Є. О., Голубєва Н. Ю. (ред.) Цивільне право України : підручник : у 2 т. Т. 1. Харків : Одіссей, 2008. 832 с.

Зозуля Д.П.

*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

ФОРМУВАННЯ СТАНДАРТІВ ДОЦІЛЬНОСТІ В ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ПРАКТИЦІ ВІД ТЕОРІЇ ДО ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ

Вступ. У сучасній правозастосовній практиці особливого значення набуває категорія доцільності, що слугує критерієм обґрунтованості та пропорційності рішень, а також інструментом адаптації норм права до конкретних обставин. Відсутність чітко визначених стандартів доцільності у вітчизняній правовій доктрині та нормативному регулюванні призводить до неоднорідності практики, ризику зловживань дискреційними повноваженнями та зниження передбачуваності правових наслідків.

Недостатня інституціоналізація критеріїв доцільності в адміністративних регламентах, етичних кодексах та судовій практиці створює умови для їх суб'єктивного трактування. На відміну від багатьох зарубіжних правопорядків, в Україні бракує комплексного механізму формалізації та контролю доцільності, що зумовлює потребу у розробленні національної концепції цієї категорії з урахуванням міжнародного досвіду та національних правових традицій для підвищення ефективності правозастосування та зміцнення принципу верховенства права.

Аналіз досліджень та публікацій. У науковій літературі доцільність розглядається як елемент правової аргументації та складова дискреції, пропорційності й ефективності правового регулювання. Дослідники пов'язують її з гнучкістю правозастосування, адаптацією норм до конкретних обставин і узгодженням рішень із суспільними потребами.

Частина праць присвячена формалізації критеріїв доцільності в регламентах, етичних кодексах і судовій практиці, а також аналізу

зарубіжного досвіду парламентського, судового й громадського контролю. Водночас бракує комплексних досліджень, що визначають її місце серед принципів права, встановлюють межі застосування та пропонують ефективні інституційні механізми.

Виклад основного матеріалу. У сучасному правознавстві доцільність дедалі активніше позиціонується не лише як прикладна категорія, а як складова філософсько-правової парадигми мислення, що поєднує нормативне й емпіричне в правозастосуванні. У цьому контексті вона постає як своєрідний міст між абстрактною правовою нормою та багатовимірністю реального життя, вимагаючи не механічного виконання, а усвідомленого рішення, спираючись на суспільну цінність результату.

З позицій філософії права доцільність є похідною від концепції практичного розуму, про що свідчить ще кантівське розмежування між моральним обов'язком і розумною дією в межах автономії волі. В правовому сенсі вона відображає здатність суб'єкта права діяти, керуючись не лише формальними приписами, а й контекстуально обґрунтованою метою, з огляду на соціальний ефект, легітимність та етичну виправданість. Сучасні дослідники (як-от Дж. Фінніс, У. Гальперін) зазначають, що доцільність у праві це не альтернатива законності, а її вищий прояв в умовах складних соціальних дилем, де формальна логіка права не завжди забезпечує справедливий результат [16, с. 156-184].

Доцільність має також ознаки правової культури, адже вона формується не

лише в межах доктринального осмислення, а й через традицію судового розсуду, еволюцію прецедентів, нормативну практику. Саме тому вона не може розглядатись як довільний або суб'єктивний критерій: вона має формуватися на засадах принциповості, послідовності та узгодженості з базовими правовими цінностями, такими як гідність, свобода, пропорційність.

Необхідним є чітке розмежування між доцільністю, справедливістю, законністю та ефективністю. Якщо законність є формальною відповідністю дій нормі, а ефективність здатністю досягати результатів з мінімальними ресурсами, то доцільність охоплює внутрішню логіку рішень, їхню відповідність цілі, співмірність засобів і цінність наслідків. На відміну від справедливості, яка часто має метафізичний і морально-філософський вимір, доцільність у правозастосуванні тяжіє до раціонального балансу між формою та змістом, що робить її інструментом гнучкої, проте не свавільної, правової політики [17, с. 251-275].

Таким чином, доцільність не може бути редукована до адміністративної зручності чи особистої інтуїції правозастосовувача. Вона має функціонувати як раціонально обґрунтована категорія правової логіки, що потребує доктринального узагальнення і водночас інституційного закріплення в механізмах оцінки та контролю рішень.

У структурі принципів правозастосування доцільність посідає особливе місце як динамічний елемент, що поєднує загальну норму права з конкретикою життєвої ситуації. Її межі мають бути чітко окреслені не для обмеження свободи дії, а задля запобігання розмитості у правозастосуванні. Водночас важливо розмежовувати доцільність і дискрецію [9, с. 15-21]. Якщо остання є інституційно наданою свободою вибору між кількома законними варіантами дій, то доцільність це ціннісно раціональний орієнтир, який спрямовує цей вибір у бік суспільно обґрунтованої мети. В межах публічного права це дозволяє

розглядати доцільність як стримуючий чинник проти правового формалізму, а в межах судової діяльності як критичну ланку між буквою закону та духом справедливості.

У контексті правового плюралізму доцільність виконує роль інтеграційного принципу, що дозволяє узгодити вимоги формального права з правами людини, моральними оцінками, адміністративною доцільністю та політичними реаліями. Її особливе значення проявляється у правових системах, де конкурують кодифіковане право, прецедент і правові звичаї. У таких умовах доцільність сприяє гнучкому й збалансованому застосуванню норм, адаптуючи їх до культурного, соціального та етичного контекстів конкретної правової ситуації [3, с. 67-73]. Згідно з підходами провідних європейських теоретиків права, правова доцільність має сприйматись як автономна категорія, що здатна забезпечити єдність права у плюралістичному полі правових джерел.

В аспекті тлумачення правових норм доцільність виконує роль інтерпретаційного фільтра. Вона дозволяє уникнути буквального прочитання норм, яке може суперечити їхній меті або породжувати несправедливі наслідки. У судовій практиці це виявляється через тлумачення з урахуванням цілі правової норми. Доцільність сприяє персоніфікації правозастосування, коли рішення формується не лише на основі правового матеріалу, а й з урахуванням обставин, цінностей і ризиків. У цьому сенсі доцільність не є альтернативою формальному праву, а його якісним продовженням, що гарантує легітимність і прийнятність ухвалених рішень у демократичному суспільстві [11, с. 101-108].

У межах адміністративного права доцільність виступає системоутворюючим принципом, що дозволяє досягти регуляторного балансу між інтересами публічної влади та правами суб'єктів адміністративно-правових відносин [2, с. 33-40]. Її значення особливо помітне в контексті прийняття індивідуальних адміністративних актів, де правозастосовувач

не лише керується законом, а й оцінює ефективність, пропорційність і обґрунтованість втручання в права особи. Західноєвропейська наука адміністративного права підкреслює, що доцільність, зокрема в Німеччині, є складовою принципу належного управління і несе у собі потенціал оптимізації адміністративного розсуду на користь публічного інтересу.

У кримінальному праві доцільність проявляється в оцінці індивідуалізованої реакції держави на правопорушення. Йдеться не лише про вибір між реальним покаранням і альтернативними заходами, а й про встановлення цілей правового впливу від превенції до ресоціалізації. Доцільність як критичний елемент тут не підмінює закон, але дозволяє гнучко його реалізовувати з урахуванням особистості правопорушника, тяжкості вчиненого діяння та можливих наслідків. Зокрема, при прийнятті рішень про умовне засудження, відстрочку покарання, звільнення від відбування строку або заміну покарання доцільність виступає критерієм справедливої юридичної реакції, орієнтованої на соціальний ефект, а не лише на формальну відплату [6, с. 70-77].

У сфері конституційного права доцільність фіксується у практиці реалізації дискреційних повноважень державних органів. Особливо чітко вона проявляється у діяльності Президента, уряду, парламенту в питаннях призначень, застосування вето, реалізації конституційної політики тощо. Тут доцільність виступає умовним внутрішнім обмеженням у межах дозволеного, коли норма дозволяє діяти, але політична, етична чи публічна відповідальність змушує зважити на наслідки такого рішення [16, с. 415]. У практиці конституційного контролю принцип доцільності дедалі частіше визнається додатковим критерієм оцінки втручання держави в основоположні права, особливо через принцип пропорційності. Таким чином, доцільність у конституційному контексті є не лише політичною категорією, а й інструментом забезпечення балансу владних повноважень,

легітимності рішень і довіри до державних інституцій.

Інституціоналізація стандартів доцільності є відповіддю правової системи на зростаючу складність публічного управління та необхідність забезпечення балансу між нормативною визначеністю і гнучкістю правозастосування. У сучасній юридичній науці дедалі ширше визнається, що ефективне функціонування органів публічної влади неможливе без чітко сформульованих орієнтирів для ухвалення індивідуальних рішень у ситуаціях, коли закон залишає простір для розсуду [5, с. 14-20]. Саме формалізація критеріїв доцільності дозволяє перетворити її з інтуїтивної оцінки на обґрунтований, підконтрольний процес, що підвищує рівень правової визначеності та прозорості дій публічної адміністрації.

У цьому контексті вагоме місце посідає розвиток *soft law* актів, які хоч і не мають юридично обов'язкової сили, проте виконують нормативну функцію. Йдеться про адміністративні регламенти, інструкції, методичні рекомендації, які конкретизують законодавчі приписи у вигляді алгоритмів дій. Такі документи забезпечують внутрішню узгодженість управлінської діяльності, сприяють уніфікації практики й дозволяють ефективніше реалізовувати принцип належного урядування [8, с. 91-98]. Окрім того, важливу роль у формуванні стандартів доцільності відіграє судова практика, особливо в аспекті визначення меж дискреції та допустимості втручання в права особи. Саме судові рішення часто задають межі «розумної» доцільності, окреслюючи простір, у якому органи влади можуть діяти, не порушуючи конституційних гарантій.

Внутрішньоорганізаційні стандарти та етичні кодекси мають істотне значення для забезпечення доцільності на мікрорівні функціонування публічних інституцій. Вони не лише деталізують загальні норми поведінки, а й формують професійну правосвідомість посадовців, яка є необхідною умовою для прийняття виважених рішень. Інституціона-

лізація етичних принципів, таких як сумлінність, неупередженість, обов'язок аргументації, дозволяє трансформувати доцільність із суб'єктивного критерію у впорядковану практику, що підлягає зовнішній оцінці та контролю. Відтак, формування системи стандартів доцільності є передумовою підвищення якості публічного управління та утвердження принципу правової держави [15, с. 55-62].

У провідних демократичних правових системах поняття доцільності давно визнане як необхідний елемент ефективного та гнучкого правозастосування. Особливо чітко це простежується у країнах Західної Європи, де судові органи й адміністративні трибунали активно використовують принцип доцільності для перевірки рішень публічної влади. В межах європейського правового простору сформовано уявлення про доцільність як додатковий критерій обґрунтованості рішень поряд із законністю та пропорційністю [12, с. 42-48]. Зокрема, практику перевірки доцільності часто поєднують із аналізом співмірності втручання у права людини, коли законність недостатня без фактичної адекватності рішення поставленим цілям.

У німецькомовній правовій традиції, що значно вплинула на формування європейських адміністративно-правових стандартів, закріплено підхід до правомірного розсуду, що повинен здійснюватися відповідально і в межах публічного інтересу. Такий підхід гарантує, що органи влади не зловживають свободою дій і водночас мають простір для врахування конкретних обставин. Подібні моделі притаманні і правовим системам Франції, Італії, Польщі, де адміністративна доцільність поступово інтегрується у систему публічного управління через акти урядового регулювання, внутрішні інструкції та контрольні інституції [7, с. 137-154].

У Північній Америці, зокрема у Сполучених Штатах та Канаді, ідея доцільності реалізується в рамках контролю обґрунтованості адміністративних рішень. Судова система у цих країнах не лише перевіряє від-

повідність рішень закону, але й оцінює їхню раціональність, суспільну користь та процесуальну прозорість. У цьому контексті важливою є роль інституційного нагляду, парламентських уповноважених та спеціалізованих комісій, які слугують своєрідними фільтрами необґрунтованих рішень [17, с. 84-121].

Таким чином, зарубіжний досвід демонструє, що доцільність може бути предметом юридичного осмислення і формалізованого контролю. Це надає підстави для активнішої інституціоналізації цієї категорії в українській правовій системі, зокрема через створення внутрішніх процедур ухвалення рішень, формування етичних кодексів для суб'єктів владних повноважень та розширення повноважень судової влади у перевірці правомірності управлінського розсуду.

Формування національного інституту стандартів доцільності у сфері правозастосування постає як необхідна відповідь на зростаючу складність державного управління, потребу в підвищенні його адаптивності та запровадженні ціннісно орієнтованих механізмів ухвалення рішень [10, с. 27]. У сучасних умовах ефективність правозастосовної діяльності не може ґрунтуватися виключно на формальному дотриманні законодавства, а вимагає впровадження принципів, що забезпечують досягнення публічного блага за умов правової визначеності. У зв'язку з цим актуалізується завдання концептуалізації доцільності як невід'ємного складника культури публічного управління, орієнтованої на розумну, обґрунтовану і відповідальну діяльність посадових осіб.

У контексті правотворення перспективним є розроблення єдиної доктринальної концепції доцільності, яка б поєднувала елементи правового, етичного та управлінського виміру. Це передбачає визначення чітких критеріїв обґрунтованості рішень, процедур перевірки їх відповідності публічному інтересу, а також меж допустимої свободи дій. Інституційне закріплення такої концепції могло б реалізовуватись через ухвалення рамкового законодавства щодо стандартів управлінської

добročесності, запровадження міжвідомчих протоколів узгодження складних рішень, а також розширення повноважень парламентського контролю за якістю адміністративних процедур [4, с. 102-108].

На моє переконання, формування національного інституту стандартів доцільності можливе лише за умов комплексного міжгалузевого підходу. Він має передбачати поєднання зусиль правників, управлінців, етичних комісій та громадянського суспільства. У цьому контексті ключову роль може відіграти Конституційний Суд України, який уже заклав основи тлумачення меж дискреційних повноважень у публічному праві [14, с. 48-56]. Крім того, доцільно створити консультативний орган при Верховній Раді України, уповноважений розробляти рекомендації щодо стандартів правозастосування з урахуванням критерію доцільності [1, с. 112-119]. Такий підхід сприятиме не лише підвищенню якості управлінських рішень, а й утвердженню довіри до держави як носія публічного інтересу.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можна дійти висновку, що доцільність у правозастосуванні є не ситуативною інтуїцією чи прагматичною зручністю, а правовою категорією, що має потенціал бути стандартизованою і нормативно окресленою. Вона формується на перетині юридичної раціональності, етичної вмотивованості та управлінської відповідальності. Доцільність у правозастосовній практиці має розглядатися не як заперечення принципу законності, а як його функціональне

доповнення інструмент гнучкої реалізації норм права в умовах динамічності соціального життя. Її природа потребує поглибленого осмислення в межах загальної теорії права, особливо у зв'язку з категоріями розсуду, дискреції, ефективності та справедливості [13, с. 85-92].

Із прикладної точки зору, слід рекомендувати інтеграцію стандартів доцільності в систему публічного управління через розробку чітких процедур ухвалення індивідуальних рішень, які враховують баланс між нормативністю і доцільністю. Особливу увагу варто приділити кодифікації таких стандартів у вигляді методичних рекомендацій, адміністративних регламентів, внутрішніх кодексів, а також розширенню компетенції правозахисних інституцій щодо контролю за їх дотриманням. Судова практика має відігравати провідну роль у формуванні допустимих меж доцільності, закріплюючи у прецедентах критерії правомірного і виправданого розсуду.

Подальші дослідження доцільно зосередити на глибинному аналізі механізмів взаємодії доцільності з принципами пропорційності, правової визначеності, недискримінації та публічної доброчесності. Також перспективним є вивчення співвідношення доцільності й цифрових алгоритмів правозастосування в умовах трансформації адміністративних процедур. Такий підхід дозволить не лише теоретично обґрунтувати природу доцільності, а й забезпечити її ефективне функціонування в межах сучасної правової держави.

Анотація

Метою статті є з'ясування теоретико-правової природи доцільності як самостійної категорії правозастосовної діяльності, визначення її місця у системі правових принципів, а також обґрунтування необхідності інституціоналізації стандартів доцільності в межах публічного управління. У межах дослідження передбачено аналіз форм прояву доцільності в різних галузях права, вивчення її співвідношення з дискрецією, справедливістю та ефективністю, а також формулювання пропозицій щодо створення національного механізму формалізації та контролю доцільних рішень в органах державної влади. У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що категорія доцільності в правозастосовній діяльності виконує не лише допоміжну, а й самостійну регулятивну функцію. Вона виступає критерієм юридичної аргументації, засобом адаптації правових норм до мінливого соціального контексту, а також механізмом збалан-

сування між формальною законністю і реалістичністю правового реагування. Поняття доцільності виведено за межі суто прагматичної оцінки рішень і осмислено як багаторівневу правову категорію, що охоплює ціннісні, процедурні та інституційні аспекти. Дослідження показало, що галузеві прояви доцільності у правозастосуванні мають різний рівень нормативної деталізації. Зокрема, в адміністративному праві доцільність часто слугує обґрунтуванням регуляторних рішень у межах дискреційних повноважень; у кримінальному праві вона проявляється як принцип індивідуалізації покарання або обрання запобіжного заходу; у конституційному праві як складник обґрунтованості рішень органів публічної влади. При цьому вітчизняна юридична практика поки що не виробила єдиної доктрини стандартів доцільності, що ускладнює процес її формалізації та створює ризики зловживань. Окрему увагу приділено інституційним перспективам впровадження стандартів доцільності в національну правову систему. На основі аналізу зарубіжного досвіду та власного концептуального бачення обґрунтовано доцільність створення спеціального нормативного механізму, що передбачав би включення критеріїв доцільності до адміністративних регламентів, етичних кодексів, методичних рекомендацій та програм професійної підготовки. Таке формалізоване врегулювання має підвищити передбачуваність рішень, знизити рівень правової невизначеності й зміцнити довіру до правозастосовних органів. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному теоретико-правовому осмисленні доцільності як самостійної та стандартизованої правової категорії, що поєднує ціннісні, процедурні та інституційні аспекти правозастосування. Вперше запропоновано цілісну модель інтеграції стандартів доцільності в національний правопорядок із урахуванням їх міжгалузевого значення та потенціалу у формуванні єдиних критеріїв юридичних рішень. Уточнено зміст поняття «доцільність» у правовому вимірі, чітко розмежовано її з категоріями «ефективність», «справедливість», «законність» і «дискреція», що дозволяє усунути термінологічну та концептуальну невизначеність, характерну для вітчизняної доктрини. Розроблено авторське бачення доцільності як інструмента балансування формальної законності та соціальної обґрунтованості рішень, що функціонує в межах принципу верховенства права. Новизною є також запропонований підхід до інституціоналізації стандартів доцільності через включення їх до нормативних актів, внутрішньоорганізаційних регламентів і етичних кодексів, а також через впровадження спеціальних механізмів парламентського та громадського контролю. Така концепція відкриває перспективи підвищення передбачуваності та якості правозастосування, зменшення ризиків зловживання владою та зміцнення правової культури в демократичному суспільстві.

Ключові слова: правова пропорційність, конституційні принципи, інституціоналізація правових стандартів, межі та критерії дискреції, нормативно-правове регулювання, процедурні гарантії, публічно-правова відповідальність, юридична аргументація, правова інтеграція національного та зарубіжного досвіду.

Zozulia D.P. Formation of standards of expediency in law enforcement practice: from theory to institutional mechanism

Summary

The purpose of the article is to determine the theoretical and legal nature of expediency as an independent category of law enforcement activity, to define its place in the system of legal principles, and to substantiate the need for the institutionalization of standards of expediency within public administration. The research aims to analyze the forms of manifestation of expediency in various branches of law, to study its correlation with discretion, justice, and efficiency, and to formulate proposals for creating a national mechanism for formalizing and controlling expedient decisions in

public authorities. The study revealed that the category of expediency in law enforcement performs not only an auxiliary but also an independent regulatory function. It acts as a criterion of legal reasoning, a means of adapting legal norms to a changing social context, and a mechanism for balancing formal legality and realistic legal responses. The concept of expediency has been taken beyond purely pragmatic decision-making and comprehended as a multi-level legal category encompassing value-based, procedural, and institutional aspects. The study showed that sectoral manifestations of expediency in law enforcement vary in the degree of normative detail. In administrative law, expediency often serves as a justification for regulatory decisions within discretionary powers; in criminal law, it manifests as a principle for individualizing punishment or selecting preventive measures; in constitutional law, it appears as a component of the substantiation of public authority decisions. At the same time, domestic legal practice has not yet developed a unified doctrine of standards of expediency, which complicates their formalization and creates risks of abuse. Special attention was paid to the institutional prospects for introducing standards of expediency into the national legal system. Based on the analysis of foreign experience and the author's conceptual vision, the study substantiates the feasibility of creating a special normative mechanism that would incorporate expediency criteria into administrative regulations, codes of ethics, methodological guidelines, and professional training programs. Such formalized regulation should increase the predictability of decisions, reduce the level of legal uncertainty, and strengthen trust in law enforcement bodies. The scientific novelty of the study lies in the comprehensive theoretical and legal conceptualization of expediency as an independent and standardized legal category that combines value-based, procedural, and institutional aspects of law enforcement. For the first time, a holistic model for integrating standards of expediency into the national legal order is proposed, taking into account their cross-sectoral significance and potential in forming unified criteria for legal decisions. The meaning of the concept of "expediency" in the legal dimension is clarified, and it is clearly distinguished from the categories of "efficiency," "justice," "legality," and "discretion," which eliminates the terminological and conceptual uncertainty characteristic of domestic doctrine. An original vision of expediency is developed as an instrument for balancing formal legality and the social validity of decisions, functioning within the framework of the rule of law. Novelty also lies in the proposed approach to institutionalizing standards of expediency through their inclusion in normative acts, internal organizational regulations, and codes of ethics, as well as through the introduction of special mechanisms of parliamentary and public control. This concept opens up prospects for increasing the predictability and quality of law enforcement, reducing risks of abuse of power, and strengthening the legal culture in a democratic society.

Key words: legal proportionality, constitutional principles, institutionalization of legal standards, boundaries and criteria of discretion, legal regulation, procedural guarantees, public law accountability, legal reasoning, integration of national and foreign legal experience.

Список використаних джерел:

1. Андрусів У. Ю. Методологія правозастосування в умовах правової трансформації. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2021. Вип. 72. С. 112–119.
2. Біленчук П. Д. Рациональність у праві: між свободою і формалізмом. *Право України*. 2020. № 9. С. 33–40.
3. Когут В. С. Функціональність права в умовах плюралізму правових цінностей. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Юридичні науки. 2022. Том 7. С. 67–73.
4. Кравчук О. В. Стандарти публічного адміністрування в європейському правовому полі. *Держава і право*. 2022. № 68. С. 102–108.

5. Кресіна І. О. Правова культура як умова ефективного правозастосування. *Юридична Україна*. 2022. № 3. С. 14–20.
6. Кузьменко О. О. Модернізація контролю у сфері правозастосування: між нормативністю і доцільністю. *Юридичний вісник України*. 2023. № 7. С. 70–77.
7. Куйбіда Р. О. Публічне управління: засади доцільності і правової ефективності. Київ: Інститут прикладного гуманітарного аналізу, 2021. 176 с.
8. Лисенко І. В. Soft law як інструмент формування стандартів у публічному управлінні. *Теорія і практика державного управління*. 2022. № 3. С. 91–98.
9. Микитюк О. І. Принцип пропорційності і доцільність правового впливу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 15–21.
10. Ніколайчук І. М. Тлумачення права в контексті доцільності: між практикою і філософією. *Юридична наука*. 2020. № 1. С. 24–31.
11. Пшук І. В. Судова практика як регулятор стандартизації доцільності в адміністративному праві. *Публічне право*. 2020. № 4. С. 101–108.
12. Трофименко В. І. Етика публічної служби як основа доцільного правозастосування. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 42–48.
13. Турчин Я. Б. Межі розсуду в адміністративній юрисдикції: правова визначеність і доцільність. *Адміністративне право і процес*. 2023. № 2. С. 85–92.
14. Фрис П. Л. Дискреційні повноваження в адміністративному праві: межі доцільності та правової легітимності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Право*. 2021. № 17. С. 48–56.
15. Хома М. І. Правове регулювання й стандарти управлінської доцільності в Європейському Союзі. *Актуальні проблеми міжнародного права*. 2021. № 1. С. 55–62.
16. Finnis J. *Natural Law and Natural Rights*. Oxford: Clarendon Press, 1980. 544 p.
17. Halperin W. *The Unity of the Common Law*. New York: Oxford University Press, 2012. 352 p.

Маланюк Н.Ю.

*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»***ТЕРМІНОЛОГІЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: СУЧАСНІ ВАРІАНТИ І ПІДХОДИ**

Вступ. Попри багатовікову історію формування концепції верховенства права, його зміст залишається змінним і залежить від особливостей правової культури, національних умов, рівня розвитку наукової думки, практики правозастосування, а також від суб'єктивних підходів дослідників. Мінливість змісту принципу верховенства права свідчить про його універсальність і здатність адаптуватися до різноманітних правових, культурних і соціальних контекстів. Це є як перевагою, так і викликом для правової науки. З однієї сторони, гнучкість цього принципу дозволяє йому ефективно функціонувати в умовах різних правових систем і сприяти розвитку суспільства. З іншої сторони, залежність від суб'єктивних поглядів дослідників чи особливостей національної правової культури може породжувати ризик спотворення його суті.

Разом із тим, сучасна правова наука, яка прагне до цілісного розуміння верховенства права, відкриває можливість не лише для теоретичного осмислення, але й для практичного застосування цього принципу в умовах глобалізації та зростання правових викликів. Універсальність верховенства права має слугувати орієнтиром для побудови справедливих суспільств, де права людини, свобода і рівність залишаються непорушними цінностями, незалежно від культурних чи політичних контекстів.

Тому, можемо говорити, що сучасна суспільно-правова наука поступово вибудувала доктрини, які спираються на цілісне праворозуміння принципу верховенства права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання верховенства права було дослі-

джено багатьма вченими, зокрема: Н. Загребельна, О. Бодня, В. Казарян, В. Зернюк, Д. Лозовський, П. Рабінович, А. Пухтецька, С. Головатий, С. Шевчук та інші. Однак в умовах агресії проти нашої країни, геополітичної нестабільності та цифровізації воно набуває нових аспектів і вимагає подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Принцип верховенства права, як відомо, виник у межах концепції природного права разом із фундаментальними ідеями свободи, рівності, справедливості, гідності, недоторканності приватної власності та іншими базовими цінностями. Природно-правова основа розвитку суспільства та держави передбачає створення регулятивних механізмів, які гарантують захист прав і свобод, що впливають із самої природи людини, незалежно від суб'єктивних поглядів чи законодавчого регулювання в окремій державі.

Звертаючись до витоків та історії становлення терміна «верховенство права», варто зауважити, що англійський термін «rule of law» дійсно відображає активну, динамічну природу права. Він акцентує увагу на тому, що право має діяти не лише в межах державних інститутів, а й у всіх сферах суспільного життя. Це суттєво відрізняє його від більш звуженого поняття «правова держава», яке традиційно сприймається через призму державних структур і їхніх взаємовідносин із громадянами.

Підхід А. Дайсі, що окреслює «rule of law» через чотири основні принципи, зосереджує увагу на універсальності, справедливості та верховенстві права. Його акцент

на незалежності закону від особистостей та непорушності правил для всіх є надзвичайно актуальним для сучасних правових систем, зокрема в умовах глобалізації, коли національні закони все частіше стикаються з міжнародними викликами.

Особливо цінним є підхід, згідно з яким закон має бути зрозумілим і передбачуваним, що гарантує стабільність у суспільстві. Однак варто зазначити, що принципи, сформульовані А. Дайсі, вимагають постійного переосмислення в контексті сучасних суспільств, де цифрові технології, економічні кризи та геополітичні зміни впливають на реалізацію права.

Загалом, термін «rule of law» і його філософія залишаються універсальною основою для забезпечення справедливості, яка виходить за межі вузьких національних рамок і пропонує перспективу глобального правового порядку. Цей підхід може служити дороговказом для країн, які прагнуть зміцнити правову культуру та забезпечити верховенство закону.

Погоджуємося з думкою Н.А. Загребельної, що після вступу України до Статуту Ради Європи держава взяла на себе важливі зобов'язання як учасник цього міжнародного інституту. Одним із ключових зобов'язань є повне визнання та дотримання прав і основоположних свобод людини не лише на рівні державних чи місцевих органів влади, а й усіма особами, що перебувають під українською юрисдикцією [1].

Формування поняття «верховенство права» в українському правничому середовищі є відображенням складного історичного шляху, який пройшла країна на шляху від авторитаризму до демократії. Цей перехід вимагав переосмислення правових цінностей та створення нових підходів до регулювання суспільних відносин. Верховенство права стало ключовою засадою для побудови правової держави, утвердження демократичних принципів і забезпечення захисту прав людини. Проте, сучасні виклики, такі як війна, політичні трансформації та реформування судової системи, а також історична спадщина,

значно впливають на сприйняття й реалізацію цього принципу в Україні [2, с.46].

Як зауважує Н.А. Загребельна, у сучасних умовах верховенство права часто неправильно розуміється та тлумачиться. Для його повноцінного впровадження недостатньо лише створювати закони чи урядові постанови, які виглядають добре «на папері». Натомість необхідно забезпечити їхнє реальне впровадження і дієвість у практиці. Теоретичні норми мають бути доповнені практичним виконанням, що гарантує їхню повну реалізацію на всіх рівнях. Такий підхід є критично важливим для успішного реформування державного управління та побудови ефективної правової системи в Україні [1].

Тому, принцип верховенства права вимагає не тільки створення якісних правових норм, але й їх ефективного застосування на практиці. У цьому контексті важливими є три аспекти:

- роз'яснення прав та обов'язків: громадяни й організації повинні розуміти свої права та обов'язки, передбачені законом. Недостатність юридичної освіти та інформаційної підтримки стає бар'єром для реалізації прав;

- прогнозованість і відповідальність: закони мають бути чіткими, послідовними і передбачуваними. Водночас, їх порушення повинно нести за собою невідворотну відповідальність, незалежно від статусу порушника;

- моніторинг та контроль: потрібен постійний моніторинг дотримання прав людини на всіх рівнях – від місцевих громад до центральної влади. Це можливо через незалежні інститути та громадянське суспільство.

Продовжуючи тему розуміння верховенства права в сучасних підходах, хочемо відзначити праці С. Головатого, М. Козюбри, А. Пухтецької, С. Шевчука та інших. М. Козюбра виділяє чотири доктринальні підходи: ототожнення з верховенством закону в його вузькому сенсі; розуміння верховенства всіх нормативно-правових актів; трактування через категорії розуму та справедливості, властиві природному праву; пріоритет міжнародних принци-

пів і норм над національним законодавством. Кожен підхід відображає специфіку правової думки та практики [3, с. 21-22].

А. Пухтецька, в контексті розгляду принципу верховенства права, звертається до необхідності глибокого теоретичного осмислення цього поняття, особливо в умовах трансформації правової системи України. Вона акцентує увагу на тому, що верховенство права є не лише юридичним ідеалом, а й практичним орієнтиром для державних інститутів, органів влади та суспільства в цілому. Для А. Пухтецької важливим є не тільки формальне дотримання правових норм, а й реальне забезпечення справедливості через систему судочинства та правозастосування. Дослідниця підкреслює, що принцип верховенства права не обмежується лише формулюваннями законів чи міжнародних угод, а передбачає безумовне виконання законів на всіх рівнях управління, починаючи від законодавчих актів і закінчуючи практичними діями органів влади. Вона вважає, що для реалізації цього принципу в Україні необхідно враховувати як юридичні, так і соціально-економічні аспекти, зокрема, забезпечення доступу до правосуддя та рівність усіх громадян перед законом.

З огляду на сучасні виклики, такі як політичні трансформації, війна та необхідність реформ у судовій системі, А. Пухтецька наголошує на важливості системного підходу до реалізації верховенства права. Вона вважає, що тільки через інтеграцію цього принципу у всі сфери державного управління можна досягти ефективної правової держави, в якій права людини будуть гарантуватися на практиці, а не лише на папері [4, с. 33-43].

Сергій Головатий, як один із провідних українських експертів у сфері права, багато уваги приділяв дослідженню та впровадженню принципу верховенства права в українське суспільство. У своїх роботах і публічних виступах він неодноразово наголошував на важливості цього принципу як основи для демократичної держави та гарантії прав і свобод громадян.

Головатий вважав, що побудова правової держави неможлива без дотримання принципу верховенства права, тобто всі органи державної влади, посадові особи і громадяни мають діяти виключно в межах закону.

Сергій Головатий наголошував, що захист прав людини – ключова складова верховенства права. Закони мають спрямовуватися на забезпечення гідності, свободи й рівності всіх громадян. А також він вважав, що верховенство права неможливе без незалежного судочинства. Судова система повинна бути захищена від будь-якого політичного чи іншого впливу. У своїй роботі Головатий застерігав від того, щоб верховенство права зводилось лише до формального дотримання закону. Він акцентував увагу на змістовному аспекті – закони мають бути справедливими, прозорими та спрямованими на суспільне благо [5].

Станіслав Шевчук, відомий український правознавець, зробив значний внесок у розвиток і утвердження принципу верховенства права в Україні. Він розглядав верховенство права не лише як юридичний принцип, але й як етичну та філософську основу, що гарантує справедливість, захист прав людини та обмеження свавілля влади. С. Шевчук підкреслював ключову роль судової влади у забезпеченні верховенства права, наголошуючи, що судді повинні бути незалежними, професійними та сприяти правовій визначеності. Він також відстоював принцип пропорційності, який забезпечує баланс між інтересами суспільства і правами особи. У своїх роботах він акцентував на важливості інтеграції міжнародних стандартів у національне право, зокрема стандартів Ради Європи та Європейського суду з прав людини. За словами Шевчука, верховенство права є фундаментом демократії, а судова практика повинна забезпечувати не лише дотримання букви закону, але й його духу, спрямованого на справедливість і захист людської гідності. Як голова Конституційного Суду, він активно сприяв судовій реформі та ухваленню рішень, що зміцнювали демокра-

тичні інститути та правову систему України [6, с. 175-186].

На нашу думку, сучасні підходи до принципу верховенства права відображають його складність як теоретичного та практичного феномена. Баланс між формально-юридичним сприйняттям верховенства закону та ціннісним підходом через категорії справедливості є ключовим для забезпечення ефективного правопорядку.

Українські науковці сходяться на тому, що верховенство права має забезпечувати: – захист прав і свобод людини: особливо через інтеграцію європейських стандартів і рішень ЄСПЛ; – незалежність судової системи: як ключового гаранта справедливості і правової визначеності; прозорість і підконтрольність влади: влада повинна діяти виключно в межах закону; адаптацію до сучасних викликів: таких як цифровізація, кібербезпека і глобалізація.

Особливо значущим є визнання ролі міжнародного права, що уможливорює інтеграцію універсальних принципів у національне законодавство. Водночас важливо зберігати самобутність правової системи, яка повинна гармонійно поєднувати міжнародні стандарти з локальними потребами суспільства.

З огляду на те, що наша країна переживає складний період, принцип верховенства права набуває надзвичайного значення. Держава має знаходити баланс між забезпеченням безпеки, дотриманням прав людини та збереженням демократичних інститутів. В умовах повномасштабної агресії проти України цей принцип підлаштовується під нові виклики, зокрема воєнний стан, тимчасові обмеження прав і необхідність запровадження надзвичайних заходів.

У контексті сучасних подій принцип верховенства права можна розглядати у трьох

ключових аспектах. Зокрема, – дотримання конституційних засад: у період воєнного стану Конституція України зберігає своє верховенство. Стаття 64 Конституції України передбачає, що обмеження прав і свобод можливе лише в умовах воєнного або надзвичайного стану, однак такі права, як право на життя та людську гідність, залишаються недоторканими. Крізь призму ролі судової системи. Незважаючи на складнощі, судова система України продовжує функціонувати, розглядаючи справи, пов'язані з порушенням прав громадян у період війни, і забезпечуючи юридичну визначеність. А також в межах співпраці з міжнародними партнерами. Україна активно співпрацює з міжнародними організаціями для фіксації воєнних злочинів і забезпечення притягнення до відповідальності винних, що підкреслює важливість верховенства права на глобальному рівні.

Висновки. Вважаємо за необхідне відзначити, що у сучасному українському контексті принцип верховенства права є не лише ідеалом, а й необхідною умовою для подолання викликів, зумовлених війною, політичними реформами та модернізацією судової системи. Водночас це поняття має бути переосмислене у світлі глобальних змін, таких як цифровізація, геополітична нестабільність та економічні трансформації. Також, верховенство права не може існувати ізольовано від правової культури суспільства. Його впровадження вимагає не лише змін у законодавстві, а й у свідомості громадян, які повинні усвідомлювати свої права й обов'язки, а також довіряти системі правосуддя. Лише такий комплексний підхід дозволить Україні побудувати стійке демократичне суспільство, де верховенство права стане фундаментальною цінністю.

Анотація

Метою роботи є аналіз принципу верховенства права як універсального фундаменту правової держави, його еволюції в історичному та сучасному контекстах, а також особливостей реалізації цього принципу в умовах війни, глобалізації та правових трансформацій. Методика включає всебічний аналіз і узагальнення існуючих науково-теоретичних даних, а також розробку відповідних висновків і пропозицій. Під час дослідження використовувались наступні методи наукового пізнання: теоретико-правовий, порівняльно-правовий, нормативно-право-

вий, емпіричний, соціологічний. В процесі дослідження визнано, що принцип верховенства права є критично важливим для забезпечення справедливості та демократії в Україні. Водночас, цей принцип має бути переосмислений з огляду на сучасні глобальні зміни, такі як цифровізація, геополітична нестабільність і економічні трансформації. Для його ефективного впровадження необхідно не лише змінювати законодавство, але й працювати над правовою культурою громадян, щоб забезпечити стабільне та справедливе суспільство. Лише комплексний підхід до реалізації принципу верховенства права дозволить Україні побудувати сильну правову державу, де права людини будуть гарантуватися не тільки на папері, а й на практиці. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі принципу верховенства права в контексті сучасних викликів, що постають перед Україною в умовах воєнного стану, політичних та судових реформ. Автором роботи виділено кілька ключових аспектів реалізації цього принципу в українському правовому середовищі. Результати дослідження можуть стати основою для подальшого розвитку правової системи та формування політики, яка сприятиме забезпеченню прав і свобод громадян навіть в умовах складних соціально-політичних трансформацій. Вони здатні допомогти у створенні більш гнучких і адаптивних механізмів правового регулювання, що враховуватимуть національні та регіональні особливості, підвищать рівень довіри до інституцій і забезпечать стійкість демократичних процесів.

Ключові слова: принцип, верховенство права, концепція, підхід, правова держава, правова система, законність, цифровізація, геополітична нестабільність, економічні трансформації, суспільство.

Malaniuk N.Iu. Rule of law terminology: modern options and approaches

Summary

The purpose of the work is to analyze the principle of the rule of law as the universal foundation of a legal state, its evolution in historical and contemporary contexts, as well as the peculiarities of the implementation of this principle in conditions of war, globalization, and legal transformations. The methodology includes a comprehensive analysis and generalization of existing scientific and theoretical data, as well as the development of relevant conclusions and proposals. The following methods of scientific knowledge were used during the study: theoretical and legal, comparative legal, normative and legal, empirical, sociological. The study recognized that the rule of law is critically important for ensuring justice and democracy in Ukraine. At the same time, this principle must be rethought in light of modern global changes, such as digitalization, geopolitical instability, and economic transformations. For its effective implementation, it is necessary not only to change the legislation, but also to work on the legal culture of citizens to ensure a stable and just society. Only a comprehensive approach to implementing the rule of law will allow Ukraine to build a strong legal state, where human rights will be guaranteed not only on paper, but also in practice. The study consists of a comprehensive analysis of the principle of the rule of law in the context of modern challenges facing Ukraine in the context of martial law, political and judicial reforms. The author of the work highlights several key aspects of the implementation of this principle in the Ukrainian legal environment. The results of the study can become the basis for further development of the legal system and policy formulation that will contribute to ensuring the rights and freedoms of citizens even in conditions of complex socio-political transformations. They can help in creating more flexible and adaptive mechanisms of legal regulation that will take into account national and regional characteristics, increase the level of trust in institutions and ensure the sustainability of democratic processes.

Key words: principle, rule of law, concept, approach, rule of law, legal system, legality, digitalization, geopolitical instability, economic transformations, society.

Список використаних джерел:

1. Загребельна Н. А., Бодня О. В. Верховенство права як фундаментальний принцип сучасної правової держави. *Legal Bulletin*. 2020. № 1. С. 43-48.
2. Казарян В.М., Зернюк В.В., Лозовський Д.Є. Генеза принципу верховенства права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 46-51. URL: http://lsej.org.ua/8_2021/12.pdf.
3. Рабінович П. М., Луців О. М., Добрянський С. П., Панкевич О. З., Рабінович С. П. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : монографія. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. Львів : Сполом, 2016. 200 с.
4. Пухтецька А. Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного законодавства. *Вісник Національної академії наук України*. 2010. № 3. С. 33-43.
5. Головатий С. Верховенство права» не працює. Коментар до тексту документа Венеційської Комісії «Доповідь про правовладдя». URL: https://www.venice.coe.int/files/articles/Holovaty_rule_of_law_report_comments_2019.pdf.
6. Шевчук С. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України. *Право України*. 2011. №5. С. 175-186.
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/ 96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Марковський А.В.

*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

АКТУАЛЬНІСТЬ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ОПРИЛЮДНЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Вступ. У сучасних умовах розвитку інформаційного суспільства, цифровізації державного управління та зростання вимог до прозорості діяльності органів публічної влади надзвичайно важливою є проблема ефективного оприлюднення нормативно-правових актів. Проте на практиці виникає низка правових та організаційно-технічних проблем, пов'язаних з недосконалістю існуючих механізмів електронного оприлюднення. Зокрема, не завжди можна достовірно визначити правовий статус розміщених на вебсайтах актів, відсутні чіткі позначення про офіційність оприлюднення, нерідко не оновлюються чинні редакції актів, а також відсутня уніфікація форматів розміщення документів. Ці обставини ускладнюють доступ громадян до актуальної правової інформації та створюють ризики правової невизначеності.

Актуальність дослідження також зумовлюється необхідністю гармонізації українського законодавства із стандартами Європейського Союзу. У країнах ЄС електронне оприлюднення є повноправною формою опублікування актів, має чіткий правовий статус і здійснюється через централізовані електронні системи (портал Eur-Lex). Такий досвід свідчить про ефективність цифрових механізмів у сфері правотворчості й може бути корисним для удосконалення української моделі. Дослідження правових, організаційних і технічних аспектів електронного оприлюднення нормативно-правових актів є вкрай актуальним. Його результати сприятимуть вдосконаленню національного законодавства, забезпеченню правової визначеності, реалізації права на

доступ до публічної інформації, зміцненню довіри громадян до державної влади, а також адаптації українських правотворчих процесів до європейських стандартів.

Метою статті є комплексний аналіз правових, організаційних та технічних аспектів електронного оприлюднення нормативно-правових актів в Україні, виявлення переваг і недоліків такого способу доведення правової інформації до громадян, а також вироблення пропозицій щодо удосконалення нормативного регулювання з урахуванням європейських стандартів, сучасних технологічних можливостей та практичних викликів, що виникають у процесі цифровізації правотворчої діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізуючи наукові праці, необхідно згадати наступні дослідження. У науковій статті Н. Мельничук та Ю. Семчук «Електронне урядування у сфері реалізації публічної влади: переваги та недоліки» досліджували переваги цифровізації, до яких віднесли: підвищення ефективності публічного управління; оптимізація адміністративних процедур; зручність для громадян і бізнесу; підвищення прозорості та відкритості; можливість швидкого обміну інформацією [2]. Л. Величко та Л. Ігнатенко у праці «Вплив цифровізації та впровадження електронних публічних реєстрів на організаційну культуру та публічно-управлінську діяльність в органах судової влади України» показали, що електронні публічні реєстри (які часто є частиною офіційних вебсайтів) можуть слугувати каталізатором змін в організаційній культурі судової та адміністративної

системи. Це підвищує довіру, сприяє прозорості, робить роботу органів більш передбачуваною [1]. Водночас більшість досліджень стосуються електронного врядування держави і цій тематиці працювали В. Мужайло, С. Колеснікова, П. Несененко, І. Грабовець, О.Тарасова, А. Огілько, М. Ільницький.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками було розроблено низку законопроектів, спрямованих на регламентацію нормотворчої діяльності, зокрема щодо порядку оприлюднення нормативно-правових актів. Частина з них передбачала можливість публікації таких актів не лише у друкованій формі, а й в електронному вигляді. З урахуванням високого рівня інформатизації сучасного суспільства виникає об'єктивна потреба в оперативному поширенні правової інформації, особливо в забезпеченні швидкого доступу до актуальних редакцій нормативно-правових актів. Відповідно до статті 48 Закону України «Про правотворчу діяльність» нормативно-правові акти після їх прийняття (видання) та підписання відповідно до Конституції та (або) законів України доводяться до відома населення шляхом розміщення на офіційних вебсайтах суб'єктів правотворчої діяльності. Формально законодавець запровадив використання офіційних вебсайтів суб'єктів правотворчості як засобу оприлюднення нормативно-правових актів.

Однак це породжує низку проблем, насамперед – питання правового статусу інформації, що розміщується на офіційних вебсайтах органів державної влади. Часто тексти нормативно-правових актів, які розміщуються на таких ресурсах, не містять позначення про їхнє офіційне оприлюднення, що унеможливує достовірну перевірку їх правомірності та точності. Крім того, нормативно-правові акти можуть зазнавати численних змін, які не завжди відображаються своєчасно, що ускладнює відстеження їх актуального змісту. Як правило, для з'ясування чинності того чи іншого нормативного акта та його діючої редакції користувачі звертаються до офіційного вебсайту Верховної Ради України.

Як зауважує Л. Андрусів «з урахуванням розвитку телекомунікаційних мереж важливим засобом інформаційної взаємодії громадян і органів влади стає передача та поширення інформації в інформаційних мережах загального користування. Перший крок, який зробили законодавці в багатьох країнах, – надання юридичної сили електронним документам на рівні з документами, зафіксованими на папері. Але тільки в рідкісних випадках опублікування нормативних правових актів у мережі Інтернет визнається офіційним опублікуванням. Тому офіційною формою опублікування і раніше залишається друкована (паперова) версія цього видання. Публікація актів в електронній формі повинна насамперед забезпечити доступ громадян до правової інформації, вона є допоміжним інструментом, що використовується державою для поширення правової інформації, але сама собою не породжує правових наслідків» [3, с. 154].

Як зауважує дослідниця «у всіх країнах – членах Європейського Союзу – поряд із друкованими версіями нормативно-правових актів функціонують їхні онлайн-аналоги. Європейський Союз забезпечує публікацію свого законодавства не лише в офіційних друкованих виданнях, а й в електронному форматі через правовий портал Eur-Lex, де доступні як первинні тексти актів, так і їхні пізніші, оновлені редакції. Активне впровадження електронного оприлюднення правових актів пояснюється не лише технологічним розвитком і науково-технічним прогресом, а й прагненням до підвищення ефективності й економії ресурсів. Для органів нормотворчості електронна публікація є зручнішою та менш витратною альтернативою традиційним паперовим формам. Яскравим прикладом є Австрія, де весь процес нормотворення – від підготовки проекту до його остаточного оприлюднення – здійснюється через електронну систему. Йдеться не просто про електронну обробку текстів, а про повноцінний цифровий документообіг, який забезпечує надійний і безперервний обмін документами між пар-

ламентом і федеральними міністерствами. Такий підхід не лише прискорює процедури розгляду та ухвалення законів, а й значно скорочує витрати, пов'язані з друком, розмноженням і розповсюдженням документів. Ключовим аспектом є те, що громадяни отримують вільний доступ до повного обсягу парламентських документів – не лише до законопроектів, але й до стенограм, протоколів засідань, поправок тощо – через Інтернет. Водночас важливість остаточного електронного тексту нормативно-правового акта важко переоцінити, оскільки навіть незначна помилка – наприклад, пропущена літера чи неправильна дата – може мати серйозні правові наслідки, аж до необхідності повторного проходження законодавчої процедури. Після ухвалення рішення Національною радою жодна інституція чи посадова особа – ні парламентський апарат, ні Федеральна канцелярія – не має права самостійно вносити будь-які зміни до тексту акта. Це гарантує юридичну точність і стабільність остаточної редакції правового документа» [3, с. 154].

Актуальність запровадження електронного оприлюднення нормативно-правових актів обумовлюється низкою важливих чинників, пов'язаних із цифровізацією державного управління, потребою в оперативному інформуванні громадян та забезпеченні реалізації конституційного права на доступ до публічної інформації.

У сучасному інформаційному суспільстві цифрові технології дедалі активніше проникають у всі сфери публічного управління. Електронне оприлюднення нормативно-правових актів є складовою частиною процесу цифрової трансформації держави, яку неодноразово декларував уряд. Воно відповідає курсу України на електронне урядування, прозорість та відкритість влади.

Окрім того, електронне оприлюднення створює умови для вільного, безперешкодного та цілодобового доступу до нормативно-правової інформації для всіх громадян. Це сприяє формуванню правової культури,

підвищенню правової обізнаності населення, а також реалізації статті 34 Конституції України та положень Закону України «Про доступ до публічної інформації». Також, традиційні друковані способи оприлюднення нормативно-правових актів потребують значного часу на підготовку, верстку та публікацію, що також збільшує вартість. Електронне оприлюднення дозволяє миттєво публікувати нормативно-правові акти після їх ухвалення та підписання, забезпечуючи оперативне доведення їх до відома суб'єктів правовідносин.

Використання офіційних електронних ресурсів для публікації правових актів підвищує відкритість діяльності органів влади, знижує ризики маніпуляцій із текстами та сприяє зміцненню довіри суспільства до державних інституцій.

Оприлюднення нормативно-правових актів в електронній формі дозволяє точно фіксувати дату та час оприлюднення, що має значення для визначення моменту набрання чинності актом. Це важливо з точки зору правової визначеності й дотримання законності у правозастосуванні. Відмова від обов'язкового друкованого оприлюднення зменшує витрати державного бюджету на поліграфію та логістику, а також є кроком до екологічно свідомого врядування, скорочуючи використання паперу.

Водночас, електронне оприлюднення є вимогою міжнародної правової практики та відповідає стандартам Європейського Союзу у сфері забезпечення прозорості публічної влади. Успішна імплементація цього механізму є кроком до гармонізації національного законодавства з європейськими нормами. Окрім того, звертаємо увагу, що під час воєнного стану, надзвичайних ситуацій або карантинних обмежень електронне оприлюднення стає часто єдиним ефективним способом інформування населення про зміни у правовому регулюванні, що дозволяє забезпечити стабільність функціонування держави.

Актуальність запровадження електронного оприлюднення нормативно-правових актів

є беззаперечною. Це не лише зручний спосіб публікації, а важливий правовий інститут, що забезпечує реалізацію основоположних принципів правової держави – відкритості, доступності, правової визначеності та верховенства права. Його впровадження є необхідною умовою для побудови сучасної ефективної системи правотворчості та підвищення довіри громадян до права.

Можемо підсумувати, що перевагами електронного оприлюднення нормативно-правових актів є: частина цифровізації державного управління; забезпечення доступності приписів норма права; оперативність та своєчасність інформування суб'єктів правовідносин; підвищення рівня прозорості та довіри громадян до влади; сприяння досягненню юридичної визначеності; зниження витрат на оприлюднення нормативно-правових актів через друковані засоби масової інформації та екологічність такого способу; відповідність міжнародним стандартам та продовження європейської інтеграції; використання електронного оприлюднення є актуальним в умовах криз та воєнного стану.

Незважаючи на численні переваги, електронне оприлюднення нормативно-правових актів на офіційних вебсайтах органів державної влади та місцевого самоврядування також має низку недоліків, труднощів і ризиків, які важливо враховувати.

Правовий статус електронних версій нормативно-правових актів залишається нечітким. В одних випадках розміщення тексту нормативно-правового акта буде офіційним оприлюдненням з відповідними юридичними наслідками, а в іншому випадку – не буде.

Н. Мельничук та Ю. Семчук вказують, що до недоліків цифровізації відносяться: «ризик зростання цифрової нерівності (не всі громадяни мають доступ або навички); небезпека централізації прийняття рішень; можливі проблеми з безпекою і захистом даних; технічні обмеження та ресурси» [2].

Л. Величко та Л. Ігнатенко визначили такі проблеми: «недостатня цифрова компетент-

ність персоналу, потреба у постійних оновленнях та підтримці систем; ризики, що дані будуть застарілими або неточними; потреба в нормативних гарантіях для захисту прав користувачів» [1].

Передусім залишається суттєва залежність від технічної інфраструктури: ризики збою, хакерських атак, перевантаження систем, відсутності належного хостингу або резервного копіювання можуть призвести до втрати офіційних текстів нормативно-правових актів. У таких випадках порушується принцип юридичної визначеності, що є фундаментом правової культури демократичного суспільства. Вразливість до кіберзагроз також загрожує можливістю несанкціонованої зміни або підміни актів, що підірвало б довіру до джерел правової інформації.

Не менш актуальним залишається питання цифрової грамотності населення, що є невід'ємним елементом формування правової культури. Частина громадян, особливо літні люди, мешканці сільської місцевості або соціально вразливі категорії, не мають достатніх навичок для користування електронними ресурсами. Це ускладнює реалізацію права на доступ до публічної інформації та знижує ефективність навіть найкращих технічних рішень.

Ще одним критичним аспектом є нерівномірність якості технічної реалізації офіційних вебсайтів суб'єктів правотворчості. Хоча національні органи влади мають достатній рівень технічної підтримки, значна частина вебсайтів органів місцевого самоврядування не відповідає базовим стандартам зручності, доступності (в тому числі для осіб з інвалідністю), функціональності пошуку та архівації документів. Часто на таких ресурсах відсутній окремий розділ нормативно-правових актів або він наповнюється нерегулярно, що перешкоджає формуванню стійкої правової культури в місцевих громадах.

Крім того, відсутність уніфікації форматів подачі та структурування правових актів створює бар'єри для їх ідентифікації та

використання. У цьому контексті доцільно ініціювати розроблення єдиного техніко-юридичного стандарту, що ґрунтувався б на цінностях правової політики, включав би заохочувальні норми щодо підтримки високої якості електронних ресурсів та забезпечував би правову визначеність. Заохочення в праві тут може проявлятися у вигляді стимулів для органів місцевого самоврядування: фінансування, технічна допомога або пріоритетний доступ до електронних інструментів у разі дотримання стандартів оприлюднення.

Загалом, недосконалість технічної реалізації, відсутність уніфікації та цифрова нерівність істотно обмежують потенціал електронного оприлюднення як дієвого інструменту реалізації правової політики держави, знижують рівень правової культури населення та підривають принципи прозорості й відкритості, на яких має ґрунтуватися взаємодія влади та громадян.

Чергова проблема полягає у юридичній невизначеності у разі технічного збою роботи офіційного вебсайту, відсутності електроенергії. У таких випадках доречно мати алгоритми дій, які вказуватимуть як діяти, якщо: сайт не працював у день, коли мав бути оприлюднений нормативно-правовий акт; був оприлюднений текст із неточностями чи помилками; виникли суперечки щодо дати оприлюднення, що є важливим для визначення моменту набрання чинності актом. В умовах відсутності електрики чи Інтернету (наприклад, під час воєнного стану), доступ до електронних ресурсів стає ускладненим або неможливим.

Також потрібно не забувати про заходи, які вирішуватимуть проблеми автентичності та довіри у таких ситуаціях, коли відсутні електронні підписи, цифрові сертифікати, QR-коди або відсутні дата оприлюднення, номер, редакція нормативно-правового акта. У таких випадках користувач не може бути впевненим, що оприлюднений акт є автентичним, виникатимуть сумніви у достовірності та автентичності тексту.

Електронне оприлюднення нормативно-правових актів безумовно, прогресивний

і необхідний механізм у цифрову епоху, проте не є універсальним. Вважаємо, що для його ефективної реалізації потрібні:

- належне технічне забезпечення;
- правова уніфікація;
- цифрова безпека;
- підвищення цифрової грамотності населення;
- чітке нормативне регулювання.

Становлення ефективного механізму електронного оприлюднення нормативно-правових актів в Україні є необхідною умовою розвитку правової держави, підвищення доступності правової інформації та забезпечення правової визначеності. При цьому важливо: надати законодавчий статус електронній формі публікації, закріпити офіційні електронні джерела оприлюднення, та створити єдину систему електронного документообігу, що гарантуватиме точність, прозорість і своєчасність розміщення правової інформації.

Україна може й повинна орієнтуватися на кращі європейські практики, поєднуючи технологічний прогрес з вимогами правової визначеності та законності.

Висновки. На підставі викладеного, можемо виснувати, що електронне оприлюднення нормативно-правових актів є не лише технічним засобом реалізації правотворчої діяльності, а й інструментом формування правової культури громадян. Надання оперативного, повного та зручного доступу до нормативно-правової інформації сприяє підвищенню рівня правової свідомості та правової поведінки, що є важливим завданням державної правової політики.

Забезпечення прозорості та доступності норм права через електронні ресурси є проявом сучасного підходу до реалізації цінностей правової політики, зокрема відкритості, законності, рівності та поваги до прав людини. Такі підходи дозволяють утвердити в суспільстві ідеї верховенства права та зміцнити правову визначеність.

Електронне оприлюднення може бути використане як важливий засіб правового

виховання, адже створює умови для самостійного ознайомлення громадян з чинним законодавством, його змінами та новелами. Це особливо актуально в умовах воєнного стану та соціальних трансформацій, коли доступ до правової інформації має вирішальне значення для забезпечення стабільності в державі.

Особливу роль в електронному оприлюдненні повинні відігравати заохочувальні норми права, які стимулюють активну правову поведінку, дотримання законів, участь у громадському житті. Формування цифрових механізмів публічного схвалення, право-

вих рейтингів або відкритих баз даних про позитивні практики правозастосування може стати дієвим заохоченням у праві.

Успішне функціонування системи електронного оприлюднення нормативно-правових актів потребує не лише технічної модернізації, а й переосмислення підходів до нормотворчості через призму правової політики. У цьому контексті важливо розглядати електронне оприлюднення як механізм реалізації заохочувальних норм права, що підтримують довіру громадян до держави та утворюють її легітимність.

Анотація

У статті здійснено комплексний аналіз правових, організаційних і технічних аспектів електронного оприлюднення нормативно-правових актів в Україні. Дослідження спрямоване на виявлення переваг та недоліків такого механізму інформування громадян у контексті цифровізації правотворчої діяльності. Позитивні сторони електронного оприлюднення розглянуто крізь призму реалізації правової політики держави, що ґрунтується на цінностях відкритості, прозорості, правової визначеності, доступності правової інформації та дотриманні верховенства права. Показано, що електронне оприлюднення сприяє формуванню правової культури населення, посиленню правової обізнаності та є дієвим інструментом правового виховання. У роботі окреслено низку викликів, пов'язаних із впровадженням та функціонуванням електронного оприлюднення: правова невизначеність статусу електронних текстів, залежність від технічної інфраструктури, вразливість до кіберзагроз, відсутність уніфікованих техніко-юридичних стандартів, цифрова нерівність та недостатня цифрова грамотність певних категорій населення. Особлива увага приділена нерівномірній якості вебресурсів органів влади, зокрема органів місцевого самоврядування, що ускладнює ефективний доступ до правової інформації. Запропоновано низку практичних рекомендацій щодо вдосконалення нормативного регулювання процесу електронного оприлюднення, у тому числі впровадження єдиного стандарту подачі нормативно-правових актів, створення механізмів резервного копіювання, підвищення цифрової безпеки та правової уніфікації. У межах реалізації цінностей правової політики, запропоновано застосування заохочувальних норм у праві як інструменту стимулювання органів влади до забезпечення якісного і своєчасного оприлюднення правових актів. Заохочення в праві може виступати як фінансова, технічна або нормативна підтримка, спрямована на підвищення ефективності електронної взаємодії держави з громадянами.

Ключові слова: електронне оприлюднення нормативно-правових актів, правотворчість, правова культура, правова політика, правове виховання, норма права, заохочення в праві, заохочувальні норми права, цінності правової політики.

Markovsky A.V. The relevance of introducing electronic publication of normative legal acts Summary

The article provides a comprehensive analysis of the legal, organisational and technical aspects of electronic publication of regulatory acts in Ukraine. The study aims to identify the advantages and disadvantages of such a mechanism for informing citizens in the context of the digitalisation

of law-making activities. The positive aspects of electronic publication are considered through the prism of the implementation of the state's legal policy, which is based on the values of openness, transparency, legal certainty, accessibility of legal information and respect for the rule of law. It is shown that electronic publication contributes to the formation of a legal culture among the population, strengthens legal awareness and is an effective tool for legal education. The paper outlines a number of challenges related to the implementation and functioning of electronic disclosure: legal uncertainty regarding the status of electronic texts, dependence on technical infrastructure, vulnerability to cyber threats, lack of unified technical and legal standards, digital inequality, and insufficient digital literacy among certain categories of the population. Particular attention is paid to the uneven quality of web resources of public authorities, in particular local self-government bodies, which complicates effective access to legal information. A number of practical recommendations have been proposed to improve the regulatory framework for electronic publication, including the introduction of a single standard for the submission of regulatory acts, the creation of backup mechanisms, the enhancement of digital security, and legal unification. Within the framework of implementing legal policy values, the application of incentive norms in law is proposed as a tool to encourage authorities to ensure the high-quality and timely publication of legal acts. Incentives in law can take the form of financial, technical or regulatory support aimed at improving the effectiveness of electronic interaction between the state and citizens.

Key words: electronic publication of normative legal acts, law-making, legal culture, legal policy, legal education, legal norms, incentives in law, incentive norms of law, values of legal policy.

Список використаних джерел:

1. Величко Л., Ігнатенко Л. Вплив цифровізації та впровадження електронних публічних реєстрів на організаційну культуру та публічно-управлінську діяльність в органах судової влади України. *Державне будівництво*. 2024. № 36. Том 2. С. 10–33.
2. Мельничук Н. Ю., Семчук Ю. І. Електронне урядування у сфері реалізації публічної влади: переваги та недоліки. *Академічні візії*. 2023. № 15.
3. Андрусів Л. М. Техніко-юридичні та методологічні засади оприлюднення нормативно-правових актів : монографія. Нац. акад. внутр. справ. Київ : Кушнір Г. М. [вид.], 2020. 443 с.

Мицак Р.М.

*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

АДАПТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Вступ. У сучасних умовах традиційні підходи до формування та реалізації правової політики виявляються недостатніми для забезпечення легітимного, ефективного й динамічного врегулювання суспільних відносин. Стає очевидною необхідність переосмислення ролі правової політики держави не лише як сукупності нормативних актів і державних рішень, а як адаптивної платформи, яка здатна реагувати на швидкоплинні зміни соціального середовища та забезпечувати правову сталість у мінливому контексті.

Проблема полягає у визначенні меж і механізмів адаптації правової політики до нових суспільних реалій, а також у переосмисленні її функціонального призначення в умовах постіндустріального, постконфліктного та цифровізованого суспільства. Постає потреба в концептуальному оновленні правової політики як міждисциплінарного інструмента публічної взаємодії, заснованого на принципах відкритості, превентивності та соціальної легітимності. Розв'язання цієї проблеми є критично важливим для формування ефективної, інклюзивної та стійкої моделі державного управління в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій. У науковому дискурсі акцентується на тому, що правова політика повинна виходити за межі нормативного впливу та бути інструментом гнучкого реагування на соціальні запити. Досліджуються механізми участі громадян у правотворчості, децентралізація нормотворчого процесу, розвиток правової освіти та комунікаційні технології як фактори формування нової якості правової політики. Разом із тим, у науковому

середовищі вказується на недостатню розробленість системної концепції адаптивної правової політики, а також на фрагментарність підходів до аналізу її взаємозв'язку з процесами соціальної трансформації.

Вказані обставини зумовлюють потребу в подальшому концептуальному осмисленні адаптивного потенціалу правової політики, її нових функцій та напрямів модернізації у контексті суспільних викликів. Саме це обґрунтовує актуальність обраного наукового напрямку й визначає місце даного дослідження у сучасному правознавчому полі.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні правова політика дедалі більше піддається впливу глибоких і багатовекторних соціальних змін, що детермінують її переосмислення не лише як інструмента нормативного регулювання, а як динамічної системи відповідей на запити суспільства. Ці зміни виступають не лише фоном для правотворчих процесів, а стають визначальними у трансформації функціонального профілю держави, її стратегічних пріоритетів і ціннісної орієнтації. Водночас правова політика перестає бути виключно державноцентристською практикою, набуваючи характеру відкритого процесу, до якого дедалі частіше долучається громадянське суспільство, експертне середовище, наукові інституції.

Варто зазначити, що соціальні трансформації можна типологізувати за різними ознаками. Демографічні зміни, зокрема старіння населення, зростання внутрішньої та зовнішньої міграції, урбанізація та зменшення чисельності працездатного населення створюють нові

виклики для державної соціальної політики, системи охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, зайнятості. Культурні зміни, серед яких посилення плюралізму, зміна традиційних цінностей, зростання запиту на інклюзію та гендерну рівність, впливають на зміст правової політики у сфері прав людини, свободи слова, релігії, приватного життя [3, с. 11-17]. Технологічні інновації (цифровізація, штучний інтелект, блокчейн) вимагають формування нових правових регуляторів у сфері персональних даних, інформаційної безпеки, електронного врядування, інтелектуальної власності. Окремим виміром є конфліктні зміни війна, внутрішні соціальні розломи, екологічні та гуманітарні кризи, що впливають на правову політику в аспектах мобілізації, відновлення, реінтеграції, забезпечення соціальної єдності [11].

Війна в Україні стала каталізатором переосмислення базових функцій держави, спричинила нормативну мобілізацію та переформування правової політики відповідно до викликів воєнного часу. З одного боку, це посилення правових режимів надзвичайного стану, формування законодавчого поля для військової та гуманітарної допомоги, нормативне забезпечення статусів внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, учасників бойових дій. З іншого боку необхідність оновлення функції соціального захисту, освіти, охорони здоров'я та правосуддя в умовах трансформованого соціального ландшафту [4, с. 184-202].

Так, цифровізація, у свою чергу, змінює не лише форми правозастосування, а й саму філософію правової політики. Розвиток електронних сервісів, відкритих даних, цифрових ідентичностей, автоматизованих рішень на основі штучного інтелекту вимагає формування нової нормативної архітектури, орієнтованої на технологічну нейтральність, захист прав особи, запобігання цифровому нерівності. У цьому контексті правова політика має не лише регулювати нові технології, а й забезпечувати етичний контроль, соціальну адаптацію та інклюзію у цифровому середовищі [10, с. 137-153].

Слід відмітити, що соціальний запит на європейські стандарти правової держави вимагає послідовної та прозорої трансформації правової політики у напрямку наближення до загальнолюдських правових цінностей.

Також варто звернути увагу на той факт, що реакція правової системи на нові суспільні запити, як показує аналіз, не завжди є синхронною або достатньо послідовною. Правова політика часто запізнюється або фрагментарно реагує на виклики, що спричиняє її нестабільність, нормативну перевантаженість і зниження рівня довіри до держави. Крім того, спостерігається загроза нормативного популізму ухвалення декларативних рішень без реального механізму реалізації, що посилює розрив між формальним правом і фактичним правопорядком [5, с. 39].

У зв'язку з цим трансформація правової політики має відбуватися як цілісний процес, що передбачає аналіз соціальних змін, передбачення їх правових наслідків, інституційну гнучкість та постійний діалог між державою, експертним середовищем і громадянами. Такий підхід дозволить не лише стабілізувати правову систему, а й перетворити її на інструмент сталого соціального розвитку [8, с. 129-142]. Сучасна правова політика, адаптуючись до викликів постіндустріального суспільства, поступово змінює парадигмальні засади, на яких ґрунтується її функціонування.

Варто відзначити, що однією з ключових тенденцій є відхід від суто репресивного, карального підходу на користь сервісної та партнерської моделі взаємодії держави й суспільства. Такий зсув відображає еволюцію розуміння природи державної влади як інструмента не лише забезпечення публічного порядку, а передусім надання публічних благ, задоволення потреб людини як адресата і суб'єкта права. У цьому контексті правова політика все частіше орієнтується на моделі відкритого врядування, деліберативної демократії та партнерської відповідальності, в яких громадяни виступають не об'єктами,

а активними учасниками правових процесів [9, с. 173-184].

Ще однією ознакою трансформації правової політики є її нормативна адаптивність, яка виражається у зміцненні превентивного підходу, розвитку механізмів раннього реагування на соціальні ризики, гнучкості правових норм відповідно до динаміки середовища. Застосування принципів нормативної мінімізації, ризикорієнтованого регулювання та регуляторних «пісочниць» (регуляторних експериментів) дозволяє уникати надмірного правового детермінізму і водночас підтримувати правову визначеність [13, с. 32-46]. Водночас в українському контексті спостерігається дефіцит системних механізмів нормативної адаптації: законодавство часто не встигає за швидкими соціальними змінами або надто декларативне, що породжує правовий формалізм і знижує рівень його ефективності.

Участь громадянського суспільства у формуванні й реалізації правової політики стає фундаментальним чинником її легітимності та ефективності. Залучення громадян до нормотворчих процесів, формування правових стратегій і контролю за їх реалізацією не лише посилює демократичний характер правової системи, а й сприяє її стійкості. Практика консультацій, електронної демократії, громадських експертиз і петицій, що активно розвивається у країнах Європейського Союзу, свідчить про здатність таких механізмів підвищувати якість правових рішень [7]. Водночас в Україні досі існує розрив між формальними механізмами участі та реальним впливом громадськості на зміст правової політики, що зумовлено інституційною слабкістю, відсутністю сталої культури публічного діалогу, а також нерівністю доступу до правотворчості на місцевому рівні.

Також, важливим фактором є поява і закріплення децентралізації, що стала інституційним трендом. Децентралізація також змінює ландшафт правової політики, зокрема шляхом делегування повноважень на рівень територіальних громад. Це відкриває нові

можливості для адаптації нормативного регулювання до місцевих потреб, однак вимагає підвищення правової спроможності органів місцевого самоврядування, розбудови механізмів горизонтальної відповідальності та посилення механізмів правової просвіти населення. Недостатній рівень правової культури, брак фахових кадрів та слабка координація між центром і місцевим рівнем залишаються викликами для ефективної реалізації децентралізованої правової політики [12, с. 139-151].

Таким чином, трансформація правової політики у відповідь на соціальні зміни не обмежується зміною змісту правових норм, а охоплює глибоку зміну функціональної логіки, інституційного дизайну й комунікативної взаємодії між державою, суспільством і правом. У центрі цієї трансформації має перебувати людина як активний носій прав, що потребує не лише формального захисту, а реального партнерства з державою у формуванні та реалізації нормативного порядку [6, с. 67-73].

Також варто зазначити, що розшарування суспільства за ціннісними, регіональними, економічними, політичними критеріями призводить до зниження довіри до інститутів влади, деформації правосвідомості, а отже, і до ускладнення процесу впровадження загальнообов'язкових правових рішень. У такому контексті класичні моделі правової політики, засновані на нормативній єдності та централізованому регулюванні, виявляються недостатніми для забезпечення належного рівня сприйняття й ефективності правових нововведень.

Одним із наслідків соціальної фрагментації стає поширення правового популізму та тенденції ухвалення правових рішень, що ґрунтуються на емоційних, а не раціональних підходах, часто без належного емпіричного або експертного підґрунтя. Така практика, яка інколи реалізується під тиском суспільних запитів або в контексті короткотермінової політичної доцільності, веде до епізодич-

ного нормотворення, порушення системності та передбачуваності правового регулювання [2, с. 29-35]. Науковці справедливо звертають увагу на те, що правова політика, яка позбавлена стабільної логіки, не лише втрачає легітимність, але й підриває правову культуру, закріплюючи у громадян утилітарне ставлення до правових норм.

У відповідь на ці виклики постає необхідність переходу до інклюзивної та комунікативної моделі правової політики, яка не просто враховує соціальну складність суспільства, а й прагне перетворити різноманітність на джерело правового консенсусу. Йдеться про інституціоналізацію широких форматів суспільного діалогу, використання механізмів медіації та соціального партнерства, деліберативних процедур у нормотворенні. Такий підхід дозволяє посилити якість нормативних актів, забезпечити їх реальну прийнятність для різних соціальних груп, а отже сприяти підвищенню рівня правової інтеграції.

У цьому контексті актуальним є і питання комунікативної спроможності держави та її здатності не лише ухвалювати правові рішення, а й ефективно пояснювати їх суспільству, формувати довіру через прозорість, зворотний зв'язок, доступ до інформації. Правова політика, що враховує комунікативний аспект, здатна не лише регулювати, а й об'єднувати, слугуючи інструментом подолання соціальних розривів. На наш погляд, саме в цьому напрямі слід шукати подальшу еволюцію сучасної

української правової політики в умовах глибоких соціальних зрушень [1, с. 72-87].

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід констатувати, що трансформація правової політики є неминучою відповіддю на глибокі соціальні зрушення, які відбуваються у сучасному суспільстві під впливом глобалізаційних, технологічних, конфліктних та ціннісно-культурних процесів.

Теоретично трансформація правової політики означає перехід від інституційної замкненості до функціональної інтеграції права з іншими соціальними системами, що вимагає нового бачення правової норми як результату соціального діалогу, а не лише юридичної інженерії. У цьому контексті особливої ваги набувають превентивність, міждисциплінарність і нормативна рефлексія як основа сучасного правотворення.

Національна модель правової політики України потребує концептуального оновлення. Доцільно впроваджувати механізми участі громадян у прийнятті нормативних рішень, розвивати аналітичну базу впливу законодавства на соціальні процеси, а також підвищувати інституційну спроможність до стратегічного правового прогнозування. У цьому процесі особливо важливо зберігати баланс між міжнародними тенденціями та національною правовою ідентичністю, забезпечуючи цим сталість, ефективність і довіру до правової системи.

Анотація

Метою даної наукової статті є комплексне дослідження трансформацій правової політики держави як відповіді на глибокі соціальні зміни, що відбуваються в умовах сучасної кризи довіри, війни, глобалізації, цифровізації та посилення соціальної фрагментації. У центрі аналітичного розгляду перебуває необхідність переосмислення ролі правової політики не лише як нормативно-регулюючого інструмента, а як динамічного механізму комунікації між державою та суспільством, що здатен оперативно адаптуватися до нових викликів, зберігаючи при цьому демократичні засади, правову легітимність і соціальну стабільність. Стаття має на меті виявити закономірності й напрями еволюції правової політики, визначити її адаптивні механізми, а також сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо модернізації української моделі правової політики відповідно до міжнародних стандартів і актуального соціального контексту. У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що трансформація правової

політики держави є закономірною реакцією на глибокі соціальні зміни, які охоплюють демографічні зрушення, цифровізацію, культурні трансформації, конфлікти та інституційну нестабільність. Встановлено, що правова політика в умовах сучасності набуває нових ознак від жорстко нормативної до гнучкої, адаптивної та комунікативно зорієнтованої. Оновлена правова політика дедалі більше спирається на ціннісну узгодженість, участь громадян, превентивність і міждисциплінарність. Також доведено, що в умовах соціальної фрагментації зростає потреба в інклюзивних підходах, які враховують різноманітність запитів суспільства. Здійснений аналіз показав, що правовий популізм, розірваність між нормотворенням і суспільними очікуваннями, а також дефіцит довіри до правових інституцій є основними викликами трансформації правової політики. На основі міжнародного досвіду запропоновано підходи до формування адаптивної, стійкої та легітимної правової політики, спроможної ефективно відповідати на динаміку соціальних процесів. Наукова новизна дослідження полягає у концептуалізації трансформації правової політики як системної відповіді держави на комплексні соціальні зміни, що відбуваються в умовах глобалізації, цифрової революції, збройних конфліктів та зростання суспільного плюралізму. У межах дослідження обґрунтовано, що сучасна правова політика перестає бути виключно нормативно-інструментальним механізмом і натомість постає як динамічна, адаптивна і міждисциплінарна система, зорієнтована на діалог із суспільством. Уперше в українській правовій науці здійснено спробу осмислення правової політики крізь призму її взаємозв'язку із соціальною фрагментацією, цифровізацією, змінами інституційної довіри, а також роллю громадянської участі. Запропоновано авторське бачення інклюзивної, сервісно-комунікативної та легітимізуючої моделі сучасної правової політики як необхідної передумови функціональної модернізації демократичної держави.

Ключові слова: правова політика, нормативна гнучкість, правова модернізація, громадська участь, демократизація, правотворчість, децентралізація.

Mytsak R.M. Adaptive potential of legal policy under conditions of social transformations

Summary

The purpose of this scientific article is to comprehensively examine the transformation of the state's legal policy as a response to deep social changes occurring amid a modern crisis of trust, war, globalization, digitalization, and increasing social fragmentation. The core of the analysis focuses on the need to rethink legal policy not merely as a normative-regulatory tool, but as a dynamic mechanism of communication between the state and society—one capable of adapting promptly to new challenges while preserving democratic foundations, legal legitimacy, and social stability. The article aims to identify patterns and directions in the evolution of legal policy, to determine its adaptive mechanisms, and to formulate scientifically grounded proposals for modernizing the Ukrainian model of legal policy in line with international standards and the current social context. The conducted study has shown that the transformation of legal policy is a natural response of the state to profound social changes, including demographic shifts, digitalization, cultural transformations, conflicts, and institutional instability. It has been established that modern legal policy is undergoing a shift—from rigid normativity to a flexible, adaptive, and communication-oriented paradigm. The renewed legal policy increasingly relies on value coherence, citizen participation, preventive approaches, and interdisciplinary integration. The study also demonstrates that, under conditions of social fragmentation, there is a growing need for inclusive approaches that accommodate diverse societal demands. The analysis reveals that legal populism, the disconnect between norm-making and societal expectations, and the deficit of trust in legal institutions represent key challenges to legal policy transformation. Drawing on international experience, the article proposes approaches

to forming adaptive, resilient, and legitimate legal policy capable of responding effectively to the dynamics of social processes. The scientific novelty of the research lies in the conceptualization of legal policy transformation as a systemic response by the state to complex social changes driven by globalization, digital revolution, armed conflicts, and the rise of societal pluralism. The study substantiates that modern legal policy is no longer limited to normative-instrumental mechanisms but is emerging as a dynamic, adaptive, and interdisciplinary system focused on societal dialogue. For the first time in Ukrainian legal science, legal policy is analyzed through the prism of its interrelation with social fragmentation, digitalization, institutional trust shifts, and civic engagement. The article presents an original vision of an inclusive, service-oriented, and legitimizing model of contemporary legal policy as a necessary precondition for functional modernization of the democratic state.

Key words: legal policy, normative flexibility, legal modernization, public participation, democratization, law-making, decentralization.

Список використаних джерел:

1. Андрусишин Б. І. Правова політика в системі конституційного ладу України. Київ : ВЦ «Академія», 2021. 140 с.
2. Сенчук С. І. Правова політика в умовах соціальних змін: сучасні виклики. *Юридичний вісник України*. 2023. № 4. С. 29–35.
3. Тищенко О. В. Соціальні трансформації і право: пошук нормативної відповідності. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2022. № 2(55). С. 11–17.
4. Цвік М. В. Правова система України: проблеми трансформації та розвитку. Львів : Світ, 2020. 234 с.
5. Шевченко А. Ю. Демократизація правотворчості в умовах цифрової трансформації державного управління. *Право України*. 2022. № 9. С. 37–45.
6. Яковлев В. О. Принципи нормативної адаптивності в сучасній правовій політиці. *Вісник Академії правових наук України*. 2023. № 1. С. 67–73.
7. European Commission. Better Regulation Guidelines. 2021. URL: <https://ec.europa.eu>
8. Fukuyama F. Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2014. 256 p.
9. Habermas J. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. Cambridge, MA : MIT Press, 1996. 210 p.
10. Kostakis V., Bauwens M. Network Society and Future Scenarios for a Collaborative Economy. London : Palgrave Macmillan, 2014. 165 p.
11. OECD. Regulatory Policy Outlook 2021. Paris : OECD Publishing. DOI: 10.1787/2c9f62cf-en.
12. Rawls J. Political Liberalism. New York : Columbia University Press, 2005. 305 p.
13. United Nations Development Programme (UNDP). Adaptive Law-Making for Resilient Societies. 2022. 75 p.

Нікорич А.Г.

*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»***РОЗВИТОК ПРАВОРОЗУМІННЯ В ІСТОРИЧНОМУ ВИМІРІ ПРАВОВОЇ ТЕОРІЇ**

Вступ. Сучасна правова наука функціонує в умовах концептуального плюралізму, що зумовлює необхідність переосмислення традиційних уявлень про право, його природу та методи пізнання. Праворозуміння як фундаментальна категорія філософії та теорії права виступає не лише засобом юридичного осмислення норм, а й відображенням глибинних світоглядних, культурних і соціальних трансформацій. Протягом історії змінювались як самі уявлення про право, так і парадигми його сприйняття від натуралістичних і теологічних до нормативістських, соціологічних, герменевтичних і постструктуралістських моделей.

У цих умовах постає проблема теоретичного осмислення внутрішньої логіки трансформацій праворозуміння, їх зв'язку з епохальними змінами у філософії, політиці, культурі та правовій практиці. Водночас відсутність єдиного підходу до трактування сутності права ускладнює формування цілісної методології юридичного пізнання. Це зумовлює актуальність дослідження генезису праворозуміння як багатовимірного процесу, який відображає як еволюцію правової думки, так і зміну її функцій у різні історичні періоди.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання праворозуміння досліджується у філософії права, теорії держави і права, соціології та культурології. У науковій літературі представлені різні підходи – від природно-правових і теологічних до позитивістських, герменевтичних, соціологічних та постструктуралістських. Окремо висвітлюються концепції права як продукту волі суверена, результату суспільного договору, форми морального порядку чи елементу соціального дискурсу.

У сучасній науці зростає інтерес до інтегративного праворозуміння, яке поєднує нормативні, ціннісні та соціальні підходи. Разом з тим відсутня єдина концептуальна модель, що системно пояснює зміну парадигм праворозуміння в історико-правовому контексті. Це зумовлює актуальність подальшого дослідження даної проблеми з урахуванням теоретичної спадкоємності та сучасних трансформацій права.

Виклад основного матеріалу. Дослідження генезису та трансформації підходів до праворозуміння потребує звернення до комплексу методологічних інструментів, які забезпечують не лише історичну реконструкцію, але й критичне осмислення правових ідей, що змінювались протягом століть. У цьому контексті доцільним є застосування історико-правового, порівняльного, герменевтичного та аксіологічного методів, кожен із яких виконує специфічну пізнавальну функцію.

У межах цього дослідження ключовим є також уточнення самого поняття «праворозуміння». У філософії права праворозуміння розглядається як гносеологічна категорія, що означає спосіб тлумачення й осмислення феномену права. Воно охоплює уявлення про походження права, його функції, зв'язок із мораллю, політикою, владою, суспільством тощо. У загальній теорії права праворозуміння відображає домінуючу юридичну парадигму, в межах якої відбувається створення, застосування та оцінка правових норм. Відповідно до цього, праворозуміння є не лише науковим конструктом, а й чинником, що впливає на юридичну практику.

Необхідним є також розмежування понять «праворозуміння» і «правосвідомість», які

нерідко ототожнюються. Правосвідомість – це форма суспільної свідомості, яка відображає ставлення індивіда чи соціальної групи до права, включає емоційно-ціннісне, оцінчне та мотиваційне сприйняття правової дійсності [3, с. 47]. Вона є психологічною категорією. Натомість праворозуміння – це інтелектуально-аналітичне осягнення сутності права, філософсько-теоретичне осмислення його природи. Таким чином, правосвідомість пов'язана з «переживанням» права, а праворозуміння з його пізнанням та концептуалізацією [1, с. 59-73].

Античний період історії правової думки становить фундаментальний етап у формуванні підходів до праворозуміння, в якому закладаються ключові ідеї, що згодом набудуть значення для всієї європейської правової традиції. Центральною темою античного правового мислення є пошук гармонії між природним порядком, людським розумом і законом як формою справедливості [4, с. 376-397].

У вченні Сократа право постає як частина універсального морального порядку, встановленого не людьми, а природою чи божеством. Його концепція базувалася на переконанні, що праведне і законне це те, що відповідає розуму і моральній істині, а не просто припис державної влади. Сократ виступав проти сліпого підкорення позитивному закону, якщо той суперечить загальнолюдському розумінню добра і справедливості.

Платон продовжив цю ідею, створивши філософську модель ідеального державного устрою, де закон є не лише засобом регулювання, а проявом вищої ідеї справедливості. У «Державі» та «Законах» Платон відстоював думку, що закони повинні ґрунтуватися на раціональному розумінні добра і спрямовувати громадян до морального вдосконалення. Закон, згідно з Платоном, не механічне правило, а інструмент виховання і вдосконалення полісу.

Арістотель здійснив глибше розмежування між «природним правом» (*dikaion physikon*) і «позитивним правом» (*dikaion nomikon*). Природне право, за Арістотелем, має уні-

версальний і незмінний характер і базується на уявленнях про справедливість, які властиві людській природі. Позитивне ж право це норми, встановлені владою, які можуть варіюватися в залежності від політичного устрою. У своїй «Політиці» та «Нікомаховій етиці» Арістотель акцентує на тому, що лише узгодження позитивного права з природним забезпечує його справедливість і легітимність [2, с. 239-288].

Особливо важливим для подальшого розвитку правової думки стало вчення стоїків, які продовжили лінію філософського обґрунтування природного права. Стоїки розглядали право як прояв космічного логосу розумного світового порядку. Вони вважали, що всі люди за природою рівні й мають однакові права, незалежно від соціального становища, походження чи культури. Це стало першим ідеологічним підґрунтям для ідеї загальнолюдських прав, що згодом увійде до концепції прав людини.

У римській правовій традиції відбувається важливий етап інтеграції природного та позитивного права, що знаменує зародження елементів правового позитивізму. Цицерон розвинув ідеї стоїків у юридичній площині, стверджуючи, що справжній закон є вираженням вічного і незмінного розуму природи [14, с. 328-363].

У класичному римському праві, проявляється подвійність правового мислення. З одного боку, зберігається ідея природного права, яке визнається основою справедливості. З іншого розвивається позитивне право, кодифіковане й практичне, орієнтоване на регулювання конкретних суспільних відносин. Така концепція співіснування природного і позитивного елементів стала однією з найстійкіших у європейській правовій традиції й дала змогу римському праву адаптуватися до різних культурних контекстів.

Середньовіччя стало етапом, коли праворозуміння набуло чітко вираженої теологічної орієнтації. Панівною у цей період була ідея про божественне походження права, що підпо-

рядковувало юридичне мислення релігійному світогляду. Право розглядалося не як автономна сфера людської діяльності, а як прояв вищої, трансцендентної істини, встановленої Богом. Центальною постаттю в оформленні цього підходу став Фома Аквінський, який синтезував християнське богослов'я з арістотелізмом і створив системну концепцію природного і божественного права в рамках єдиної космічної ієрархії [12, с. 267].

У трактаті «Сума теології» Фома Аквінський розрізняє чотири типи права: вічне, божественне, природне і людське. Вічне право це Божий замисел про порядок світу. Природне право є виявом вічного у природному розумі людини: воно дозволяє людині розпізнавати добро і зло, слідувати добру та уникати зла [12, с. 433-472]. Божественне право, дане через об'явлення (наприклад, у Святому Письмі), необхідне для спасіння душі, а людське право має базуватися на природному праві, інакше воно втрачає свою легітимність.

Значну роль у правовому житті середньовічної Європи відіграло канонічне право система норм, розроблена Церквою для регулювання власного інституційного устрою та поведінки віруючих. Воно не лише регламентувало церковну юрисдикцію, а й мало прямий вплив на формування загальної правової культури. Збірники канонічного права, насамперед «Градівановий декрет» (XII ст.), стали джерелами правового знання й навчання, сприяючи формуванню університетської юридичної освіти. Каноністи фахівці з церковного права розробили техніку юридичної аргументації, тлумачення норм, систематизації права, що значно вплинуло на розвиток правових шкіл у Болоньї, Парижі, Оксфорді [15, с. 41-67].

Через канонічне право правоохоронні структури (суди, інквізиція, єпископські трибунали) набули рис формалізованого судочинства, заснованого на доказах, процедурі, письмовому провадженні. Ці елементи згодом були адаптовані до світського права. Таким чином, канонічне право стало основою

зародження римсько-католицької правової традиції, яка згодом еволюціонувала в континентальну систему загального права.

Середньовіччя стало етапом, коли праворозуміння набуло чітко вираженої теологічної орієнтації. Панівною у цей період була ідея про божественне походження права, що підпорядковувало юридичне мислення релігійному світогляду. Право розглядалося не як автономна сфера людської діяльності, а як прояв вищої, трансцендентної істини, встановленої Богом. Центальною постаттю в оформленні цього підходу став Фома Аквінський, який синтезував християнське богослов'я з арістотелізмом і створив системну концепцію природного і божественного права в рамках єдиної космічної ієрархії [12, с. 127-154].

Таким чином, у середньовічному праворозумінні встановлюється гармонія між природним і божественним правом. Природне право тлумачиться як закладений Богом у людську природу моральний компас, а позитивне (людське) право як інструмент його конкретизації в суспільному житті [16, с. 221-252]. Ця ієрархічна структура забезпечувала інтеграцію релігійного і раціонального підходів: правом є те, що відповідає божественному порядку, але розпізнається через розум людини. Саме такий синтез дав змогу зберегти елементи античного раціоналізму в межах християнського світогляду, заклавши основу для подальшого розвитку європейської юридичної думки.

Загалом середньовічне праворозуміння характеризується теоцентризмом, нормативною ієрархією та моральною легітимацією права. Закон набував авторитету лише за умови відповідності вищому моральному (божественному) порядку. Цей підхід утвердив ідею про те, що праву властивий не лише зовнішній примус, а й внутрішнє етичне обґрунтування, яке не може бути знехтуване без втрати справедливості. Саме ця традиція лягла в основу європейської правової культури, де право розглядається не лише як технічний інструмент регулювання, а як вираз ціннісного порядку суспільства [13, с. 163-186].

У період Нового часу відбувся радикальний злам у праворозумінні: право перестало тлумачитися як божественний або моральний порядок і почало сприйматися як результат волі людини, насамперед суверенної влади. Це стало основою для формування юридичного позитивізму.

Томас Гоббс визначав право як наказ суверена, що гарантує безпеку в умовах природного хаосу [5, с. 465-481]. Право існує лише за наявності державної влади, а його моральна оцінка другорядна. Джон Локк вважав, що природні права (життя, свобода, власність) передують державі, яка лише забезпечує їхню охорону [8, с. 33]. У нього право вже не є виключно волею влади, а обмеженням її втручання. Шарль Монтеск'є підкреслював залежність законів від духу народу та соціальних умов, а також сформулював принцип поділу влади [10, с. 289-307].

У XVIII–XIX ст. відбулася формалізація правового мислення. Ж.-Ж. Руссо розглядав закон як вияв загальної волі народу, відкидаючи природне право як об'єктивну категорію [19, с. 112-131]. Іммануїл Кант визначив право як систему зовнішніх норм, що забезпечують свободу всіх шляхом обмеження сваволі – без посилання на моральну мотивацію. Право стало формальною, універсальною нормою співіснування [7, с. 327-352].

У XX столітті правова думка набуває багатовекторності, відмовляючись від домінування єдиної парадигми. Юридичний позитивізм, який до того часу був основною моделлю праворозуміння, зазнає серйозної критики, що спричиняє виникнення плюралізму концепцій [17, с. 142-167].

Паралельно розвивається герменевтична школа, зокрема у працях Ганса-Георга Гадамера та Артура Кауфмана, де право трактується як інтерпретація, що залежить від історичного контексту, мови та культури. Закон не має фіксованого значення його зміст формується у процесі тлумачення суддями, правниками, суспільством [4, с. 263-281].

Інший напрям феноменологія, що підкреслює суб'єктивний досвід сприйняття права.

Право постає як явище, що розкривається через практику, інтуїцію і внутрішнє розуміння правового значення подій (Е. Гусерль, А. Райнхардт) [18, с. 127-153].

У другій половині XX ст. право починає осмислюватися через призму постмодерну, де зникає віра в універсальні істини. Жак Дерріда трактує право як частину дискурсу влади – це інструмент, через який домінуючі структури нав'язують соціальні норми. Жак Дерріда розвиває ідею деконструкції. А саме право ніколи не є остаточно визначеним, його зміст нестабільний і багатозначний. У постмодерністській парадигмі право втрачає статус об'єктивної істини і постає як соціально-лінгвістична конструкція [6, с. 114-145].

На початку XXI століття правова думка характеризується тенденцією до подолання одновимірності традиційних підходів. У відповідь на виклики глобалізації, цифрової трансформації та плюралізму правових систем формується інтегративне праворозуміння, яке прагне синтезувати природно-правові, позитивістські та соціально-критичні компоненти.

Одним із провідних теоретиків цього напрямку є Роберт Алексі, який у своїй «Теорії дискурсу права» поєднує нормативність права з етичною раціональністю [1, с. 285]. Він стверджує, що право не може бути зведене лише до формального закону воно повинне відповідати принципам справедливості, що перевіряються через публічний дискурс. Водночас Ніклас Луман, використовуючи теорію соціальних систем, трактує право як самореферентну комунікативну систему, що виробляє власні смисли незалежно від моралі, але в тісному зв'язку з іншими підсистемами суспільства (політикою, економікою, наукою) [9, с. 345-359].

У нових умовах дедалі більше уваги приділяється глобальному та транснаціональному праву, що постає поза межами національних юрисдикцій. Виникають гібридні нормативні моделі права (наприклад, стандарти міжнародних організацій, кодекси поведінки бізнесу, цифрові правила платформ), які не мають юри-

дично обов'язкової сили, але суттєво впливають на правове регулювання. Така ситуація змінює межі традиційного праворозуміння закон більше не є єдиним джерелом нормативності.

Право також дедалі частіше інтерпретується як культурний феномен. Аналітико-культурологічні підходи розглядають право як частину символічної системи суспільства, пов'язану з мовою, ідентичністю, наративами та уявленнями про справедливість. Це відкриває можливості для міждисциплінарного

аналізу права на перетині з антропологією, соціологією та культурологією.

У сучасному праворозумінні спостерігається прагнення до балансу між трьома вимірами: нормативністю (чіткість і формалізованість норм), ціннісністю (етична легітимація права) та практичною доцільністю (ефективність у застосуванні). Це зумовлює гнучке, адаптивне сприйняття права як динамічного, відкритого явища, що функціонує в умовах постійної зміни соціальних реалій.

Анотація

Метою даної наукової статті є комплексне дослідження історичної еволюції та теоретичної трансформації підходів до праворозуміння в контексті розвитку філософсько-правової думки від античних уявлень про природний правопорядок до сучасних інтегративних концепцій, з урахуванням їхнього впливу на формування правової свідомості, правової науки та юриспруденції. Стаття має на меті виявити основні етапи становлення праворозуміння, визначити чинники, що зумовили зміну парадигм, та обґрунтувати значення сучасного плюралістичного і міждисциплінарного підходу до права в умовах глобалізації та трансформації правової реальності. У ході дослідження встановлено, що праворозуміння зазнало суттєвої еволюції – від натуралістичних та теологічних уявлень до нормативістських, інтерпретативних і культурологічних моделей. З'ясовано, що в сучасних умовах праворозуміння не може зводитися до жодної окремої концепції, оскільки право постає як багатовимірне явище, в якому поєднуються нормативна визначеність, ціннісна обґрунтованість і соціальна функціональність. Показано, що сучасна правова наука тяжіє до інтегративного підходу, який синтезує позитивістські, природно-правові та соціологічні елементи. Уточнено відмінність між праворозумінням як гносеологічною категорією та правосвідомістю як формою правового відображення дійсності. Зроблено висновок, що ефективне осмислення права у XXI столітті можливе лише за умов міждисциплінарного підходу, врахування глобальних трансформацій і ціннісного виміру права. Наукова новизна даного дослідження полягає в комплексному історико-правовому аналізі трансформації підходів до праворозуміння з урахуванням світоглядних і теоретичних зрушень у філософії та юридичній науці. На відміну від традиційного лінійного опису розвитку правової думки, у дослідженні здійснено спробу виявити внутрішню логіку переходів між правовими парадигмами від натуралістичних до позитивістських, герменевтичних і постмодерністських підходів. Вперше акцентовано на інтегративному характері сучасного праворозуміння як поєднання нормативності, ціннісної легітимності та функціональної доцільності права в умовах глобалізації та цифровізації. Уточнено поняттєво-термінологічні відмінності між праворозумінням і правосвідомістю, що дозволяє глибше осмислити гносеологічний статус права як об'єкта наукового пізнання. Також запропоновано аналітичну модель плюралістичного праворозуміння, здатного відображати сучасну багаторівневу правову реальність.

Ключові слова: праворозуміння, юридичний позитивізм, природне право, правосвідомість, правова парадигма, герменевтична інтерпретація права, трансдисциплінарність у праві.

Nikorych A.H. The development of legal understanding in the historical dimension of legal theory

Summary

The purpose of this research article is to conduct a comprehensive analysis of the historical evolution and theoretical transformation of approaches to legal understanding within the context of the development of legal and philosophical thought from ancient notions of natural legal order to modern integrative concepts. Particular attention is given to their influence on the formation of legal consciousness, legal science, and jurisprudence. The article aims to identify the main stages in the formation of legal understanding, determine the factors that have driven paradigm shifts, and substantiate the significance of contemporary pluralistic and interdisciplinary approaches to law in the context of globalization and the transformation of legal reality. The study establishes that legal understanding has undergone a significant evolution – from naturalistic and theological concepts to normativist, interpretative, and cultural models. It is demonstrated that under current conditions, legal understanding cannot be reduced to a single conceptual framework, as law emerges as a multidimensional phenomenon that combines normative clarity, value-based justification, and social functionality. Modern legal theory increasingly gravitates toward an integrative approach that synthesizes elements of legal positivism, natural law, and sociological jurisprudence. The distinction between legal understanding as a gnoseological category and legal consciousness as a form of legal reflection of reality has been clarified. It is concluded that a comprehensive understanding of law in the 21st century is possible only through interdisciplinary analysis that considers global transformations and the value dimension of legal systems. The scientific novelty of the study lies in its comprehensive historical and legal analysis of the transformation of approaches to legal understanding, with due regard to worldview and theoretical shifts in philosophy and legal science. Unlike traditional linear descriptions of the evolution of legal thought, the study attempts to uncover the internal logic of paradigm transitions –from naturalistic to positivist, hermeneutic, and postmodernist models. For the first time, emphasis is placed on the integrative nature of contemporary legal understanding as a synthesis of normativity, value-based legitimacy, and functional expediency under the conditions of globalization and digitalization. The conceptual distinction between legal understanding and legal consciousness is clarified, allowing for a deeper consideration of the epistemological status of law. An analytical model of pluralistic legal understanding is also proposed, capable of reflecting the complex and multilayered nature of modern legal reality.

Key words: legal understanding, legal positivism, natural law, legal consciousness, legal paradigm, hermeneutic interpretation of law, transdisciplinarity in law.

Список використаних джерел:

1. Алексі Р. Теорія правового дискурсу. пер. з нім. О. Оніщенко. Київ: Наукова думка, 2010. 348 с.
2. Арістотель. Політика. пер. з давньогрец. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 432 с.
3. Бентам Д. Вступ до засад моралі та законодавства. пер. з англ. І. Андрущенко. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 312 с.
4. Гадамер Г.-Г. Істина і метод. пер. з нім. Ю. Барнаш. Київ: Юніверс, 2000. 420 с.
5. Гоббс Т. Левіафан. пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. 544 с.
6. Дерріда Ж. Цілі людини. Після філософії: кінець чи трансформація? упоряд. К. Байнес. Київ: Четверта хвиля, 2000. С. 431.
7. Кант І. Метафізика моралі. пер. з нім. О. Хома. Львів: Видавництво ЛНУ імені Івана Франка, 2004. 396 с.

8. Локк Дж. Два трактати про правління. пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1998. 384 с.
9. Луман Н. Право як соціальна система. пер. з нім. В. Коновалова. Київ: Університетське видавництво Пульсари, 2011. 496 с.
10. Монтеस्क'є Ш. Про дух законів. пер. з франц. О. Коваленко. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 1995. 512 с.
11. Остін Дж. Лекції про юриспруденцію. пер. з англ. В. Бармакова. Харків: Право, 2008. 400 с.
12. Фома Аквінський. Сума теології. Кн. I–II. Львів: Свічадо, 2002. 520 с.
13. Фуко М. Слова і речі. пер. з франц. О. Білецький. Київ: Юніверс, 1996. 384 с.
14. Цицерон М. Т. Про державу. Про закони. пер. з лат. С. Кондратюк. Київ: Юніверс, 2000. 384 с.
15. Gratian. Decretum Gratiani: Concordia discordantium canonum. Corpus Iuris Canonici. Vol. 1 ed. by E. Friedberg. Leipzig: Tauchnitz, 1879. Reprint: Graz, 1959. 140 p.
16. Husserl E. Logical Investigations. Trans. from German. Vienna: M. Niemeyer, 1901. 600 p.
17. Kaufmann A. The Principle of Guilt: A Criminal Law and Legal Philosophical Study. Heidelberg: Winter, 1961. 200 p.
18. Reinhold K. L. Foundation of a Synonymics for the Common Use of Language in the Philosophical Sciences. Berlin: Winter, ca. 1812. 250 p.
19. Rousseau J.-J. The Social Contract; or, Principles of Political Right. Trans. from French. Amsterdam: Marc Michel Rey, 1762. 187 p.

Сенич Ю.Я.

*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА В УКРАЇНІ: ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ КОДІВ НА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Вступ. Процес правового регулювання в Україні має складнощі, зумовлені національно-культурними та регіональними відмінностями у сприйнятті права, його сутності, ключових цінностей та ролі в суспільстві. Це спричиняє зростання інтересу до антропологічних та етнокультурних аспектів права в українському правознавстві. Унікальність праворозуміння в різних культурних спільнотах України пояснює значення національно-культурних особливостей у формуванні професійного та наукового розуміння права. Виховані у певних культурних і мовних традиціях, громадяни України сприймають правову реальність крізь призму власних настанов і досвіду, що відрізняється від інших спільнот, що в свою чергу і обумовлює актуальність теми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремим питанням праворозуміння в Україні присвячені численні праці українських та зарубіжних дослідників, які акцентують увагу на різних аспектах формування правової культури, соціальних чинниках та еволюції правової думки. Однак, особливий інтерес викликають дослідження, що стосуються праворозуміння в окремих регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Є два ключових теоретичних підходи до розуміння природи права. Деякі дослідники надають праворозумінню наукового змісту, визначаючи його як особливий вид соціальної діяльності, спрямованої на пізнання загальних закономірностей права, формування наукових знань і використання теорій у юридичній практиці

із застосуванням спеціальних методів. Інші ж дослідники вбачають у праворозумінні відповідь на запитання «що є право» і досліджують його сутність. Другий підхід є більш прийнятним, оскільки розглядає право як частину суспільного життя людини, а не лише як науковий процес.

Як вказує М. Кельман, сьогодні важливим є значне розширення філософсько-методологічних меж у розумінні права, яке сприймається не лише як соціальна регульовальна система, але і як культурний чинник та феномен сучасної цивілізації, що визначає соціокультурний контекст відповідних досліджень [1, с. 2]. У сучасному суспільстві, де культура стає домінантним елементом соціальної ідентичності, право виступає не тільки як інструмент порядку, але і як елемент соціокультурного коду, який містить в собі ціннісні установки, моральні орієнтири та ідеали справедливості. Ця зміна перспективи, яку відзначають дослідники, вказує на те, що розуміння сутності права все більше ґрунтується на філософсько-методологічному підході, що розглядає право як частину культурного надбання. Це відкриває можливості для більш глибокого і багатовимірного розуміння права, яке враховує не тільки правові норми, а й їхній вплив на колективну свідомість і національну ідентичність.

Розуміння сутності права як юридична концепція соціальної реальності спирається на уявлення про сенс людського життя та суспільства і певний тип філософської картини світу. Це смислова система, що відповідає на питання про сутність права, яке водно-

час є відповіддю на питання про його мету. Методологія права також залежить від праворозуміння, оскільки знання про сутність права включає і знання про метод його вивчення.

У правовому регулюванні суспільних відносин виділяють три основні соціальні групи: наукову спільноту, професійних юристів та звичайних громадян. Відповідно, існує три рівні розуміння сутності права залежно від рівня правової рефлексії: науково-теоретичне, професійно-практичне і повсякденне.

Конституційне праворозуміння, особливо в контексті сучасного українського права, є близьким до загальнотеоретичного і часто ґрунтується на природноправових уявленнях. Конституціоналісти зосереджуються на правах і свободах громадян, їхніх гарантіях та інституційних формах захисту. Ставлення людей до права, його осмислення і оцінка визначаються не тільки і навіть не стільки науковими міркуваннями, скільки ціннісними установками і уявленнями. Адже ще з часів античності відомо, що право є не лише наукою, а й мистецтвом, воно ґрунтується не тільки на знанні, а й на певних цінностях – справедливості, свободі, рівності тощо [2].

Ефективність правового регулювання залежить від розуміння сутності права професійних юристів, яке формується як результат інтелектуальної діяльності, спрямованої на осмислення ролі права в суспільстві. Професійне розуміння права має певні риси, такі як формалізм, тенденція до отождолення права і закону, ситуативний підхід.

У рамках історії політичних та правових учень виділяють різні типи праворозуміння, зокрема природне право, позитивістське розуміння, історичну, психологічну, нормативістську, соціологічну та марксистську теорії права. Ці підходи становлять класичний етап розвитку правової думки і слугують основою для сучасних теорій та концепцій праворозуміння.

Процес розуміння права має низку специфічних особливостей. На початковому етапі виникає сумнів щодо достовірності загальноприйнятих уявлень про право. На цій ста-

дії інтуїтивно формується первісна структура правових понять і образів, що залежать від особистих якостей дослідника, панівних у суспільстві правових ідеалів, історичних умов і належності до певної наукової школи. Вчені-юристи створюють концепції праворозуміння, які є своєрідними поясненнями буденної правосвідомості, використовуючи теоретичні ідеалізації та логічні конструкції.

У своїй авторській дефініції «позитивного права» Р. Луцький акцентує увагу на багатогранних соціокультурних основах суспільного життя, які базуються на цілісній нормативній системі соціального регулювання. Дослідник підкреслює необхідність відмови від розгляду позитивного права як інструменту диктаторського впливу держави на особистість, що було характерним для радянської епохи, і наголошує на важливості забезпечення цього права ціннісною основою, закріпленою в природно-правових доктринах та сучасному міжнародному і європейському праві. У такій інтерпретації позитивне право, поєднане з природним правом, виступає як засіб, що сприяє розвитку суспільства і державності. Крім того, Луцький застерігає, що якщо позитивне право не відображатиме соціокультурні аспекти розвитку держави, його ефективна реалізація буде малоімовірною, а зусилля державних органів, включно з примусовими заходами, не зможуть запобігти порушенню норм, що перетворює таке право на «мертву букву закону» [3, с. 2].

Плюралізм у праворозумінні є нормою для юридичної науки і протистоїть монізму, який прагне пояснити розмаїття світу, спираючись на єдине начало. Плюралізм передбачає наявність різних соціокультурних світів та історичних типів. Різноманітність правових культур та особливості історичних і правових традицій унеможливають виключення плюралізму в праворозумінні. Як і в інших соціальних науках, у юриспруденції плюралізм зумовлений унікальністю соціокультурних та історичних правових явищ. Право, як соціальне явище, змінюється з плином часу, є ситуативним і кон-

текстуально залежним. Ще на початку минулого століття відомий вітчизняний теоретик права і соціолог Б.О. Кістяківський писав: «У жодній іншій науці немає стільки суперечливих теорій, як в науці про право. При першому знайомстві з нею виникає таке враження, ніби вона тільки й складається з теорій, що взаємно виключають одна одну [2].

Юридичне пізнання працює з реальністю, яка змінюється з часом, унікальними історичними подіями. Постійна мінливість правового середовища, зміна обставин, динаміка реформ спричиняють наявність елементів релятивізму в юридичному знанні. Це обґрунтовує можливість співіснування різних концепцій праворозуміння, заснованих на принципі взаємодоповнюваності та терпимості до плюралізму. Протилежністю цьому є догматизм, що підкреслює стійкість і незмінність наукових висновків.

Вплив соціокультурного середовища обумовлює наукове та професійне мислення юристів, змушуючи їх інтерпретувати нову інформацію з урахуванням попередніх уявлень. Неможливо повністю звільнитися від цього впливу, адже навіть інтерпретація власного життєвого досвіду підпорядкована структурам свідомості та культурним нормам, притаманним суспільству, до якого належить людина.

Європоцентричне розуміння права поступово втрачає вплив, і навіть серед міжнародних правознавців визнається розмаїття правових культур і способів праворозуміння. Це відображає тенденцію до переосмислення універсалізму та євроцентризму в гуманітарних науках у світлі сучасних концепцій наукової раціональності. Оскільки розуміння сутності права залежить від прийняття або відторгнення явищ зовнішнього світу через особистісні смисли, національна правова культура кожного суспільства стає важливим контекстом для інтерпретації права.

Українські особливості розуміння сутності права знаходять відображення в герменевтичних, феноменологічних і комунікатив-

них концепціях права, які підкреслюють, що право є результатом національної історії та культурно-історичної творчості народу. Особливо результативними для розуміння різних аспектів права стали інструментальні підходи однієї з найоригінальніших філософських шкіл ХХ століття – феноменології, а також її глибше розвиненої гілки – герменевтики [2]. У цьому контексті право розглядається не як незмінний, універсальний кодекс, а як результат творчої взаємодії, де особливе місце займають культурні коди, ментальні особливості, а також регіональні особливості країни.

Такий підхід до розуміння сутності права підкреслює значення інтерпретації права з урахуванням національного досвіду, що включає юридичні, соціальні та етичні компоненти. Право стає не просто системою формальних правил, але виразом спільної волі та культурної ідентичності народу. Таким чином, українська правова традиція включає елементи нормативного плюралізму, де різні правові системи та традиції співіснують та взаємодіють одна з одною, підкреслюючи важливість не тільки писаного права, але й моральних та звичаєвих норм.

В українському праворозумінні відсутнє суворе отождолення права із законом. Право сприймається як простір для реалізації свободи. Закон розглядається не лише як формальний інструмент для наведення порядку, а злочин – як порушення етичних норм, а не просто формальних приписів. Ієрархія цінностей у праворозумінні в Україні формується під впливом етики, світогляду та національно-культурних архетипів, що підтримують ідеї автономії особистості, моральності та поваги до прав людини.

Україна відзначається значною регіональною різноманітністю, що виявляється у специфічних підходах до розуміння сутності права на заході, сході, півночі та півдні країни. На заході України, де значний вплив мали європейські правові традиції, громадяни здебільшого мають глибоке розуміння ролі права в суспільстві, що обумовлює більшу увагу до

правових норм і захисту прав людини. Натомість у східних регіонах, де довгий час домінувала радянська правова модель, розуміння сутності права залишається більш орієнтованим на нормативність і вертикальну систему підпорядкування, де держава є головним суб'єктом права.

Регіональні відмінності також впливають на сприйняття правової системи в контексті громадянського суспільства. Так, у південних та східних областях громадяни іноді більше довіряють неформальним механізмам вирішення конфліктів і сприймають судову систему як занадто формалізовану, що зменшує ефективність реалізації законів. У той же час на заході та у великих містах, таких як Київ, спостерігається вищий рівень довіри до судової системи і правозастосування, а також активніша підтримка реформ у сфері правосуддя.

Наприклад: західні регіони, зокрема Галичина, мають сильні європейські правові традиції. Тут громадяни часто надають перевагу правам людини та поважають правові процедури. Європейські впливи сформували більш демократичне та відкритіше до змін ставлення до права.

Східні регіони, що перебували під впливом радянської правової традиції, мають більш нормативістський підхід. Держава сприймається як головний гарант правопорядку, а закон – як основний інструмент регулювання суспільних відносин.

Південь України характеризується меншою довірою до формальних правових інститутів та більшим акцентом на неформальні

способи вирішення конфліктів.

Північні регіони демонструють більш збалансований підхід, поєднуючи елементи різних правових традицій.

Висновки. Національно-культурні та регіональні особливості розуміння права в Україні стають дедалі важливішими в умовах сучасних глобалізаційних тенденцій. Ідеологія глобалізму, разом із концепціями прав людини та правової держави, сприяє формуванню єдиної політико-правової моделі, що веде до уніфікації правових систем на глобальному рівні. Однак ця уніфікація часто призводить до віддалення правової системи від національно-культурних основ, що є важливими для її легітимності. Глобальний універсалізм ідеологізує права людини, підпорядковуючи їх загальним принципам, які іноді можуть ігнорувати національну специфіку та етнокультурну ідентичність.

Універсалістське розуміння права, яке виросло на основі еволюційних соціальних теорій Нового часу, знайшло своє продовження в концепціях постіндустріального та відкритого суспільства, глобалізації та уніполлярності. Проте критики глобалізації вказують на те, що втрата етнокультурних основ, зокрема правових традицій, може спричинити морально-етичну деградацію суспільства, кризу родинних цінностей та загальну недовіру до влади. Цей процес може призвести до кризи праворозуміння та правосвідомості, що вказує на необхідність збереження національно-культурних основ правової системи для гармонійного розвитку суспільства в умовах глобальних змін.

Анотація

Метою роботи є виявити й теоретично обґрунтувати національно-культурні та регіональні чинники праворозуміння в Україні, показати, як соціокультурні, історичні та етнічні особливості формують сприйняття права і правову свідомість у різних регіонах, а також оцінити їхній вплив на ефективність правового регулювання та довіру до інституцій. Методика ґрунтується на комплексному аналізі та систематизації науково-теоретичних праць, що забезпечило формулювання виважених висновків і розроблення практичних рекомендацій. У дослідженні виокремлено ключові чинники праворозуміння (національно-культурні коди, історична пам'ять, мова, рівень урбанізації, довіра до інституцій), підтверджено три рівні його формування (науковий,

професійний, повсякденний) та їх взаємодію; запропоновано типологію регіональних моделей (Захід – ціннісно-орієнтована процедурність, Схід – державоцентричний нормативізм, Південь – опора на неформальні практики, Північ – змішана збалансована модель); виявлено позитивний зв'язок між довірою до судів і використанням формальних механізмів захисту прав; обґрунтовано, що культурні відмінності визначально впливають на ефективність правового регулювання, отже універсальні норми потребують культурно чутливої імплементації. Наукова новизна полягає в авторській типології регіональних моделей розуміння сутності права в Україні (Захід, Схід, Південь, Північ), побудові інтегрованої моделі впливу національно-культурних, історичних та мовних чинників на сприйняття права, довіру до інституцій і фактичну реалізацію прав, а також у формулюванні операційних критеріїв «культурно чутливої» імплементації норм і практичних орієнтирів для правотворчості, правозастосування та правової освіти. Практична значимість дослідження дає інструменти для культурно чутливої правотворчості та правозастосування в Україні: дозволяє адаптувати тексти законів, процедури й офіційні роз'яснення до регіональних моделей праворозуміння, налаштовувати роботу судів, органів влади та місцевого самоврядування з урахуванням соціокультурних чинників.

Ключові слова: розуміння права, правове регулювання, правова культура, національна ідентичність, праворозуміння, антопологія, моральні орієнтири, соціокультурне середовище.

Senych Yu.Ia. Anthropology of law in Ukraine: the influence of socio-cultural codes on legal regulation

Summary

The aim of the work is to identify and theoretically substantiate the national-cultural and regional factors of legal understanding in Ukraine, to show how socio-cultural, historical and ethnic features shape the perception of law and legal consciousness in different regions, as well as to assess their impact on the effectiveness of legal regulation and trust in institutions. Methodology is based on a comprehensive analysis and systematization of scientific and theoretical works, which ensured the formulation of balanced conclusions and the development of practical recommendations. The study identifies key factors of legal understanding (national-cultural codes, historical memory, language, level of urbanization, trust in institutions), confirms three levels of its formation (scientific, professional, everyday) and their interaction; a typology of regional models is proposed (West – value-oriented proceduralism, East – state-centric normativity, South – reliance on informal practices, North – mixed balanced model); a positive relationship was found between trust in the courts and the use of formal mechanisms for the protection of rights; it was substantiated that cultural differences have a decisive influence on the effectiveness of legal regulation, therefore universal norms require culturally sensitive implementation. Originality consists in the author's typology of regional models of understanding the essence of law in Ukraine (West, East, South, North), the construction of an integrated model of the influence of national-cultural, historical and linguistic factors on the perception of law, trust in institutions and the actual implementation of rights, as well as in the formulation of operational criteria for «culturally sensitive» implementation of norms and practical guidelines for lawmaking, law enforcement and legal education. Practical significance the study provides tools for culturally sensitive lawmaking and law enforcement in Ukraine: it allows adapting the texts of laws, procedures and official explanations to regional models of legal understanding, adjusting the work of courts, authorities and local self-government taking into account socio-cultural factors.

Key words: understanding of law, legal regulation, legal culture, national identity, legal understanding, anthropology, moral guidelines, socio-cultural environment.

Список використаних джерел:

1. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : автореф. дис. докт. юрид. наук : 12.00.01. К., 2013. 42 с.
2. Козюбра М. Праворозуміння: плюралізм підходів і єдність поняття. Чи можливо це?. Національний й університет «Києво - Могилянська академія». URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/api/core/bitstreams//content>.
3. Луцький Р. П. Теоретико-правові засади формування та розвитку сучасного позитивного права : дис. доктора юрид. наук: спец. 12.00.12. К., 2017. 490 с.
4. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

Чорний М.І.

*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ІНСТРУМЕНТ ПРАВОТВОРЧОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Вступ. Розвиток цифрових технологій створює нові горизонти для демократичної участі, проте водночас ставить перед Україною складні питання: як перетворити електронну демократію з інструменту технічної оптимізації управління на справжній механізм народовладдя? Сьогодні громадяни отримали доступ до електронних петицій, онлайн-консультацій, платформ спільного ухвалення рішень, проте ці інструменти ще не стали повноцінним елементом правотворчості. Нерозв'язаними залишаються проблеми якості цифрової участі, захисту від маніпуляцій та кіберзагроз, а також інтеграції результатів суспільного діалогу у реальний законодавчий процес. Саме пошук шляхів подолання цього розриву між потенціалом електронної демократії та її практичною ефективністю становить основну проблему дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання електронного урядування розглядаються науковцями, зокрема загальні уявлення про його природу та значення сформувалися у працях, зокрема: О.В. Скрипнюка, Н.В. Грицяка, С.Г. Соловйовим, Ю.В. Орловської, К.А. Ларіонової та інших дослідників, які наголошують, що воно є складовою демократизації державного управління та важливою передумовою становлення електронної демократії. Однак існує низка невирішених питань, серед яких – недостатня інтеграція цифрових сервісів у єдину систему, відсутність належного правового регулювання багатьох електронних процедур, ризики кіберзагроз і нерівність доступу до технологій серед різних соціальних груп.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування України активно впроваджуються інформаційно-комунікаційні технології. Як правило, йдеться про модернізацію вже існуючих методів управління шляхом автоматизації окремих процесів. Проте такий підхід не можна вважати повноцінним переходом до електронного урядування, електронного судочинства чи, тим більше, до електронної демократії. У більшості випадків відбувається лише оптимізація функціонування окремих підрозділів або послуг за допомогою цифрових рішень та мережевих технологій. Лише системний перехід до дистанційних форм взаємодії між громадянами та державою, передбачений концепцією електронної демократії, може свідчити про реальне втілення її принципів.

Подібного висновку дотримуються українські дослідники, зокрема О.В. Скрипнюк, підкреслює, що електронна демократія не обмежується використанням цифрових технологій у виборчому процесі, а має ширший зміст, пов'язаний із залученням громадян до формування та контролю державної політики [1].

При цьому залишається відкритим питання щодо природи цього феномену: чи є електронна демократія лише автоматизацією існуючих демократичних процедур, чи вона передбачає трансформацію демократичних інститутів на цифрову основу, або ж виступає одним із різновидів традиційної демократії? З огляду на відсутність єдиного визначення в українській доктрині та різноманітність підходів зарубіжних авторів, однозначна відпо-

відь наразі є складною. Саме тому звернення до концепцій і наукових позицій українських дослідників видається необхідним для окреслення сутності й визначальних ознак інституту електронної демократії [1].

У своїх дослідженнях Ю.В. Орловська та К.А. Ларіонова зазначають, що процес становлення електронної демократії в Україні має відносно коротку історію. Так, Н.В. Грицяк і С.Г. Соловйов пов'язують його початок із 2000 роком та пропонують власну періодизацію розвитку е-демократії. Зокрема, вони виділяють. У 2000–2001 роках відбувався підготовчий етап, під час якого окреслювалися загальні напрями використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та формувалося підґрунтя для подальших дій держави у цій сфері. У 2002–2003 роках почалося формування механізмів електронного уряду, створювалася нормативно-правова база для застосування електронних засобів у публічному управлінні, було запроваджено урядовий портал і офіційні вебсайти органів державної влади та місцевого самоврядування. У 2003–2013 роках реалізовувався етап запровадження електронної інформаційної системи «Електронний уряд», що забезпечувала інформаційну взаємодію органів виконавчої влади між собою та з громадянами, а також сприяла створенню механізмів комунікації між державними структурами та інститутами громадянського суспільства. Починаючи з 2013 року, триває сучасний етап розвитку, який характеризується введенням у дію Державної інформаційної системи електронних звернень громадян та поступовим наданням широкого спектра адміністративних послуг у електронному форматі [2; 3, 10-11].

На нашу думку, періодизація розвитку електронної демократії, запропонована Н.В. Грицяком і С.Г. Соловйовим, є важливою для розуміння еволюції цифрових механізмів у публічному управлінні. Вона чітко демонструє, як від підготовчого етапу, що мав радше декларативний характер, Україна поступово перейшла до створення системи

«Електронний уряд» і впровадження конкретних сервісів для громадян. Водночас слід зазначити, що справжнім відправним пунктом у цьому процесі доцільно вважати ухвалення Закону України «Про Національну програму інформатизації» (1998 р.), який уперше на законодавчому рівні закріпив необхідність використання інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Саме цей нормативно-правовий акт створив основу для подальшої цифровізації управлінських процесів і заклав підґрунтя для розвитку е-урядування, а згодом і для формування е-демократії. Однак уже на початку 2023 року рамки реалізації цієї політики зазнали істотного оновлення: 1 грудня 2022 року набрав чинності новий Закон України «Про Національну програму інформатизації», який офіційно замінив попередній закон 1998 року, оновивши правові основи для її формування та реалізації [4].

Важливим кроком у становленні інститутів електронної демократії в Україні стало ухвалення Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 797-р «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації». Цей документ визначив стратегічні засади розвитку е-демократії як складової цифрової трансформації держави та встановив орієнтири для її практичного впровадження, підкреслюючи, що вона не зводиться лише до технічного використання цифрових сервісів, а є інноваційним механізмом реалізації народного суверенітету та залучення громадян до правотворчості. Концепція передбачила створення інституційних і правових умов, розвиток електронних петицій, консультацій з громадськістю, електронних виборчих механізмів, розбудову інформаційних систем для доступу до правової інформації та участі в обговоренні законопроектів, а також підвищення цифрової грамотності й довіри населення до електронних форм участі. У такий спосіб було закладено

основу для переходу від поодиноких проєктів е-урядування до цілісної системи електронної демократії, у якій цифрові технології стають ключовим інструментом правотворчості, забезпечують прозорість і підзвітність влади та дозволяють громадянам брати активну участь у розробці й оцінці нормативних актів, формуванні політики та контролі за її реалізацією відповідно до європейських стандартів демократичного врядування [5].

Правотворчість у цьому контексті виступає одним із ключових механізмів реалізації народного суверенітету, оскільки саме через неї відбувається закріплення вольових рішень суспільства у формі нормативно-правових актів. Як зазначає В. Ф. Погорілко, правотворчість – це процес, у якому держава та суспільство узгоджують власні інтереси, формуючи загальнообов'язкові правила поведінки, що набувають статусу правових норм [6, с. 112]. Тому, електронна демократія виступає каталізатором демократизації правотворчого процесу, роблячи його відкритим, інклюзивним і наближеним до потреб суспільства.

Значна увага приділяється питанню демократичності правотворчості. За словами О. Ф. Скакун, лише та правотворчість, яка базується на принципах верховенства права, прозорості та участі громадян, може вважатися легітимною та ефективною [7]. Саме тому сучасні дослідження розглядають правотворчість не тільки як діяльність парламенту чи органів виконавчої влади, а й як ширший процес, що включає інструменти прямої демократії – референдуми, електронні петиції, громадські консультації.

Як підкреслюють Н.В. Грицяк і С.Г. Соловйов, правотворчість у цифрову епоху поступово трансформується: відбувається розширення каналів впливу громадян на законотворчий процес завдяки використанню інформаційно-комунікаційних технологій [2].

Приклади участі громадян у правотворчості через електронну демократію демонструють, що цифрові інструменти стають важливим засобом впливу на формування

політики та законодавства. Так, в Україні через портал <https://petition.president.gov.ua/> громадяни можуть ініціювати обговорення суспільно важливих питань, зокрема у сферах транспорту, оборони чи освіти, що дозволяє реально впливати на державні рішення. Важливим інструментом стали й онлайн-консультації, які проводять міністерства та Верховна Рада, публікуючи проєкти законів для відкритого обговорення. Наприклад, у 2021–2022 рр. широке обговорення відбулося під час реформи адміністративних послуг та впровадження «Дія City», де свої пропозиції мали можливість надати громадяни, бізнес та експерти.

Окрему нішу займає партиципаторний бюджет: у багатьох містах (Київ, Львів, Дніпро) діють електронні системи подання та голосування за проєкти, які реалізуються за кошти міського бюджету. Це приклад прямої участі громади у вирішенні локальних питань та розподілі публічних ресурсів. Додатково активно використовуються електронні звернення та скарги, що дозволяють громадянам напряму комунікувати з органами влади, ініціювати зміни у підзаконних актах чи вимагати контролю за їх виконанням.

Окремо варто згадати платформу «ВзаємоДія», створену за ініціативи Міністерства цифрової трансформації України, яка об'єднує можливості електронних консультацій, опитувань і моніторингу виконання державних рішень, а також застосунок «Дія», де проводяться публічні опитування та консультації, результати яких враховуються урядом у формуванні державної політики. Водночас такі цифрові інструменти, як електронне декларування чи система державних закупівель «Прозорро», хоч і спрямовані насамперед на забезпечення прозорості та підзвітності, але опосередковано впливають на вдосконалення законодавства, зокрема у сфері антикорупційної політики та управління публічними фінансами.

У сукупності ці приклади демонструють, що в Україні електронна демократія поступово стає

реальним інструментом залучення громадян до правотворчості, посилюючи прозорість влади, підвищуючи якість законодавчих рішень і зміцнюючи легітимність правової системи.

Наступним, на що хотіли б звернути увагу, є питання: чи стають закони більш зрозумілими та наближеними до потреб суспільства завдяки електронним консультаціям та петиціям? Практика свідчить, що такі інструменти справді виконують функцію посередника між громадянами та владою. З одного боку, електронні петиції дозволяють суспільству формулювати свої запити у зрозумілій і доступній формі, а з іншого – змушують органи влади публічно реагувати на них, що підвищує прозорість і підзвітність правотворчості. Електронні консультації, у свою чергу, створюють простір для змістовної дискусії між розробниками законопроектів та експертним середовищем, сприяючи усуненню суперечливих положень, удосконаленню юридичної техніки та узгодженню норм із суспільними очікуваннями.

Показовим прикладом є доопрацювання законопроекту про спеціальний правовий режим «Дія City» у 2021 році: саме завдяки електронним консультаціям із представниками ІТ-бізнесу та громадськості до документу внесли зміни щодо оподаткування, трудових контрактів та державного регулювання. Інший приклад стосується електронних петицій до Президента України: зокрема, петиція про необхідність кримінальної відповідальності за «кнопкодавство» у парламенті стала одним із чинників, що сприяли ухваленню змін до Регламенту Верховної Ради у 2019 році, якими закріплено принцип персонального голосування народних депутатів.

У результаті можна стверджувати, що електронні петиції та консультації вже сьогодні допомагають робити закони більш якісними з точки зору юридичної техніки та водночас ближчими до реальних потреб громадян, що підвищує їх легітимність і зміцнює довіру до правової системи.

Однак, як і будь-яке суспільне явище, електронна демократія має дві сторони.

З однієї сторони, вона робить законотворчість прозорішою та ближчою до громадян, але з іншої – створює низку нових викликів і ризиків. Передусім ідеться про кіберзагрози, адже електронне голосування, подання петицій чи участь у громадських консультаціях потребують надійного захисту від хакерських атак, маніпуляцій даними та несанкціонованого втручання у результати. Недостатня кібербезпека може підірвати довіру громадян до електронних інструментів участі й делегітимізувати саму ідею е-демократії.

Не менш небезпечним є ризик, що електронна демократія може перетворитися на популістський інструмент політиків. Використання електронних петицій чи онлайн-опитувань лише для підвищення власного рейтингу без реального врахування суспільних потреб може дискредитувати цей механізм. Крім того, простота й доступність електронних інструментів іноді сприяє появі емоційно забарвлених чи малореалістичних ініціатив, що, хоча й користуються популярністю, не завжди відповідають довгостроковим інтересам суспільства.

Мінімізація цих ризиків можлива завдяки кільком підходам. По-перше, необхідне посилення нормативно-правового регулювання: закріплення чітких процедур перевірки достовірності підписів, правил розгляду електронних петицій і механізмів відповідальності за зловживання. По-друге, слід забезпечити високий рівень кіберзахисту та цифрової ідентифікації громадян (наприклад, за допомогою електронного підпису чи «Дія ID»). По-третє, важливою умовою є підвищення правової культури та цифрової грамотності населення, що дозволить громадянам усвідомлено користуватися інструментами е-демократії й знижувати ризики маніпуляцій. І нарешті, державі та суспільству необхідно виробити баланс між врахуванням суспільних запитів та збереженням стабільності й прогнозованості правотворчості.

Висновки. Отож, у підсумку відзначаємо, що електронна демократія як інноваційний

інструмент правотворчості в умовах цифрового суспільства в Україні проходить складний шлях становлення – від перших кроків, пов’язаних із інформатизацією та створенням е-уряду, до сучасних спроб інтеграції громадян у процеси нормотворення через електронні петиції, консультації, партиципаторні бюджети та цифрові платформи на кшталт «Дія». Вона виступає якісно новим етапом розвитку демократичних механізмів, оскільки не лише оптимізує роботу державних органів, а й робить правотворчість відкритою, прозорою та інклюзивною, набли-

женою до реальних потреб суспільства. Водночас електронна демократія має і зворотний бік – загрозу кіберризиків, можливість політичних маніпуляцій чи популізму, що вимагає ефективного правового регулювання, розвитку кіберзахисту та формування правової культури громадян. Саме поєднання технологічних можливостей із демократичними цінностями визначатиме перспективи електронної демократії як інноваційного інструменту правотворчості та гарантії верховенства права в умовах цифрового суспільства.

Анотація

Метою роботи є дослідження електронної демократії як сучасного механізму правотворчості, виявлення її особливостей, проблем і перспектив у контексті цифрової трансформації українського суспільства. Методика дослідження ґрунтується на комплексному аналізі та узагальненні науково-теоретичних напрацювань із подальшим формуванням відповідних висновків і рекомендацій. У процесі роботи застосовувалися різні методи наукового пізнання, зокрема загальнонаукові методи аналізу й синтезу, порівняльно-правовий підхід, інституціональний аналіз, нормативно-правовий, соціологічний та прогностичний методи. В процесі дослідження встановлено, що електронна демократія в Україні поступово переходить від е-урядування до інституту громадської участі у правотворчості. Вона забезпечує вплив громадян через петиції, консультації, партиципаторні бюджети та цифрові платформи. Виявлено ключові проблеми: фрагментарність правового регулювання, кіберзагрози, ризики маніпуляцій і нерівний доступ до цифрових сервісів. Обґрунтовано, що за умови розвитку нормативної бази, кіберзахисту й цифрової грамотності електронна демократія може стати дієвим інструментом правотворчості в умовах цифрового суспільства. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному розгляді електронної демократії як інноваційного інструменту правотворчості, визначенні її ролі у підвищенні прозорості та легітимності законодавчого процесу, а також у виокремленні основних ризиків і шляхів їх мінімізації в умовах цифрового суспільства. Практична значимість дослідження полягає у можливості використання його результатів для вдосконалення правової політики України в сфері цифрового врядування та розвитку інститутів електронної демократії. Запропоновані підходи можуть бути застосовані для створення прозорих і безпечних механізмів електронної участі громадян, удосконалення цифрових адміністративних послуг, підвищення рівня правової культури у сфері користування цифровими інструментами, а також для формування нормативної бази, що гарантуватиме баланс між технологічними інноваціями та захистом прав людини.

Ключові слова: електронна демократія, правова політика, правотворчість, цифрове суспільство, електронне урядування, е-петиції, онлайн-консультації, партиципаторний бюджет, публічне управління, кіберзагрози, цифрова грамотність.

Chorny M.I. Electronic democracy as an innovative instrument of legislation in the conditions of the digital society

Summary

The purpose of the work is to study electronic democracy as a modern mechanism of lawmaking, to identify its features, problems and prospects in the context of the digital transformation of Ukrainian

society. The research methodology is based on a comprehensive analysis and generalization of scientific and theoretical developments with the subsequent formation of relevant conclusions and recommendations. In the process of work, various methods of scientific knowledge were used, in particular general scientific methods of analysis and synthesis, a comparative legal approach, institutional analysis, regulatory, sociological and prognostic methods. The research established that electronic democracy in Ukraine is gradually moving from e-government to the institution of public participation in lawmaking. It ensures the influence of citizens through petitions, consultations, participatory budgets and digital platforms. Key problems were identified: fragmentation of legal regulation, cyber threats, risks of manipulation and unequal access to digital services. It is substantiated that, subject to the development of the regulatory framework, cyber security and digital literacy, electronic democracy can become an effective tool for lawmaking in the digital society. The study consists in a comprehensive consideration of electronic democracy as an innovative tool for lawmaking, determining its role in increasing the transparency and legitimacy of the legislative process, as well as in identifying the main risks and ways to minimize them in the digital society. Practical significance consists in the possibility of using its results to improve the legal policy of Ukraine in the field of digital governance and the development of e-democracy institutions. The proposed approaches can be applied to create transparent and secure mechanisms for electronic participation of citizens, improve digital administrative services, increase the level of legal culture in the field of using digital tools, as well as to form a regulatory framework that will guarantee a balance between technological innovations and the protection of human rights.

Key words: e-democracy, legal policy, lawmaking, digital society, e-government, e-petitions, online consultations, participatory budgeting, public administration, cyber threats, digital literacy.

Список використаних джерел:

1. Скрипнюк О. В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). К., Логос. 2006. 368 с.
2. Орловська Ю.В., Ларіонова К.А. Сучасні умови впровадження електронної демократії у вітчизняне публічне управління: регіональний аспект. *Економічний простір*. 2021. №171. С. 52-57.
3. Грицяк Н.В., Соловйов С.Г. Електронна демократія : навчальний посібник. Київ : НАДУ, 2015. 66 с.
4. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 року № 74/98-ВР (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Про Національну програму інформатизації : Відомості Верховної Ради (ВВР), 2023, № 51, ст.127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#n191>.
6. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2007 року № 797-2017-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text>.
7. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : підручник / за заг. ред. В. Л. Федоренка. 3-тє вид., перероб. і доопр. Київ : КНТ, Ліра-К, 2011. 532 с
8. Скаун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с. DOI: <https://duikt.edu.ua/ua/lib/1/ category/726/view/948>.
9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/ 96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

Шугало В.М.

*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

КОРЕЛЯЦІЯ МІЖ ПРАВОВИМИ НОРМАМИ ТА СУСПІЛЬНИМИ ЦІННОСТЯМИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ

Вступ. Сучасні трансформаційні процеси в Україні, особливо у кризових умовах, висвітлюють необхідність глибокого аналізу взаємозв'язку між правовими нормами та суспільними цінностями. Правові норми, закріплені у Конституції та законодавстві, не існують ізольовано – вони відображають та закріплюють цінності, що домінують у суспільстві. Водночас самі цінності формуються під впливом історичних, культурних, економічних та політичних чинників і зазнають суттєвих змін у складних умовах.

Проблема полягає у визначенні механізмів, через які суспільні цінності впливають на зміст і спрямованість правового регулювання, а правові норми – на формування та розвиток правосвідомості. Недостатнє усвідомлення цієї взаємодії може призвести до зниження ефективності правових механізмів, конфлікту між нормами права та морально-культурними орієнтирами громадян, що особливо небезпечно у періоди суспільних криз.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання взаємозв'язку розглядалося багатьма науковцями, адже тема правових норм, суспільних цінностей та правосвідомості є фактично вічною, оскільки вона стосується фундаментальних основ функціонування будь-якого суспільства і держави. Однак, особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах глибоких суспільних трансформацій, коли від узгодженості між правовими нормами та домінуючими цінностями залежить не лише рівень правосвідомості, а й стабільність та легітимність державної влади.

Виклад основного матеріалу. Дослідження ціннісних основ правосвідомості особистості дає змогу проаналізувати ключові категорії – «суспільна цінність» і «правові норми».

Як різновиди суспільної свідомості, вони, з однієї сторони, належать до різних сфер духовного життя, оскільки відображають різнопорядкові явища. З іншої – обидві постають як форми і закони існування світу загалом, визначаючи місце людини в ньому та її ставлення до навколишньої реальності у практичній та пізнавально-теоретичній площині. У цих сферах втілюються притаманні їм об'єктивні закономірності, що відповідають потребам суспільного розвитку, а також відображають соціальні позиції, інтереси й проблематику конкретної історичної епохи.

Тому, взаємозв'язок суспільних цінностей та права можна розглядати як безперервний процес, у межах якого формується й розвивається правосвідомість особистості.

Правова норма є нормативною основою правового регулювання та виконує роль ключового інструмента упорядкування суспільних відносин. Вона має низку загальних ознак, які визначають її зміст і призначення. По-перше, норма права виступає формою закріплення та визначення прав і обов'язків суб'єктів. Право у загальному розумінні – це гарантована державою можливість певної поведінки особи, тоді як обов'язок передбачає необхідність вчинити визначені дії або утриматися від їх здійснення. По-друге, правова норма є правилом поведінки загальнообов'язкового характеру, тобто владним приписом держави. Це

означає, що всі громадяни зобов'язані дотримуватися встановлених державою правил та керуватися у своїх діях і рішеннях буквою закону. Її загальний характер полягає у застосуванні не до одного конкретного випадку, а до широкого кола ситуацій, що можуть виникати внаслідок суспільних відносин, у тому числі й правопорушень. Саме з метою упорядкування та узагальнення подібних відносин між людьми формулюється правова норма. По-третє, вона має формально визначений характер і закріплюється в нормативно-правових актах. Необхідною умовою її існування є письмова форма та офіційна визначеність, що забезпечує чітке окреслення прав і обов'язків учасників суспільних відносин. У нормі права також передбачаються наслідки її порушення, зокрема встановлюється юридична відповідальність як засіб примусового забезпечення її дії [1, 56].

У своєму дослідженні Матяж С.В. та Березянська А.О. зазначають, що поняття «цінність» широко вживається у філософській та іншій спеціальній літературі для позначення людського, соціального та культурного значення певних явищ дійсності. На думку П. Менцера, цінність – це те, що людське почуття спонукає визнавати найважливішим, чого варто прагнути та до чого слід ставитися з повагою й визнанням. М. Головатий трактує цінності як певні ідеї та погляди, за допомогою яких люди задовольняють свої потреби й інтереси. М. Рокич, своєю чергою, визначає цінності як стійке переконання в тому, що певний спосіб поведінки або кінцева мета існування має особисту значущість і перевагу над протилежними чи альтернативними варіантами. Як підкреслюють С. Возняк і В. Кононенко, поняття «цінність» є близьким до категорії «значущість». Цінністю можна вважати все, що людина здатна оцінити, що є для неї важливим і значущим, тобто таке, що відіграє помітну роль у її життєдіяльності з огляду на потреби, інтереси та цілі [2, с. 28].

Також вони наголошують, що цінність має суб'єктивний характер: те, що для однієї

людини становить значущість, інша може недооцінювати або взагалі не вважати цінністю [2, с. 28].

На нашу думку, наведені підходи до визначення поняття «цінність» добре відображають її багатовимірний і водночас суб'єктивний характер.

Варто підкреслити, що цінності є не лише особистими орієнтирами, а й фундаментом для формування суспільних норм, у тому числі й правових.

Суб'єктивність цінностей не заперечує існування певного «спільного ядра» – базових цінностей, які визнаються більшістю членів суспільства, таких як справедливість, свобода, безпека, людська гідність.

Саме через призму цінностей людина сприймає, оцінює та інтерпретує правові норми, а відтак вони стають ключовим чинником розвитку правової свідомості.

Стосовно того, що для однієї людини є пріоритетною цінністю, наприклад свобода слова чи суспільна стабільність, для іншої відповідна цінність може мати лише другорядне значення або навіть викликати критичне ставлення, відзначаємо, що такі відмінності зумовлені впливом культурного середовища, рівня освіти, виховання, соціального статусу та особистих життєвих орієнтирів.

Разом із тим, незалежно від індивідуальних відмінностей, будь-яке суспільство потребує певного мінімального комплексу «спільних цінностей», що забезпечують його гармонійний розвиток і стабільне функціонування правової системи. У цьому контексті право відіграє важливу роль як механізм, що інтегрує різні індивідуальні цінності, трансформуючи їх у єдині соціально значущі стандарти.

Наприклад, для молодшої людини, яка активно користується соціальними мережами, свобода доступу до інтернету та можливість вільно висловлювати свою думку онлайн можуть бути ключовими цінностями. Водночас для людини старшого покоління, яка відчуває тривогу через потік неперевіреної інформації та дезінформації, пріори-

тетнішою цінністю може бути державний контроль за інформаційним простором задля забезпечення стабільності та безпеки. Тому, вважаємо, такий приклад добре ілюструє складний взаємозв'язок між індивідуальними та суспільними цінностями. Право в цьому випадку виконує роль балансира, який має узгодити інтереси свободи та безпеки, уникаючи крайнощів як надмірної цензури, так і повної відсутності регулювання. Здатність правової системи інтегрувати різні цінності в єдину нормативну рамку є одним із ключових чинників формування гармонійної правосвідомості в суспільстві.

Норми права, закріплені в Конституції України, як в Основному Законі держави, мають визначальне значення у формуванні правосвідомості громадян, оскільки вони не лише встановлюють правові рамки функціонування суспільства та держави, а й закріплюють базові суспільні цінності, на яких ґрунтується українська правова система.

Передусім, Конституція України визначає фундаментальні права, свободи та обов'язки людини і громадянина (розділ II), серед яких право на життя (ст. 27), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), свободу слова та думки (ст. 34), право на освіту (ст. 53) тощо [4]. Ці положення не лише гарантують юридичний захист особи, а й формують у суспільній свідомості уявлення про цінність людської гідності, особистої свободи, рівності перед законом та соціальної справедливості.

Конституційні норми також закріплюють принципи народовладдя, верховенства права, поділу влади, політичного та ідеологічного плюралізму (ст. 5, ст. 8, ст. 15) [4]. Ці принципи транслиують суспільні ідеали демократичного устрою, взаємоповаги, толерантності та громадянської відповідальності.

Важливу роль у формуванні правосвідомості відіграють норми, що визначають пріоритет прав і свобод людини над будь-якими іншими інтересами (ст. 3), а також закріплюють, що права і свободи не є абсолютними й можуть обмежуватися лише законом та

в інтересах національної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей (ст. 64) [4]. Це розвиває у громадян розуміння балансу між індивідуальними правами та суспільними інтересами. Тому, Конституція України виконує подвійну функцію: з одного боку, вона є юридичною основою правопорядку, з іншого – носієм та транслятором ключових суспільних цінностей, які безпосередньо впливають на формування правосвідомості громадян, спрямовуючи їхню поведінку у правове русло та закріплюючи у свідомості ідеали демократії, свободи та справедливості.

Повністю поділяємо приклад, наведений у дослідженні В. Бліхара, Г. Католик та Б. Католик, щодо трансформації ціннісних орієнтацій українців у перші години та дні після початку воєнних дій. Значна кількість сімей була змушена покинути рідні домівки, перемістившись у безпечніші регіони України або за кордон. Тисячі матерів із дітьми, часто без чоловіка, а іноді й разом із ним, опинилися без житла, звичного укладу життя, знайомого дитячого садка чи школи. Для них найвищою та безумовною цінністю стало збереження життя, тоді як патріотичні почуття, прив'язаність до дому та інші соціокультурні цінності відступили на другий план, поступившись місцем нагальній потребі у фізичній безпеці. Водночас чимало громадян залишилися у власних оселях, незважаючи на відсутність гарантій безпеки, втрату спокою, руйнування звичного побуту та переривання навчального процесу. Для них провідною стала цінність збереження дому та прив'язаності до рідної землі, що, ймовірно, було зумовлено не лише раціональними міркуваннями, а й глибинними архетипічними установками, закорієними у колективному та особистісному несвідомому [3, с. 14].

І тут вступає в дію норма права, яка виступає універсальним регулятором, здатним спрямовувати поведінку людей у кризових ситуаціях, врівноважувати індивідуальні та суспільні цінності та забезпечувати реаліза-

цію базових прав – від права на життя й безпеку до права на житло та свободу пересування. Саме право створює правові рамки, що допомагають узгоджувати різні, а часом і суперечливі, ціннісні орієнтації, перетворюючи їх на спільно прийняті норми співіснування в умовах воєнних викликів.

Варто підкреслити, що в сучасних наукових дослідженнях відсутня єдина класифікація цінностей. У науковому дискурсі вони інтерпретуються по-різному: одні автори розглядають цінність як об'єктивну сутність речей, інші – як грошову вартість або власне цінність предмета, треті ототожнюють її з поняттям блага чи корисності для особистості, четверті – із суб'єктивною значущістю об'єкта для життєдіяльності людини, а п'яті – з його здатністю задовольняти потреби, інтереси та бажання [2, с. 28-29].

Власне, про це й свідчить наведений вище приклад трансформації ціннісних орієнтацій українців під час воєнних дій: для одних у центрі системи цінностей опинилося збереження життя, для інших – л збереження дому та прив'язаності до рідної землі. Такі відмінності підтверджують багатовимірний та суб'єктивний характер цінностей, їхню залежність від конкретних життєвих обставин і водночас демонструють, як у кризових умовах вони набувають нових смислів, трансформуючись під впливом зовнішніх загроз та правових механізмів, що регулюють поведінку людей.

У воєнних умовах норми права та суспільні цінності набувають особливого значення та проявляються у практичних ситуаціях. До прикладу: право на життя (ст. 27 Конституції України) реалізується через заходи цивільного захисту – евакуацію населення із зон активних бойових дій, створення укриттів, гуманітарні коридори. Збереження життя стає абсолютним пріоритетом, навіть якщо для цього необхідно тимчасово обмежити інші права, наприклад, свободу пересування.

Право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України) в умо-

вах воєнного стану зберігається, але може бути частково обмежене через комендантську годину або перевірку документів задля забезпечення безпеки.

Свобода слова (ст. 34 Конституції України) під час війни функціонує в умовах інформаційної безпеки: держава може обмежувати поширення інформації, яка загрожує національній безпеці, водночас зберігаючи можливість громадян отримувати достовірні новини з офіційних джерел.

Право на освіту (ст. 53 Конституції України) забезпечується навіть у складних умовах через дистанційне навчання, що підтримує доступ до знань та розвиток молодого покоління.

Право на свободу пересування (ст. 33 Конституції України) може бути тимчасово обмежене в інтересах оборони та безпеки, наприклад, у прифронтових регіонах, але при цьому громадянам гарантується можливість виїзду в безпечні місця. Тому, під час кризових ситуацій, зокрема війни, Конституція України виконує подвійну функцію: з однієї сторони, вона є юридичною основою правопорядку, а з іншої – інструментом збереження й адаптації ключових суспільних цінностей, таких як життя, безпека, свобода, гідність і солідарність. Взаємодія правових норм і цінностей у цей період сприяє не лише захисту прав громадян, але й зміцненню їх правосвідомості, що є фундаментом для подальшого відновлення та розвитку демократичної держави.

Висновки. Таким чином, взаємозв'язок правових норм і суспільних цінностей становить один із ключових механізмів формування правосвідомості, оскільки саме через поєднання нормативно-правових приписів та установлених морально-культурних орієнтирів відбувається усвідомлення громадянами сутності права, його ролі та значення у суспільстві.

Правова норма, будучи формально визначеним, загальнообов'язковим і гарантованим державою правилом поведінки, закріплює ті цінності, які визнаються суспільством як базові: справедливість, рівність, свобода, гідність людини, безпека. Водночас цінності

надають змістовного наповнення правовим нормам, забезпечуючи їх моральну легітимність і прийнятність для громадян. Тому, норма права є не лише інструментом регулювання суспільних відносин, а й формою вираження колективної системи цінностей.

Формування правосвідомості відбувається у двосторонньому процесі. З однієї сторони, правові норми, закріплені у Конституції, законах та інших нормативно-правових актах, визначають рамки правомірної поведінки, формують у громадян розуміння своїх прав і обов'язків, закладають уявлення про неприпустимість порушення закону. З іншої сторони, суспільні цінності впливають на зміст і спрямованість правового регулювання, оскільки законодавство, яке суперечить домінуючим моральним переконанням, часто втрачає ефективність або зазнає змін під тиском громадської думки.

У кризові періоди, зокрема під час війни, кореляція між правовими нормами та цінностями проявляється особливо виразно. Наприклад, конституційні гарантії права на життя (ст.

27), свободи та особистої недоторканності (ст. 29), а також права на свободу думки й слова (ст. 34) поєднуються з суспільними цінностями безпеки, патріотизму та солідарності. У перші дні повномасштабного вторгнення для багатьох українців пріоритетними стали цінності фізичного виживання та захисту рідних, що відобразилося у масовій евакуації та добровільній мобілізації. Ці дії відбувалися у межах правових норм, які гарантували право на свободу пересування та захист від небезпеки, але водночас передбачали можливі обмеження в інтересах оборони держави.

Тому, кореляція між правовими нормами та суспільними цінностями є динамічним процесом взаємного впливу. Право закріплює та охороняє цінності, надаючи їм обов'язкової сили, а цінності, своєю чергою, забезпечують моральну основу права, сприяючи його прийняттю та дотриманню. У результаті формується правосвідомість, яка поєднує знання правових норм, їхнє моральне сприйняття та готовність діяти відповідно до закону навіть у найскладніших суспільних умовах.

Анотація

Метою роботи є дослідження взаємозв'язку правових норм і суспільних цінностей у формуванні правосвідомості особистості. Методика передбачає комплексний аналіз та узагальнення наявних науково-теоретичних напрацювань та законодавства із подальшим формулюванням відповідних висновків і рекомендацій. Методика дослідження ґрунтується на використанні комплексу загальнонаукових і спеціально-правових методів, спрямованих на виявлення взаємозв'язку між правовими нормами та суспільними цінностями. В процесі дослідження визнано, що правові норми та суспільні цінності перебувають у тісному взаємозв'язку, взаємно впливаючи на зміст і спрямованість правового регулювання. Конституційні положення не лише закріплюють базові права й свободи, а й відображають ключові цінності суспільства, формуючи правосвідомість громадян навіть у кризових умовах, зокрема в період збройного конфлікту. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі взаємозв'язку правових норм і суспільних цінностей у процесі формування правосвідомості, з урахуванням впливу кризових умов, зокрема воєнного стану, на трансформацію ціннісних орієнтацій та їх закріплення у правовій системі. Практична значимість дослідження полягає у можливості використання його результатів для удосконалення правотворчої та правозастосовної діяльності, формування ефективних механізмів узгодження правових норм із суспільними цінностями, а також розробки програм правового виховання, спрямованих на підвищення рівня правосвідомості громадян. Запропоновані висновки можуть бути використані у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування для посилення легітимності правових рішень, у системі освіти – для вдосконалення навчальних курсів з правознавства та громадянської освіти, а також у роботі громадських організацій – для популяризації правових знань

і формування культури відповідального ставлення до права. Кореляція між правовими нормами та суспільними цінностями є динамічним процесом взаємного впливу. Право закріплює та охороняє цінності, надаючи їм обов'язкової сили, а цінності, своєю чергою, забезпечують моральну основу права, сприяючи його прийняттю та дотриманню. У результаті формується правосвідомість, яка поєднує знання правових норм, їхнє моральне сприйняття та готовність діяти відповідно до закону навіть у найскладніших суспільних умовах.

Ключові слова: держава, правові норми, суспільні цінності, правосвідомість, Конституція України, воєнний стан, кризові умови, ціннісні орієнтації, правове регулювання, суспільство, правове виховання.

Shuhalo V.M. Correlation between legal norms and social values in the process of forming legal awareness

Summary

The purpose of the work is to study the relationship between legal norms and social values in the formation of a person's legal consciousness. The methodology involves a comprehensive analysis and generalization of existing scientific and theoretical developments and legislation with the subsequent formulation of relevant conclusions and recommendations. The research methodology is based on the use of a complex of general scientific and special legal methods aimed at identifying the relationship between legal norms and social values. In the process of research, it was recognized that legal norms and social values are closely interconnected, mutually influencing the content and direction of legal regulation. Constitutional provisions not only enshrine basic rights and freedoms, but also reflect the key values of society, forming the legal consciousness of citizens even in crisis conditions, in particular during armed conflict. The study consists in a comprehensive analysis of the relationship between legal norms and social values in the process of forming legal consciousness, taking into account the influence of crisis conditions, in particular martial law, on the transformation of value orientations and their consolidation in the legal system. Practical significance of the study lies in the possibility of using its results to improve law-making and law-enforcement activities, the formation of effective mechanisms for harmonizing legal norms with social values, as well as the development of legal education programs aimed at increasing the level of legal awareness of citizens. The proposed conclusions can be used in the activities of state authorities and local governments to strengthen the legitimacy of legal decisions, in the education system - to improve training courses in law and civic education, as well as in the work of public organizations - to popularize legal knowledge and form a culture of responsible attitude to law. The correlation between legal norms and social values is a dynamic process of mutual influence. Law establishes and protects values, giving them binding force, and values, in turn, provide the moral basis of law, contributing to its acceptance and observance. As a result, legal consciousness is formed, which combines knowledge of legal norms, their moral perception and readiness to act in accordance with the law even in the most difficult social conditions.

Key words: state, legal norms, social values, legal awareness, Constitution of Ukraine, martial law, crisis conditions, value orientations, legal regulation, society, legal education.

Список використаних джерел:

1. Пильгун Н.В. Особливості та значення норми права. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4, 2022. С. 55-57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/11>.
2. Матяж С. В., Березянська А. О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці. Соціологія*. Випуск 213. Том 225, 2013. С. 27-30.
3. Бліхар В., Католик Г., Католик Б. Цінності: поняття, структура та підходи у контексті сучасних військових екзистенцій. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. Випуск 13, 2022. С. 11-20.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/ 96-ВР.

Явецький Т.В.

*здобувач кафедри права та публічного управління
ЗВО «Університет Короля Данила»*

ОЗНАКИ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Вступ. Дослідження ознак принципу правової визначеності в сучасній правовій науці є надзвичайно актуальним. Цей принцип, що є наріжним каменем верховенства права, забезпечує передбачуваність, стабільність і послідовність правового регулювання. Актуальність його вивчення зумовлена як теоретичними, так і практичними потребами сучасного правового розвитку. На теоретичному рівні дослідження правової визначеності дозволяє поглибити розуміння верховенства права, оскільки дає змогу краще зрозуміти механізми функціонування правової держави, де закон є вищим за свавілля. Дослідження правової визначеності на практичному рівні дає змогу виявити, як принципи законності, справедливості та рівності взаємодіють і підсилюють один одного, формуючи цілісну систему правового регулювання.

Актуальність дослідження також зумовлюється необхідністю комплексного, системного аналізу ознак правової визначеності, її нормативного закріплення, доктринального осмислення та реалізації в національному праві. Особливо важливим є вивчення принципу правової визначеності крізь призму формальної, змістовної та функціональної складових, що дозволяє повноцінно охопити його зміст та забезпечити ефективну імплементацію в законодавчу, правозастосовну та судову практику.

Окрім того, сучасні виклики вимагають не лише перегляду підходів до законотворчості, а й посилення ролі принципу правової визначеності як орієнтира правової системи. З огляду на зазначене, дослідження цього принципу є важливим кроком до побудови передбачуваного правового середовища,

що відповідає засадам правової держави та гарантує ефективний захист прав людини.

Метою статті є комплексний аналіз принципу правової визначеності як ключового елементу верховенства права, з'ясування його змісту, структурних ознак та форм прояву, а також визначення напрямів удосконалення нормативного закріплення і практичної реалізації цього принципу в національній правовій системі України з урахуванням міжнародних стандартів та європейської судової практики.

Стандослідження. Поняття принципу правової визначеності переважно сформульоване юридичною наукою і судовою практикою. Окремі аспекти цього принципу розкривають у своїх наукових дослідженнях такі вчені, як: С. Головатий, М. Дмитрієва, М. Козюбра, Т. Кравцова, М. Марченко, Ю. Матвєєва, П. Рабінович, О. Щербанюк, О. Ярема.

Виклад основного матеріалу. У сучасній юриспруденції категорія «правова визначеність» визнається багатогранним і комплексним явищем, що породжує різноманіття наукових підходів до її тлумачення. Попри значний дослідницький інтерес і широке застосування в доктрині, зміст цього принципу часто розкривається через аналіз суміжних понять або шляхом переліку окремих його ознак. Такий підхід призводить до звуження сутності категорії та набуття нею виключно описового характеру, що ускладнює формування цілісного і системного розуміння цього фундаментального принципу. Тому ґрунтовний аналіз усіх ознак категорії «правової визначеності» сприятиме глибокому розумінню її сутності.

У науковій літературі правова визначеність розглядається як багатоаспектне поняття. Його елементи покликані створити правовий режим, що гарантує стабільність та безпеку як для держави, так і для суспільства. Це включає захист правового статусу індивідів, стійкість правовідносин і передбачуваність наслідків правозастосування.

Зокрема, дослідниця Т. Кравцова виділяє такі ключові складові принципу правової визначеності:

- Непорушність гарантованих прав і свобод людини.
- Висока якість законодавства, що передбачає чіткі, однозначні та точні формулювання правових норм.
- Передбачуваність законодавчих змін.
- Єдність і стабільність судової практики.
- Стабільність судових рішень, що набрали законної сили [3].

Основоположні компоненти принципу верховенства права та їхнє прикладне значення були детально викладені в доповіді Венеціанської комісії «Про верховенство права» (Venice Commission: the Rule of Law) [1]. Цей звіт, ухвалений на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року, у пункті 41 визначає шість ключових елементів поняття верховенства права, які мають як формальний, так і матеріальний характер [1].

До них належать:

- Законність, яка включає прозорість, підзвітність і демократичний порядок ухвалення нормативно-правових актів.
- Правова визначеність, що передбачає легкість з'ясування змісту права, його доступність, а також забезпечену юридичними інструментами можливість реалізації суб'єктивного права в регламентованих законом ситуаціях.
- Заборона свавілля, що виражається в обмеженні дискреційних повноважень державних органів та обґрунтованості їхніх рішень.
- Доступ до правосуддя в незалежних і неупереджених судах, що включає судовий

контроль за адміністративними актами, функціонування незалежної адвокатури та обов'язкове виконання судових рішень.

- Дотримання прав людини.
- Недискримінація та рівність перед законом, що означає відсутність дискримінаційних положень у законодавстві щодо окремих осіб чи груп, а також заборону дискримінаційного тлумачення чи застосування правових норм.

Названі складові формують зміст верховенства права, яке є однією з фундаментальних ідей демократичного суспільства.

Ю. Матвєєва зазначає, що основними складовими принципу правової визначеності є такі вимоги, як: вимога стабільного нормативного регулювання, вимога ясності, доступності та зрозумілості тексту закону, вимога легітимності законних очікувань, незворотності дії актів у часі та остаточності судових рішень. Також зазначає, що зміст принципу правової визначеності зводиться до вимог щодо якості законодавства. Ця якість, що проявляється у чіткості, точності та зрозумілості норм, забезпечується на етапі правотворчості шляхом застосування засобів нормопроектної техніки.

Передбачуваність законодавства можлива лише за умови, що правові норми є зрозумілими і доступними, тобто сформульованими точно та однозначно [5].

З огляду на зазначене, принцип правової визначеності є вимогою до правових норм, згідно з якою вони мають бути чіткими, точними, зрозумілими та передбачуваними у своїх наслідках для того, щоб особа могла керувати своєю поведінкою відповідно до закону. Для чіткого розуміння реалізації принципу правової визначеності на практиці, доречним є виокремлення його основних ознак, оскільки забезпечення правової визначеності є ключовим компонентом сучасної правової політики. Цей принцип вимагає, щоб кожна норма права була сформульована чітко, точно і однозначно, дозволяючи громадянам передбачати її наслідки та коригувати

свою поведінку відповідно до закону. Таким чином, правова визначеність безпосередньо впливає на формування правової культури суспільства.

Ознаки цього принципу можна розглядати через призму трьох основних аспектів:

1. Формальна (процедурна) визначеність. Цей аспект стосується якості та доступності самого юридичного тексту.

Чіткість та недвозначність: законодавець, втілюючи цінності правової політики, повинен уникати розпливчастих формулювань, як-от «за необхідності» або «у разі істотного порушення». Це запобігає довільному тлумаченню норм. Норма має давати відповідь на питання: «Що саме заборонено/дозволено?». Наприклад, норма: «грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом» [4]. Розглянемо зазначену норму детальніше, аналізуючи поняття, які входять до її складу: 1. «Грубе порушення»: Цей критерій абсолютно суб'єктивний. Те, що один співробітник поліції вважає «грубим», інший може вважати незначним. Відсутній чіткий поріг «грубості»; 2. «Громадський порядок»: Широке за обсягом поняття, яке може включати все що завгодно – від гучної музики до несанкціонованого мітингу, що відповідно потребує конкретизації. Як наслідок, така норма надає надзвичайно широкі повноваження правоохоронним органам. Вони можуть застосовувати її вибірково, наприклад, для переслідування активістів, митців або просто незручних громадян під приводом «порушення моралі». Громадянин ж ніколи не може бути впевнений, чи не порушує він цю норму своєю поведінкою.

Таким чином, норма має містити конкретний опис діяння. Наприклад: «Примушення до вживання алкогольних напоїв неповнолітніх осіб», «Порушення вимог до організації публічних заходів, передбачених законом...». Це робить норму зрозумілою та передбачуваною.

Ще одним компонентом формальної (процедурної) визначеності є доступність та оприлюдненість, яка полягає в тому, що кожна

норма права має бути офіційно опублікована та доступна для ознайомлення. Це основа для ефективного правового виховання, адже громадянин не може дотримуватися закону, про який він не знає.

Третім компонентом є стабільність законодавства, адже часті та непередбачувані зміни в законодавстві підривають правову культуру, оскільки люди втрачають можливість орієнтуватися у правовому полі. Наприклад, нестабільність може знецінити заохочувальні норми права і скасувати заплановані заохочення в праві, що негативно впливає на мотивацію до правомірної поведінки. З огляду на зазначене, правові норми мають бути достатньо стабільними у часі, що сприятиме можливості громадянам керувати своєю поведінкою.

2. Матеріальна (змістовна) визначеність стосується змісту норм та їхніх наслідків і включає такі складові, як: передбачуваність наслідків та заборону на надмірні повноваження.

Сутність ознаки «передбачуваність наслідків» полягає в тому, що особа повинна чітко розуміти, які юридичні наслідки (права, обов'язки, покарання) спричинить її дія чи бездіяльність. Наприклад, ст. 155 КУпАП «Порушення правил торгівлі, виконання робіт і надання послуг працівниками торгівлі, громадського харчування та сфери послуг, громадянами, які займаються підприємницькою діяльністю, – тягне за собою накладення штрафу від одного до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [2]. Словосполучення «Порушення правил торгівлі» є посиланням на масив інших нормативних актів (санітарних правила, правил торгівлі, правил ціноутворення, тощо). Також у статті визначений надто широкий діапазон штрафу і, відповідно, різниця між мінімальним і максимальним штрафом – вдесятеро. Відсутні критерії, за яких саме порушень який розмір штрафу має застосовуватись. Це залишає широкий простір для свавілля чиновника, який визначає розмір стягнення. Як наслідок, підприємець не може реально оцінити ризики

своїєї діяльності, що може спричинити корупційні ризики та ускладнює ведення чесного бізнесу.

Ще одним прикладом порушення цієї ознаки є: закон, що дозволяє застосовувати покарання за дію, яка на момент її вчинення не була заборонена законом (порушення принципу *nullum crimen, nulla poena sine lege*). «Застосування покарання за аналогією також може становити порушення принципу «*nulla poena sine lege*», закріпленого у статті 7 («Башкайя та Окчуоглу проти Туреччини» (*Başkaya and Okçuoğlu v. Turkey*) [ВП], 1999, §§ 42-43, щодо покарання у вигляді» [6].

Заборона на надмірні повноваження: правова політика має обмежувати дискреційні повноваження державних органів, щоб запобігти свавіллям. Законодавство не повинно містити формулювань, що дозволяють чиновникам ухвалювати рішення «на власний розсуд», що суперечить принципам правової держави.

3. Функціональна визначеність полягає у вимогах до застосування норми правозастосовними органами і реалізується через ефективний судовий захист та уніфіковану правозастосовну практику.

Сутність ефективного судового захисту полягає в тому, що у разі якщо норма є невизначеною і це завдає шкоди правам особи, то особа має мати можливість оскаржити таку норму та отримати захист у суді (наприклад, через інститут конституційної скарги).

Суть уніфікованої правозастосовної практики визначається через те, що суди та інші правозастосовні органи повинні однаково тлумачити і застосовувати невизначені норми, що досягається через прецеденти та роз'яснення вищих судів (наприклад, постанови Верховного Суду чи ЄСПЛ). Недотримання зазначених принципів функціональної визначеності може мати такі негативні наслідки: свавілля влади, правовий нігілізм, порушення прав людини. У результаті їх недотримання державні органи отримують можливість трактувати закон у власних інтересах, гро-

мадяни перестають довіряти закону та державі, оскільки не можуть розраховувати на їхню справедливість, створюється основа для порушення права на справедливий суд, права на захист та інших фундаментальних прав. І це також негативно впливає на економіку країни та розвиток бізнесу, оскільки іноземні інвестори уникають країн, де законодавство непередбачуване і невизначене.

Висновки. З огляду на зазначене, констатуємо, що принцип правової визначеності – це не просто технічна вимога до законів. Це гарантія свободи, безпеки та справедливості в суспільстві, яка забезпечує, що держава керується правом, а не свавіллям.

Аналіз ознак принципу правової визначеності підтверджує його фундаментальне значення для сучасної правової системи. Дослідження засвідчує, що, попри значний науковий інтерес, у доктрині досі не сформовано єдиного підходу до тлумачення цього комплексного поняття. Це призводить до звуження його сутності та набуття виключно описового характеру.

Загальне розуміння цього принципу, що поєднує формальну (процедурну), матеріальну (змістовну) та функціональну визначеність, є критично важливим для забезпечення верховенства права. Формальна визначеність вимагає від законодавства чіткості, доступності та стабільності. Як показано на прикладі окремих норм, розпливчастість формулювань створює підґрунтя для свавілля влади, що підриває правову культуру суспільства. Матеріальна визначеність передбачає, що особа може передбачити юридичні наслідки своїх дій, а дискреційні повноваження органів влади є обмеженими. Порушення цієї вимоги створює корупційні ризики та перешкоджає розвитку бізнесу. Функціональна визначеність реалізується через ефективний судовий захист та уніфіковану правозастосовну практику, що є запорукою справедливого тлумачення норм.

У підсумку, принцип правової визначеності є не лише технічною вимогою до законів,

а й гарантією свободи, безпеки та справедливості в суспільстві. Його послідовна реалізація сприяє зміцненню довіри громадян до держави, запобігає правовому нігілізму

та створює умови для стабільного розвитку. Детальне вивчення та врахування всіх його ознак є ключовим завданням для сучасної юридичної науки та практики.

Анотація

У статті здійснено доктринальний аналіз ознак принципу правової визначеності, що є наріжним каменем верховенства права і ключовим елементом сучасної правової політики. Актуальність дослідження обумовлена як теоретичними, так і практичними потребами, адже попри значний науковий інтерес, у доктрині не сформовано єдиного підходу до тлумачення цього комплексного поняття. Нерідко його сутність звужується до описового характеру через аналіз суміжних понять або перелік окремих ознак, що перешкоджає формуванню цілісного розуміння та негативно впливає на правову культуру суспільства. Метою дослідження є комплексний аналіз усіх ознак принципу правової визначеності для поглиблення розуміння його сутності та значення для правозастосування. У роботі використано методи системного аналізу, порівняння та узагальнення. На основі проведеного аналізу обґрунтовано, що принцип правової визначеності є багатограним і реалізується через три основні аспекти. По-перше, це формальна (процедурна) визначеність, яка вимагає від законодавства чіткості, доступності та стабільності, що є втіленням цінностей правової політики. На прикладі конкретних норм права показано, як розпливчастість формулювань створює підґрунтя для свавілля влади, підриває правове виховання та нівелює заохочення в праві. По-друге, це матеріальна (змістовна) визначеність, що передбачає передбачуваність юридичних наслідків для суб'єктів права та заборону на надмірні дискреційні повноваження державних органів. По-третє, це функціональна визначеність, що реалізується через ефективний судовий захист та уніфіковану правозастосовну практику, яка є запорукою справедливого тлумачення і застосування заохочувальних норм права та інших правових приписів. Висновки підтверджують, що послідовна реалізація принципу правової визначеності є не лише технічною вимогою до норм права, а й фундаментальною гарантією свободи, безпеки та справедливості у суспільстві. Його послідовна імплементація сприяє зміцненню довіри громадян до держави, запобігає правовому нігілізму та створює умови для стабільного розвитку. Детальне вивчення та врахування усіх його ознак є ключовим завданням для сучасної юридичної науки і практики.

Ключові слова: правова культура, правове виховання, правова політика, норма права, заохочувальні норми права, правова визначеність.

Yavetsky T.V. Signs of the principle of legal certainty: doctrinal analysis and significance for law enforcement.

Summary

The article provides a doctrinal analysis of the characteristics of the principle of legal certainty, which is the cornerstone of the rule of law and a key element of modern legal policy. The relevance of the study is determined by both theoretical and practical needs, because despite considerable scientific interest, no single approach to the interpretation of this complex concept has been formed in doctrine. Often, its essence is narrowed down to a descriptive nature through the analysis of related concepts or a list of individual features, which prevents the formation of a holistic understanding and negatively affects the legal culture of society. The purpose of the study is to conduct a comprehensive analysis of all the characteristics of the principle of legal certainty in order to deepen the understanding of its essence and significance for law enforcement. The work uses methods of systematic analysis,

comparison, and generalization. Based on the analysis, it is argued that the principle of legal certainty is multifaceted and is implemented through three main aspects. First, there is formal (procedural) certainty, which requires legislation to be clear, accessible, and stable, embodying the values of legal policy. Using specific legal norms as examples, it is shown how vague wording creates a basis for arbitrariness of power, undermines legal education, and negates incentives in law. Secondly, it is material (substantive) certainty, which implies predictability of legal consequences for legal entities and prohibition of excessive discretionary powers of state bodies. Thirdly, it is functional certainty, which is achieved through effective judicial protection and unified law enforcement practices, which guarantee the fair interpretation and application of incentive legal norms and other legal provisions. The conclusions confirm that the consistent implementation of the principle of legal certainty is not only a technical requirement for legal norms, but also a fundamental guarantee of freedom, security, and justice in society. Its consistent implementation contributes to strengthening citizens' trust in the state, prevents legal nihilism, and creates conditions for stable development. A detailed study and consideration of all its features is a key task for modern legal science and practice.

Key words: legal culture, legal education, legal policy, legal norm, incentive legal norms, legal certainty.

Список використаних джерел:

1. Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. № 10. С. 168–184.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. Редакція від 01.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
3. Кравцова Т. Правова визначеність: основні принципи та практика Європейського суду. Протокол: юридичний інтернет-ресурс. 07 липня 2019 р. URL: https://protocol.ua/ua/pravova_viznachenist_osnovni_printsipi_ta_praktika_evropeyskogo_sudu/
4. Кримінальний кодекс України Закон України від від 05.04.2001р. редакція від 7.07.2025р. URL: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_kodeks_ukraini_statya_296/.
5. Матвєєва Ю. І. Поняття та розуміння принципу правової визначеності. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2017. Т. 200. С. 93-97. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3e6d572e-19e8-41f4-9f9c-92729f583623/content>.
6. Посібник зі статті 7 Конвенції – Ніякого покарання без закону URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_7_ukr.

Дякур М.Д.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права**Чернівецький**національний університет імені Юрія Федьковича**ORCID ID: 0000-0001-5081-7842*

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНІ СТ. 142 ТА СТ. 143 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Проблеми запобігання кримінальним правопорушенням у сфері медичної діяльності на сучасному етапі державотворення не можна вважати одними із таких, що активно розглядаються вченими-криміналістами та галузевими експертами-практиками. Така ситуація може бути пояснена низкою чинників та факторів, провідними серед яких є, по-перше, низький кількісний показник таких суспільно небезпечних діянь, по-друге – наявність більш важливих завдань, зумовлених необхідністю у забезпеченні потреб особливого правового режиму воєнного стану. Проте також не можна не відзначити, що низка науковців у наукових працях звертаються до визначеної проблематики, розглядаючи її як з кримінально-правової, так і з кримінологічної точок зору. Аналіз наукової літератури також дозволяє констатувати, що зарубіжні вчені частіше розглядають особливості кримінально-правової та кримінологічної протидії кримінальним правопорушенням у сфері медичної діяльності. Що стосується вітчизняних учених, наукові праці останніх можна поділити на ті, що розв'язують проблеми боротьби із медичними суспільно небезпечними діяннями на академічному рівні – у дисертаційних та монографічних працях та ті, що здійснюють це локально в межах наукових статей та тезах доповідей на науково-практичних заходах різного рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 142 та 143 КК України розглядалась у працях таких учених як С.В. Гринчак, В.О. Єгорова, М.І. Харонюк, Г.В. Чеботарьова та ін. Враховуючи вказане, видається за доцільне розглянути основні результати, які були отримані у працях.

Метою статті є визначення стану дослідження проблем кримінальної відповідальності та покарання за кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 142-143 КК України.

Виклад основного матеріалу. Однією із найбільш досліджуваних кримінально-правових норм, якими встановлено кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері медичної діяльності є ст. 143 КК України. Так, у 2003 році було захищено першу після прийняття чинного кримінального законодавства України 2001 року дисертацію Г.В. Чеботарьової на тему: «Кримінально-правові проблеми трансплантації органів і тканин людини та донорства крові». У роботі вчена довела, що злочини у сфері трансплантації органів та тканин та донорства крові за ознаками видового об'єкта разом із злочинами, передбаченими ст. ст. 131, 132, 138-142, 145 КК України, утворюють специфічну групу. З урахуванням викладеної особливості було доведено доцільно їх виді-

лення до самостійного розділу II-I Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини у сфері медичного обслуговування, що становлять у небезпеку життя та здоров'я людини». Г.В. Чеботарьова також обґрунтувала висновок, що ст. 143 КК України описує ознаки чотирьох основних складів злочинів: 1) порушення встановленого законом порядку трансплантації органів чи тканин людини (ч. 1 ст. 143 КК України); 2) вилучення у людини шляхом примусу чи обману її органів чи тканин з метою їх трансплантації (ч. 2 ст. 143 КК України); 3) незаконна торгівля органами чи тканинами людини (ч. 4 ст. 143 КК України); 4) участь у транснаціональних організаціях, які займаються такою діяльністю (ч. 5 ст. 143 КК України) [1].

Пропозиція щодо формування спеціального розділу, в якому було б систематизовано кримінально-правові норми, в яких встановлено кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері медичної діяльності також знайшла своє продовження у низці досліджень вчених, які було проведено пізніше, що можна пояснити можливістю більш комплексно підійти до створення ефективних кримінально-правових заходів протидії таким суспільно небезпечним діянням.

У 2007 році було С.В. Гринчаком було також захищено дисертаційну роботу на тему: «Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини: підстави кримінальної відповідальності», в якому вченим було диференційовано порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини найбільш доцільно на такі групи: а) порушення порядку трансплантації, вчинені щодо реципієнта (здійснення трансплантації без наявності медичних показань консилиуму лікарів; здійснення трансплантації без попереднього надання реципієнту повної та об'єктивної інформації про майбутнє оперативне втручання; здійснення трансплантації без попереднього отримання від реципієнта згоди на

таке оперативне втручання; здійснення трансплантації анатомічних матеріалів людини в закладах охорони здоров'я, наукових установах чи інших організаціях, які не мають права на такі оперативні втручання; проведення трансплантації за участю медичного працівника, який не має права брати участі в такому оперативному втручанні; трансплантація реципієнту органів або тканин, які заборонено пересаджувати; інші порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, вчинені щодо реципієнта); б) порушення порядку трансплантації, вчинені щодо тіла померлої особи /ex mortuo/, яке використовується як донор анатомічних матеріалів (вилучення органів або тканин в донора-трупа без отримання згоди на такі дії; вилучення в донора-трупа органів або тканин, які заборонено вилучати; інші порушення порядку трансплантації органів або тканин людини, вчинені щодо доноратрупа); в) порушення порядку трансплантації, вчинені щодо живого донора /ex vivo/ (вилучення органів або тканин у живого донора без попереднього надання йому об'єктивної інформації, яка стосується вилучення фрагментів людського організму; вилучення органів або тканин у живого донора без попередньої згоди на таке вилучення; вилучення гомотрансплантатів без висновку консилиуму лікарів; вилучення в донора органів або тканин, які заборонено вилучати; вилучення органів або тканин в осіб, у яких заборонено їх вилучати; порушення принципу оптимального захисту донора; порушення порядку констатації факту смерті людини; інші порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, вчинені щодо живого донора) [2, с. 180].

Аналіз кримінально-правової норми проводився вченим у первинній редакції, відповідно до якої у ч. 1 ст. 143 КК України законодавцем було запропоновано вважати караним порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, у ч. 2 – вилучення у людини шляхом приму-

шування або обману її органів або тканин з метою їх трансплантації, у ч. 3 – дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного; ч. 4 – незаконну торгівлю органами або тканинами людини, ч. 5 – дії, передбачені частинами другою, третьою чи четвертою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або участь у транснаціональних організаціях, які займаються такою діяльністю [3].

Таким чином, було передбачено три самостійні склади кримінального правопорушення, одну кваліфікуючу ознаку складу, передбаченого ч. 2 ст. 143 КК України та особливо кваліфікуючу ознаку складів, передбачених ч.ч.2-4 ст. 143 КК України.

Вчений запропонував нову редакцію кримінально-правової норми, яку визнав за доцільне викласти таким чином: 1. Умисне порушення встановленого законом порядку чи умов трансплантації органів або тканин людини, вчинене медичним працівником, – карається... 2. Вилучення у людини її органів або тканин для трансплантації, поєднане із застосуванням насильства, обману чи зловживання довірою або вчинене щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані, матеріальній чи іншій залежності від винного, – карається... 3. Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб, а також вчинені щодо неповнолітньої особи [2, с. 180].

Як можна підсумувати, С.В. Гринчак запропонував звузити перелік суб'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 143 КК України та вважати за можливе залишити виключно спеціального суб'єкта – медичного працівника, аргументуючи це тим, що будь-яка фізична особа не може підлягати кримінальній відповідальності за порушення порядку трансплантації, бо у неї відсутній нормативний обов'язок дотримуватися встановленого законом порядку трансплантації. Проте, вчений відзначає, що загальний суб'єкт може

вчинити неправомірні дії у сфері трансплантації органів або тканин людини (наприклад, студент медичного закладу, якому надали необхідне обладнання, за винагороду вилучає орган або тканину у живого донора або донора-трупа для подальшої трансплантації). За таких обставин, враховуючи відсутність необхідних для ч. 1 ст. 143 ознак спеціального суб'єкта, у випадку вилучення анатомічних матеріалів у живого донора, посягання слід кваліфікувати за нормами КК, які передбачають відповідальність за посягання на життя або здоров'я особи (ст. ст. 115, 121, 122 тощо), а якщо органи або тканини вилучені у донора-трупа, діяння слід кваліфікувати як наругу над могилою (ст. 297) [2, с. 134-135].

У 2018 році було прийнято Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», відповідно до якого до ст. 143 КК України було внесено низку змін та доповнень, більшість із яких стосувались посилення меж кримінальної відповідальності та покарання за вчинення таких дій. Диспозицію ч. 1 також було уточнено в частині предмета суспільно небезпечного діяння. Одночасно із цим, не дивлячись на пропозиції вченого, суб'єкт залишився загальним.

Як видається, така ситуація може бути пояснена тим, що, як правило, порушити порядок трансплантації анатомічних матеріалів людини може виключно особа, яка має безпосередній доступ до таких матеріалів, а саме – медичний працівник або той, хто працює у закладах Міністерства охорони здоров'я. Проте виключення випадків вчинення такого кримінального правопорушення звичайним суб'єктом може негативним чином вплинути на кількісні показники кримінально протиправної діяльності та якості протидії злочинності. Таким чином, можна підтримати національного законодавця щодо його підходу до переліку суб'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 143 КК України.

Цікавим також є дисертаційне дослідження В.О. Єгорової на тему: «Криміналізація неза-

конного проведення дослідів над людиною та його кримінально-правові ознаки». Вчена відзначила, що відсутність судової практики та висока латентність злочину, передбаченого ст. 142 КК України, не сприяють зацікавленості науковців у дослідженні цієї проблематики. Хоча випадки незаконного проведення дослідів над людьми набули поширення у суспільстві, що підтверджується одержаними внаслідок анкетування даними. Диспозиція ст. 142 КК України є досить складною, що породжує серед правників різне за своїм змістом тлумачення ознак складу цього злочину. Зокрема, неоднозначно визначається зміст таких понять, як «незаконний дослід», «медико-біологічний дослід», «психологічний дослід», «інші досліді над людиною» тощо. Дослідження підстав кримінальної відповідальності за незаконне проведення дослідів над людиною має не лише наукове, а й практичне значення, адже в умовах застосування експериментальних методів лікування, діагностики, профілактики та реабілітації набуває особливого значення охорона та захист інтересів піддослідних осіб [4, с. 6]. Одночасно із цим, аналіз кримінального законодавства України дозволяє встановити, що з 2001 року та до сьогодні ст. 142 КК України майже не зазнала суттєвих змін, окрім посилення кримінальної відповідальності у 2018 році.

Продовжуючи думку Г.В. Чеботарьової, В.О. Єгорова також зазначила, що враховуючи неоднорідність родового об'єкта злочинів, розміщених у розділі II Особливої частини Кримінального кодексу України, є доцільним виділити групу норм у сфері медичного обслуговування населення в окремий розділ Особливої частини КК, оскільки існує відповідна група однорідних суспільних відносин, які охороняються цими нормами. Вчена запропонувала таку редакцію ст. 142 КК України: 1. Незаконне проведення фахівцем медико-біологічних чи психологічних дослідів над людиною, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесні ушкодження – карається ... 2. Дії, передбачені частиною першою цієї

статті, вчинені щодо неповнолітнього, двох або більше осіб, повторно, шляхом примушування або обману, – караються ... 3. Дії, передбачені частиною першою, другою цієї статті, якщо вони спричинили смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки, – караються ... За межами дослідження залишаються невирішеними питання покарання за вчинення злочину, передбаченого ст. 142 КК. В певній мірі це обумовлено відсутністю необхідного обсягу судово-слідчої практики притягнення до кримінальної відповідальності за цей злочин. Разом з тим, головні завдання, що були поставлені у відповідності із темою дослідження, вбачаються виконаними [4, с. 181-182].

Отже, вчена також у диспозиції ч. 1 ст. 142 КК України акцентувала увагу на необхідності визначення спеціального суб'єкта кримінального правопорушення – фахівця. Аргументована така позиція була тим, що суб'єктом розглядуваного злочину є фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності і є фахівцем, який виконує професійні обов'язки по забезпеченню здійснюваних ним дослідів та охорони життя і здоров'я піддослідних осіб. Отже, суб'єктами незаконного проведення дослідів над людиною можуть бути наступні категорії осіб: 1) лікарі; 2) цілителі (з відповідною освітою) – при проведенні психологічних дослідів; 3) психологи – при проведенні психологічних дослідів з науковою метою [4, с. 181].

Проте із наведеним не можна погодитись у повній мірі, оскільки. По-перше, викликає сумнів доцільність використання поняття «фахівця» у диспозиції кримінально-правової норми, що може призвести до складнощів у кваліфікації такого суспільно небезпечного діяння, через використання надто узагальненого поняття суб'єкта. По-друге, незрозуміло, як вчена розділила «цілителя, який має відповідну освіту» та «психолога», якщо обидва суб'єкти це, на її думку, ті, що проводять психологічні досліді, але з різною метою.

Іншу редакцію ст. 142 КК України у дисертації на тему «Медичний працівник як спеціаль-

ний суб'єкт злочину» запропонувала Т.Ю. Тарасевич: 1. Незаконне проведення дослідів над людиною, якщо це створювало небезпеку для її життя або здоров'я – карається штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або арештом на строк від трьох до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. 2. Те саме діяння, що спричинило настання смерті, тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень - карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [5, с. 184].

Як можна побачити із наведеного, основний акцент вченою було зроблено на удосконаленні кримінально-правової норми шляхом її доповнення диференційованими наслідками у виді створення небезпеки для життя та здоров'я людини (формально-матеріальний склад кримінального правопорушення) та вже чітко

визначеними наслідками як кваліфікований матеріальний склад. Необхідно також відзначити низку дисертаційних праць, присвячені розв'язанню загальних проблем кримінальної відповідальності та покарання за кримінальні правопорушення, що вчиняються у медичній сфері або медичними працівниками.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження надало підставу для констатації, що на сьогоднішній день, на відміну від першого десятиліття після прийняття нині чинного кримінального законодавства України 2001 року, проблеми кримінальної відповідальності та покарання за кримінальні правопорушення у сфері медичної діяльності взагалі та кримінальних правопорушень, передбачених ст. 142 та ст. 143 КК України не є такими, що активно досліджуються у наукових працях вчених-фахівців у галузі кримінального права та кримінології. Як видається, така ситуація може бути зумовлена зміщенням уваги вчених на забезпечення більш сучасних потреб розвитку держави та суспільства, а також відносно незначним кількісним показником таких суспільно небезпечних діянь.

Анотація

У статті аналізується стан дослідження проблем, пов'язаних із кримінальною відповідальністю та покаранням за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 142-143 КК України. Вказано, що низка науковців у наукових працях звертаються до визначеної проблематики, розглядаючи її як з кримінально-правової, так і з кримінологічної точок зору. Аналіз наукової літератури також дозволяє констатувати, що зарубіжні вчені частіше розглядають особливості кримінально-правової та кримінологічної протидії кримінальним правопорушенням у сфері медичної діяльності. Що стосується вітчизняних учених, наукові праці останніх можна поділити на ті, що розв'язують проблеми боротьби із медичними суспільно небезпечними діяннями на академічному рівні – у дисертаційних та монографічних працях та ті, що здійснюють це локально в межах наукових статей та тезах доповідей на науково-практичних заходах різного рівня. Зазначається, що пропозиція щодо формування спеціального розділу, в якому було б систематизовано кримінально-правові норми, в яких встановлено кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері медичної діяльності також знайшла своє продовження у низці досліджень вчених, які було проведено пізніше, що можна пояснити можливістю більш комплексно підійти до створення ефективних кримінально-правових заходів протидії таким суспільно небезпечним діянням. Підсумовується, що аналіз кримінального законодавства України дозволяє встановити, що з 2001 року та до сьогодні ст. 143 КК України майже не зазнала суттєвих змін, окрім посилення кримінальної відповідальності у 2018 році. Звертається увага на те, що особливостям кримінальної відповідальності та покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 142 КК України вченими майже не

приділялась увага. Відзначається низка дисертаційних праць, присвячених розв'язанню загальних проблем кримінальної відповідальності та покарання за кримінальні правопорушення, що вчиняються у медичній сфері або медичними працівниками.

Ключові слова: стан дослідження, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, трансплантація, донорство, досліді, медична діяльність, кримінально-правова та кримінологічна протидія.

Diakur M.D. Evolution of scientific approaches to determining the features of criminal liability and punishment for criminal offences provided for in Articles 142 and 143 of the Criminal Code of Ukraine

Summary

The article analyzes the state of research into problems related to criminal liability and punishment for committing criminal offenses provided for in Articles 142-143 of the Criminal Code of Ukraine. It is indicated that a number of scientists in their scientific works address the specific issues, considering them from both criminal law and criminological points of view. The analysis of scientific literature also allows us to state that foreign scientists more often consider the features of criminal law and criminological counteraction to criminal offenses in the field of medical activity. As for domestic scientists, the scientific works of the latter can be divided into those that solve the problems of combating medical socially dangerous acts at the academic level - in dissertations and monographs, and those that do this locally within the framework of scientific articles and abstracts of reports at scientific and practical events of various levels. It is noted that the proposal to form a special section that would systematize criminal law norms that establish criminal liability for criminal offenses in the field of medical activity also found its continuation in a number of studies by scientists that were conducted later, which can be explained by the possibility of a more comprehensive approach to creating effective criminal law measures to counter such socially dangerous acts. It is summarized that the analysis of the criminal legislation of Ukraine allows us to establish that from 2001 to the present, Article 143 of the Criminal Code of Ukraine has undergone almost no significant changes, except for the strengthening of criminal liability in 2018. Attention is drawn to the fact that scientists have paid almost no attention to the features of criminal liability and punishment for committing a criminal offense provided for in Article 142 of the Criminal Code of Ukraine. A number of dissertations are noted, dedicated to solving the general problems of criminal liability and punishment for criminal offenses committed in the medical field or by medical professionals.

Key words: state of research, criminal liability, criminal offense, transplantation, donation, experiments, medical activity, criminal-legal and criminological counteraction.

Список використаних джерел:

1. Чеботарьова Г.В. Кримінально-правові проблеми трансплантації органів або тканин людини та донорства крові : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. К., 2003. 222 с.
2. Гринчак С. В. Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини: підстави кримінальної відповідальності: дис... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 218 с.
3. Кримінальний кодекс України (редакція станом на 02.08.2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20170802#Text>
4. Єгорова В.О. Криміналізація незаконного проведення дослідів над людиною та його кримінально-правові ознаки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2010. 226 с.
5. Тарасевич Т. Ю. Медичний працівник як спеціальний суб'єкт злочину: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2011. 232 с.

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

№ 23/2024

Том 2

Науковий юридичний журнал

Коректура: *Чудеснова І.М.*

Верстка: *Кузнєцова Н.С.*

Підписано до друку 30.04.2024.

Формат 60х84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 9,77.

Замов. № 1025/838. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»

вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, 65101

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.